

ชาตินิยม วัฒนธรรม และความขัดแย้ง

สายชล สัตยานุรักษ์¹

ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ชาตินิยมกระแสหลักของไทย ซึ่งมีแกนกลางอยู่ที่ความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่นิยามโดยปัญญาชนสำคัญจำนวนหนึ่ง² มีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมวัฒนธรรมไทยในหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เพราะมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีคิด พฤติกรรมทางสังคม และระบบความสัมพันธ์ของคนไทย จนกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ชาตินิยมไทยมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับ “วัฒนธรรมไทย” หรือ “ความเป็นไทยทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ประจำชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนา ภาษา แนวคิดเรื่องการพัฒนา และระบบคุณค่าทางสังคม

แม้ว่า “วัฒนธรรมไทย” ที่เป็นผลมาจากความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กระแสหลักนี้จะมีส่วนอยู่มาก รวมทั้งได้มีส่วนในการแก้ไขปัญหาของรัฐและสังคมไทยในอดีตที่ผ่านมาอยู่มากทีเดียว³ แต่ก็ได้หล่อหลอมระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชนชั้นและชาติพันธุ์ที่ปราศจากความเสมอภาคและเต็มไปด้วยอคติ อีกทั้งได้สร้างวิถีคิดในการอธิบายและการแก้ไขปัญหาคับแคบและตื้นเขินในบริบทที่สังคมไทยเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงเป็นรากฐานอย่างหนึ่งของความขัดแย้งและความรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสังคมไทยเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์เข้มข้นขึ้นและโครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก แต่รัฐไทยยังคงพยายามรักษาระบบความสัมพันธ์ทางสังคม “แบบไทย” เอาไว้ ในขณะที่คนชั้นล่างที่เสียเปรียบและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ กำลังต่อสู้ดิ้นรนเพื่อปรับตัวและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เป็นธรรมมากขึ้น

บทความนี้เน้นการวิเคราะห์และอธิบาย ชาตินิยม วัฒนธรรม และความขัดแย้ง ในเชิงชนชั้นและชาติพันธุ์ โดยใช้แนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) เพื่อ

¹ ผู้เขียนขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ อาจารย์ ดร.ชยันต์ วรรธนะภูติ ศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย วินิจจะกุล รศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ผศ.ดร.เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิช และกัลยาณมิตรอีกหลายท่านที่ได้ช่วยให้คำวิจารณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงบทความนี้ อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดของผู้เขียนและทัศนะที่แตกต่างบางส่วน ทำให้ผู้เขียนเลือกแก้ไขเท่าที่เห็นว่าจำเป็น ดังนั้น ความผิดพลาดทั้งปวงจึงเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

² โปรตุเกส สายชล สัตยานุรักษ์, “ประวัติศาสตร์วิถีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ. 2435-2535” กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

³ เช่นช่วยในการรวมประเทศ และการต่อต้านจักรวรรดินิยมตะวันตกกับจักรวรรดินิยมคอมมิวนิสต์ ตลอดจนมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์ความรู้และศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ของไทย

แสดงให้เห็นว่าปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงนั้น เป็นผลมาจากการที่อุดมการณ์ชาตินิยม และวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้รับการสถาปนาขึ้นมาเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางการเมืองในระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กลับได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา⁴ จึงเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาระบบประชาธิปไตย และเป็นโครงสร้างของความขัดแย้ง และความรุนแรงที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องประสบอยู่เสมอ จนต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อจะมีสถานภาพ และอำนาจต่อรองสูงขึ้น⁵

บทความจะพยายามแสดงให้เห็นว่ามีมิติต่าง ๆ ของ “ความเป็นไทย” หรือ “วัฒนธรรม แห่งชาติของไทย” มีความเชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน เช่น ความหมายของพระมหากษัตริย์ พุทธ ศาสนา การปกครองแบบไทย ภาษาไทย ศิลปะไทย ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย มารยาทไทย ฯลฯ และความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างซับซ้อนนี้ทำให้ “ความเป็นไทย” มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการ จรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับขั้นและโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ รวมทั้งจรรโลงวัฒนธรรมอำนาจนิยมของไทย ทำให้รัฐพยายามปลูกฝัง “ความเป็นไทย” อย่าง เข้มข้นเพื่อให้ทุกคน “กลายเป็นไทย” แต่ความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างมิติต่าง ๆ ของ “ความเป็นไทย” ก็ทำให้ “การกลายเป็นไทย” อย่างสมบูรณ์แบบนั้นเป็นไปได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับประชาชนและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ยากจน ทำให้คนจนทั้งปวงที่เข้าถึง “ความเป็น ไทย” ตามมาตรฐานได้น้อย หรือไม่ต้องการที่จะ “กลายเป็นไทย” ต้องถูกเบียดขับให้เป็น “คนชาย ขอบ” หรือมีสถานภาพต่ำใน “ชาติไทย” และตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในด้านสิทธิและอำนาจตลอดมา

การสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์: รากฐานของวัฒนธรรม แห่งชาติ

ความคิดหลักของอุดมการณ์ชาตินิยมไทย รวมทั้ง “ชาตินิยมทางวัฒนธรรม” หรือ “วัฒนธรรมแห่งชาติ” นั้น เกิดขึ้นอย่างครบถ้วนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือความคิดที่ว่า “ชาติสยาม” หรือ “ชาติไทย” เป็นชาติของคนทุกชั้นและคนหลายชาติพันธุ์ แต่คนชั้นต่าง ๆ และชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีชาติวุฒิ ความรู้ความสามารถ สถานภาพ และหน้าที่ไม่เท่าเทียมกัน คนทุกชั้นและทุกชาติพันธุ์ควรอยู่ภายใต้ “การปกครองแบบไทย” ซึ่งเหมาะแก่ “ชาติไทย” มากที่สุด เพราะประชาชนไม่มีความรู้และประสบการณ์มากพอที่จะปกครองแบบมีรัฐสภา จะต้องอาศัย

⁴ เพื่อเป็นฐานคิดสำหรับปฏิบัติการทางวาทกรรมหรือปฏิบัติการทางสังคมซึ่งไม่สามารถจะวิเคราะห์ในที่นี้

⁵ ทั้งนี้ ผู้เขียนตระหนักดีว่ามีบริบทที่ซับซ้อนและมีการปะทะต่อสู้ทางความคิดระหว่างคนหลากหลายกลุ่ม แม้แต่ในหมู่ปัญญาชน “กระแสหลัก” ด้วยกัน ก็มีความแตกต่างทางความคิด และแม้ปัญญาชนหนึ่งคนก็ได้ ปรับเปลี่ยนความคิดของตนเพื่อตอบสนองบริบทที่เปลี่ยนไป แต่บทความนี้ต้องการวิเคราะห์พลังของความคิด กระแสหลักและผลที่มีต่อความขัดแย้งและความรุนแรงเท่านั้น

พระราชดำริของพระมหากษัตริย์เป็นหลักสำคัญ พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถอย่างสูงสุดและทรง
 กอปรด้วยทศพิธราชธรรมของพุทธศาสนา จึงทรงอำนวยการความยุติธรรมและทรงปกครองคนทุกชั้น
 ให้อยู่เย็นเป็นสุข ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอันเป็นแหล่งที่มาของศีลธรรมไทยและศิลปวัฒนธรรม
 ไทยอันเจริญรุ่งเรือง ส่งผลให้ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ “ชาติไทย” มี
 ภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติซึ่งช่วยเชื่อมโยงคนในชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และยังเป็น
 ภาษาที่เจริญในระดับสูงจนใช้รังสรรค์วรรณคดีชั้นเลิศของไทยมาแต่โบราณ ถึงแม้ว่า “ชาติไทย” จะ
 มีปัญหาร้ายแรงเกิดขึ้นในบางยุคบางสมัย แต่ก็สามารถแก้ไขได้เป็นอย่างดีโดยพึ่งพระบารมีและ
 พระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ซึ่งสถาบันทั้งสองนี้เป็นหัวใจของ “ความ
 เป็นไทย” ที่ทำให้ “ชาติไทย” มีเอกราชและเจริญก้าวหน้าตลอดมา ประชาชนจึงควรจงรักภักดีและ
 กตัญญูต่อกันต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” และทำหน้าที่ของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต
 ความสามัคคี และความเสียสละ โดยไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของผู้อื่น และไม่จำเป็นต้องนึกถึงสิทธิใด ๆ
 หากผู้ใดยังไม่มี “ความเป็นไทย” ก็สามารถที่จะ “กลายเป็นไทย” ได้ โดยหันมาจงรักภักดีต่อ “ชาติ
 ศาสนา พระมหากษัตริย์” และใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน

อุดมการณ์ชาตินิยมที่กล่าวข้างต้นนี้ ตอบสนองความต้องการของชนชั้นนำในการ
 จรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งรวมศูนย์อำนาจได้อย่างแท้จริงเป็นครั้งแรก **โดยเป็น
 รากฐานทางภูมิปัญญาเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคน “ชั้น” ต่าง ๆ แทน
 อุดมการณ์แบบราชาธิราชที่มีมาแต่เดิม ซึ่งนอกจากจะทำให้ “ชนชั้นเจ้า” มีอำนาจเด็ดขาด
 สูงสุดแล้ว ยังช่วยในการสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนทั่วประเทศ ในบริบทที่รัฐเริ่มมีเส้น
 เขตแดนที่แน่นอนตายตัวอีกด้วย**

เพื่อให้อุดมการณ์ชาตินิยมมีพลัง ปัญญาชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พยายาม
 สร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมเพื่อเน้น **“จิตใจแบบไทย”** ที่ทำให้คนยอมรับโครงสร้างสังคมที่
 แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นตามหลักชาติวุฒิ โดยกำหนดให้คนทั่วประเทศใช้ภาษาไทย ศึกษา
 ประวัติศาสตร์ไทย นับถือพุทธศาสนาแบบไทย รวมทั้งนำศิลปะที่เน้นฐานานุศักดิ์มาใช้ เพื่อ
 ปลุกฝังระบบคุณค่าที่ทำให้ “ชาติไทย” มั่นคง เช่น ความรักชาติ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
 และพุทธศาสนา ความซื่อสัตย์สุจริต การทำหน้าที่ด้วยความสามัคคีและเสียสละ การเชื่อฟัง การ
 ทำตนให้สมกับเป็น “ชาตินักรบ” ที่สามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อ “ชาติ ศาสนา
 พระมหากษัตริย์” แม้การพัฒนาประเทศให้มีความศิวิไลซ์มากขึ้นก็ควรพัฒนาแต่เฉพาะในทางวัตถุ
 เทคโนโลยี และรูปแบบการบริหารประเทศ เพราะ “ความเป็นไทยทางจิตใจ” นั้นมีความศิวิไลซ์มาก
 อยู่แล้ว ควรจะรักษา “วัฒนธรรมทางจิตใจของชาติไทย” เอาไว้ตลอดไป โดยพยายามเปลี่ยนคน
 ทุกชั้นและคนทุกชาติพันธุ์ (หรือคนทุกชนชาติ) ในประเทศ ให้มี “จิตใจเป็นไทย” อย่างแท้จริง

ชาตินิยมทางการเมืองและทางวัฒนธรรมในแนวทางที่กล่าวข้างต้น ได้รับการวางรากฐานตั้งแต่รัชกาลที่ 4 โดยการเน้นอุดมการณ์ “เมืองไทยนี้ดี”⁶ เพราะในรัชกาลที่ 4 นี้ความสำนึกเรื่อง “คนไทย” ในเชิงการเมืองวัฒนธรรมได้เริ่มก่อตัวขึ้นในหมู่ชนชั้นนำ เนื่องจากสนธิสัญญาเบาริงทำให้คนในบังคับของชาติมหาอำนาจไม่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจและกฎหมายไทย และการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ที่มี “คนต่างชาติ” เข้ามาเกี่ยวข้อง ชนชั้นนำจะต้องคำนึงถึงปัญหา “การเมือง” ที่ผูกติดกับปัญหา “ชนชาติ” อยู่ตลอดเวลา ความสำนึกเรื่อง “ชาติ” ที่เกี่ยวโยงกับอำนาจการเมืองจึงก่อตัวขึ้น จนเป็นจุดเริ่มต้นของ “ชาตินิยมทางการเมือง” ขณะเดียวกันการที่ชาติตะวันตกอ้างความเหนือกว่าทางอารยธรรม ก็ทำให้ชนชั้นนำไทยต้องเน้นความศิวิไลซ์ของ “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรม และที่สำคัญยิ่งก็คือ การสงวนอำนาจไว้ใน “ชนชั้นเจ้า” ทำให้ต้องเน้นศิลปะและวัฒนธรรมไทย อันได้แก่ ภาษาไทย มารยาทไทย พุทธศาสนาแบบไทย พระราชพิธีแบบไทย และศิลปะไทย เช่น นาฏศิลป์ไทย วรรณคดีไทย สถาปัตยกรรมไทย ฯลฯ เพราะศิลปะและวัฒนธรรมไทยเหล่านี้เป็นรากฐานของการแบ่งชั้นทางสังคมและการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ดังนั้น ชนชั้นนำจึงจำเป็นต้องสร้าง “ชาตินิยมทางวัฒนธรรม” เพื่อให้คนในชาติมีความรักความผูกพันกับ “ความเป็นไทย” ในทางวัฒนธรรมอย่างมั่นคง นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เมื่อมีการขยายอำนาจออกไปปกครองคนหลายชาติพันธุ์ซึ่งมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแตกต่างกัน ก็ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องทำการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อให้ “ชนชาติไทย” หรือชาติพันธุ์ไทยมีสถานภาพเหนือชาติพันธุ์อื่น ๆ และจะต้องพยายามกลืนชาติพันธุ์อื่น ๆ ให้ “กลายเป็นไทย” ในทางวัฒนธรรมด้วย

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 มาแล้ว ที่ชาติพันธุ์ลาวซึ่งมีจำนวนมากที่สุดในประเทศได้รับการเน้นว่าด้อยกว่าไทย ดังกรณีการห้ามเล่นเพลง “ลาวแพน” ด้วยเหตุผลว่า “ไม่สู้งามไม่สู้ควร...ลาวเป็นข้าของไทย ๆ ไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไม่สมควร”⁷ เรื่อง

⁶ อุดมการณ์ “เมืองไทยนี้ดี” ได้รับการประกาศผ่านศิลาจารึกหลักที่ 1 มีสาระสำคัญว่า ระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าของ “เมืองไทย” เกิดจากการปกครองของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงยึดมั่นในคุณธรรมของพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงส่งเสริมภาษาไทยด้วยการประดิษฐ์อักษรไทย ทรงใกล้ชิดกับประชาชน ทรงรับรองกรรมสิทธิ์เอกชนและทรงเปิดเสรีทางการค้า ทรงอำนวยความยุติธรรมในการตัดสินคดีความ และ รวมทั้งทรงสอนศีลธรรมแก่คนทั้งปวง เมื่อประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของ “เมืองไทย” แล้ว ก็ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” อย่างแท้จริง จึงสมควรที่ชาวสยามทุกคนจะรัก “เมืองไทย” มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แห่ง “เมืองไทย” อย่างเต็มเปี่ยม และนับถือพุทธศาสนาตลอดไป

⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4** กรุงเทพฯ: อรุณสภา, 2504. หน้า 290.

ตำนานพระพุทธชินราชก็ทรงแต่งขึ้นใหม่เพื่อแสดงว่าลาวเชียงแสนไม่มีฝีมือทางศิลปะ ต้องนำคนไทยจากสุวรรณภูมิไปสร้างซึ่งทำให้พระพุทธรูปนี้ “ดีล้ำเลิศ”⁸

การสถาปนารวมยุติกนิทายโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อครั้งทรงเป็น “วชิรญาณภิกขุ” (และการเสริมสร้างแนวความคิดใหม่ ๆ ในนิทายนี้เพื่อจรรโลง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ในเวลาต่อมา ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรม เพราะทำให้เกิด “พุทธศาสนาแบบไทย” ที่เน้นอุดมคติของชีวิตที่สามารถบรรลุได้จริงใน “โลกนี้” ซึ่งทำให้พุทธศาสนายังมีความหมายแก่คนรุ่นใหม่ในเวลานั้น เน้นการเสริมสร้างวินัยของผู้บวชเรียนซึ่งเมื่อสึกออกมาแล้วก็จะกลายเป็นพลเมืองดีที่มีระเบียบวินัยของชาติ และเน้นให้ศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกเพื่อลดความแตกต่างของพุทธศาสนาในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างเอกภาพทางความคิดของคนในชาติด้วย นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังได้ทรงปรับเปลี่ยนพระราชพิธีต่าง ๆ ให้มีรากฐานอยู่บน “พุทธศาสนาแบบไทย” พร้อมกับทรงปรับเปลี่ยน “ภาษาไทย” กับ “มารยาทไทย” ให้เหมาะแก่สังคมไทยสมัยใหม่ ฯลฯ พระราชกรณียกิจเหล่านี้ นับเป็นการวางรากฐานวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างสำคัญยิ่ง และยังเป็นการเสริมสร้างความสูงส่งของวัฒนธรรมแห่งชาติของไทยด้วย

ในรัชกาลที่ 5 มีการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ชัดเจนมากขึ้น เพื่อทำให้คนทั้งประเทศตระหนักในเอกภาพของคนในชาติที่มีชะตากรรมร่วมกันภายใต้ “การปกครองแบบไทย” และเพื่อสถาปนาพระราชอำนาจเหนือดินแดนในบริบทที่ชาติมหาอำนาจแสวงหาอาณานิคม ในพระราชนิพนธ์ “พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช” ทรงเรียกชื่ออาณาจักรที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางว่า “ลานนาไทย” เพื่อประกาศว่าเป็นดินแดนไทย ใน **เรื่องวัดสมอราย** ทรงแสดงให้เห็นว่าการใช้ภาษาขอมและการมีสถาปัตยกรรมแบบเขมรในประเทศสยามมิได้หมายความว่าประเทศสยามเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเขมรที่ฝรั่งเศสจะสามารถอ้างสิทธิได้ และเมื่ออังกฤษพยายามอ้างสิทธิเหนือนราธิวาส ก็ทรงชี้แจงว่าศิลปะในวัดชลธาราสিংเหื่อนนราธิวาสเป็นศิลปะไทย และวัดนี้เป็นวัดของพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของชาวสยาม⁹

เนื่องจากสำนึก “ชาติไทย” ที่เกิดขึ้น มิได้มาจากปฏิสัมพันธ์ทางความรู้สึกนึกคิดของคนในประเทศผ่านการพิมพ์ แต่เป็นชาติที่นิยามโดยชนชั้นนำ จึงเป็นชาติที่ปราศจากความเสมอภาค พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเน้นให้คนทุกชั้น “รักชาติ” โดยการทำ “หน้าที่” ของตนด้วย

⁸ โปรดดู ชาตรี ประทีปนันทการ, **พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์** กรุงเทพฯ: มติชน, 2551, หน้า 28-29.

⁹ ชาตรี ประทีปนันทการ, **องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 7 ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา 26-28 มีนาคม 2551**, หน้า 18-22.

ความซื่อสัตย์สุจริต¹⁰ และทรงเน้น “ความสามัคคี” ระหว่างคนทุกชั้นในแง่ที่ “รวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียวคือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ” ทรงเน้นด้วยการคิด “ต่าง” คือการ “แตก” เป็น “พวก” ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อชาติ¹¹ ความคิดเรื่อง “รักชาติ” “หน้าที่” และ “ความสามัคคี” ที่ทรงเน้นตลอดรัชกาลของพระองค์ ได้กลายเป็นระบบคุณค่าที่มีการผลิตซ้ำจนกลายเป็นวาทกรรมสำคัญในสังคมการเมืองไทยตลอดมา

ความสำคัญของพุทธศาสนาแบบไทยและภาษาไทย

การสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งคือการสถาปนา “พุทธศาสนาแบบไทย” ถึงแม้ว่าจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิจะเริ่มหมดพลังไปแล้ว แต่พุทธศาสนายังคงมีความสำคัญในหลายมิติด้วยกัน เช่น เป็นแหล่งอ้างอิงของระบบคุณค่าที่จะจรรโลง “ชาติ” ให้มั่นคง และความเชื่อเรื่องกรรมก็ช่วยให้คนยอมรับลำดับชั้นทางสังคม นอกจากนี้จะทรงกำหนดนโยบายให้สอนพุทธศาสนาในโรงเรียนแล้ว ยังทรงกำหนดกรอบความคิดของพระธรรมเทศนาและทรงตรวจแก้ร่างพระธรรมเทศนาที่พระราชอาคันตุกะจะแสดงในวาระสำคัญ ๆ ด้วยพระองค์เอง¹² นอกจากนี้เมื่อไม่มีระบบไพร่และทาสแล้ว ชนชั้นนำก็หวังว่าการปฏิรูปการปกครองและการศึกษาของคณะสงฆ์จะทำให้พระสงฆ์ “เป็นทางเชื่อมให้สนิทระหว่างรัฐบาลกับราษฎร”¹³ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่มีมากไพศาล เป็นการสานต่อพระราชกรณียกิจของพระราชบิดาในการทำให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งชาติและเป็นพุทธศาสนาแบบไทย รวมทั้งทำให้เป็นที่ยอมรับด้วยว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญสูงสุดทั้งต่อ “ชาติไทย” และต่อ “พุทธศาสนา” มโนทัศน์ดังกล่าวนี้ได้รับการเน้นอย่างต่อเนื่องในหลายรูปแบบ รวมทั้งการสร้างวัดแบบจุมพิตระด้วยสถาปัตยกรรมไทย โดยประดับด้วยสัญลักษณ์ใหม่ ๆ ที่แสดงพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ¹⁴ และการทำให้พระราชพิธีต่าง ๆ กลายเป็น “พระราชพิธีแบบไทย” ที่มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นรากฐาน โดยการจัดพระราชพิธีในแต่ละเดือนจะต้องเป็นไปตามแบบ

¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามมิตร, 2514. หน้า 36.

¹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516. หน้า 179-180.

¹² ศิริพร สุเมธรัตน์, แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528. หน้า 273.

¹³ โปรดดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹⁴ ชาตรี ประกิตนันทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 187-191.

แผนอัน “ถูกต้อง” ตามที่พระองค์ได้ทรงวินิจฉัยไว้ในหนังสือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** พระราชพิธีต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการจัดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกและกลายเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งช่วยตอกย้ำระเบียบทางสังคมที่คนมีสถานภาพสูง-ต่ำลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับชั้น โดยพระมหากษัตริย์ ทรงอยู่ในสถานะสูงสุด และนับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การรู้ “ที่ต่ำ-ที่สูง” ยังคงเป็นแบบแผนอันถูกต้องในวัฒนธรรมแห่งชาติของไทยสืบมา

ส่วน **ภาษาไทย** ก็มีความสำคัญอย่างมากในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชาตินิยมทางวัฒนธรรม การเน้นให้คนรักภาษาไทยและใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้องตามมาตรฐานที่รัฐวางเอาไว้มีส่วนช่วยจรรโลงสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางอุดมการณ์ ศีลธรรม ค่านิยม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดในเรื่องต่าง ๆ โดยอยู่ภายใต้กรอบอุดมการณ์ชาตินิยมที่รัฐวางเอาไว้ ดังนั้น โรงเรียนทั่วไปและโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมจึงต้องสอนวิชาภาษาไทยและสอนวิชาอื่น ๆ ด้วยภาษาไทยมาตรฐาน และพระสงฆ์จะต้องรู้ภาษาไทยและใช้ภาษาไทยในการเทศน์ ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเน้นให้วัดใช้หนังสือที่ส่วนกลางจัดพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาไทยในการสอนศาสนา¹⁵ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส “แต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจง่าย ๆ...แต่งให้เป็นคำไทย ๆ อย่าให้ติดศัพท์มาก...ตีพิมพ์ออกมาให้พระสงฆ์สามเณรตามหัวเมืองเทศนาสั่งสอนสืบไป”¹⁶

เห็นได้ชัดว่าภาษาไทยกับพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยมีการสืบทอดนโยบายจากรัชกาลที่ 4 ในการทำให้แนวความคิดทางพุทธศาสนา “เป็นไทย” มากขึ้น หรือกลายเป็นแนวความคิดที่อยู่ในภาษาไทย เพื่อให้คนในชาติมีความรู้สึกนึกคิดในเชิงอุดมการณ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การปกครองแบบไทย

การสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้แก่การสร้างค่านิยมเลื่อมใสใน “การปกครองแบบไทย” ในเวลานั้นมีความคิดทางสังคมและการเมืองใหม่ ๆ เข้ามาท้าทาย เช่น ประชาธิปไตยแบบมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงเน้นลักษณะเฉพาะของ “เมืองไทย” ที่ทำให้ต้องมี “การปกครองแบบไทย” อันเป็นการปกครองอย่าง

¹⁵ ห.จ.ช.,ร.5 ต. 2. 1/7 เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ กระทรวงต่างประเทศ.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. หน้า 54.

“สำเร็จเด็ดขาด”¹⁷ โดยถือเอา “พระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ” ทรงระบุว่า “การปกครองแบบไทย” นี้ เป็น “ธรรมเนียมยั่งยืนมานาน เป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว”¹⁸. เพราะพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระบรมราชจักรีวงศ์นั้น “ทรงพระสติปัญญา ทรงพระราชดำริการรักษาดินแดนโดยทางที่ถูกต้อง ปกครองราษฎรโดยพระมหากรุณาแลความเที่ยงธรรม”¹⁹ ทรงชี้ให้เห็นว่าในยุโรปนั้นเป็นความจริงที่บ้านเมืองของเขาเจริญ “เพราะเขามีปาลีเมนต์ที่ประชุมใหญ่ มีโปลิตีกัลป์ปาดี” เพราะชาวยุโรปมีความรู้และประสบการณ์เพียงพอที่จะเสนอความคิดเห็นโต้แย้งกัน อย่างมีเหตุผลในที่ประชุมรัฐสภา สามารถถ่วงถ่วงเอาความคิดที่ดีที่สุดมาใช้ แต่การปกครองที่ดีของยุโรปนี้ไม่เหมาะสมกับ “เมืองไทย” แต่อย่างใด เพราะราษฎรใน “เมืองไทย” นั้น “ไม่มีความรู้และการฝึกหัดอันใดมาแต่เดิมเลย”²⁰

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงระบุด้วยว่า การพัฒนาประเทศควรยึด “ทางสายกลาง”²¹ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในรัชกาลนี้แล้วก็จะเห็นได้ว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงประเทศให้มีรูปแบบการบริหารราชการแผ่นดินและความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตก แต่รักษา “จิตใจแบบไทย” ที่ยอมรับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ “รู้ที่ต่ำ-ที่สูง” เอาไว้ รวมทั้งรักษาระบบคุณค่า เช่น “ความจงรักภักดี ความสามัคคีพร้อมเพรียง และความอุตสาหะ”²² ด้วย

เมื่อถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อสร้างความหมายที่ชัดเจนและมีพลังยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองปัญหาทางการเมืองหลายประการ เช่น การขยายอิทธิพลของอุดมการณ์ใหม่ ๆ ที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งอุดมการณ์ชาตินิยมที่เน้น “ชาติของราษฎร” ซึ่งมีผู้เสนอสู่สังคมผ่านหนังสือพิมพ์เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลหาทางแก้ปัญหาความยากจนและความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ที่ราษฎรได้รับ คนบางกลุ่มถึงกับคิดว่าหนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาของราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของชาติได้อย่างแท้จริงก็คือการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง อีกหลายคนมีความคิดว่า “จะเสียอะไรก็ไม่ว่า ขอให้ก้าวหน้าก็แล้วกัน” และอีกหลายคนต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศอย่าง

¹⁷ ห.จ.ช., ร. 5 บ 8.1/8. อ้างใน ศิริพร สุเมธรัตน์, “แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” หน้า 184-185.

¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 179.

¹⁹ ห.จ.ช., ร.5 ว. 21/4 คำถวายชัยมงคลและพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชพิธีทวิธาภิเศก พ.ศ.2447.

²⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 175

²¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 182-183.

²² เรื่องเดียวกัน.

รวดเร็วรุนแรงแบบ “ล้มกระดานและตั้งต้นกันใหม่”²³ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงทรงเน้น “ความเป็นไทย” แบบจารีตนิยมมากขึ้น จะเห็นได้ว่าทรงตัดสินพระทัยเช่นเดียวกับพระราชบิดา คือการรักษา “ความเป็นไทย” ในทางวัฒนธรรมเพื่อจรรโลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นเอาไว้ รวมทั้งการเชิดชูเอกลักษณ์แห่ง “ความเป็นไทย” ในด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจารีตที่เน้นคุณค่าในเชิงความวิจิตร ประณีต ละเอียดอ่อน ซึ่งนอกจากจะช่วยจรรโลง “ฐานานุศักดิ์” หรือโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นแล้ว ยังช่วยให้เกิดความภาคภูมิใจและความรักใน “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพราะช่วยยืนยันเป็นอย่างดีว่า “ชาติไทย” เป็นชาติเก่าแก่ที่สามารถสร้างสรรค์ศิลปะชั้นสูงมาแต่โบราณ²⁴

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงใช้วิธีการที่หลากหลาย เพื่อให้ให้อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติมีพลังสูงขึ้น เช่น ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร บทความ และพระราชทานพระบรมราโชวาทจำนวนมาก รวมทั้ง “เทศนาเสือป่า” และ “ปลุกใจเสือป่า” ทรงสร้างภาพพจน์ด้วยการเปรียบเทียบว่าแต่ละคนเป็นเหมือนผงธุลีที่ลอยไปตามลมอย่างไร้ค่า ชีวิตจะมีความหมายก็ต่อเมื่อรวมกันเป็น “ชาติ”²⁵ ทรงสร้าง “ชุมชน” ใหม่ซึ่งทรงเรียกว่า “คณะ” ขึ้นมา ที่สำคัญได้แก่กองทัพ คณะลูกเสือ คณะเสือป่า ดุสิตธานี โรงเรียน นามสกุล จิตรลดาสมิธร วรรณคดีสมิธร ราชนาวิสมาคมแห่งสยาม ฯลฯ เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ที่จะมีความรักความผูกพันและความเสียสละต่อ “คณะ” เล็ก ๆ ของตนเองแล้ว ก็จะสามารถ “รักชาติ” และ “เสียสละเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์”²⁶ ทรงเน้นว่า “คณะทุก ๆ คณะที่ร่วมชาติกัน ต้องมีความสามัคคีปรองดองกัน” พร้อมกันนั้นก็ทรงเน้นพระราชอำนาจเหนือ “คณะ” ทั้งหมดซึ่งรวมกันเป็น “ชาติไทย” ในแง่ที่บุคคลใน “คณะ” ทั้งหมดซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจนั้นได้ “มอบถวายให้พระราชชาติบิดี ทรงเปนผู้ถือไว้” และพระองค์ทรง “ใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ” ทำให้ชาติ “มีอำนาจเต็มบริบูรณ์มีอิสรภาพเต็มที่...ตั้งมั่นคงอยู่...เป้นชาติที่มีสง่าราษเป็นที่ยึดถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ”²⁷ ดังนั้น บุคคล คณะ ชาติ และพระมหากษัตริย์จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น โดยพระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญสูงสุด

²³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “Siamese Art,” Siam Observer อังโน พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปกรรมหลัง พ.ศ.2475 กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525. หน้า 23.

²⁴ ชาตรี ประภิตนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม หน้า 222-230.

²⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปกิณกะคดี. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาคาร, 2515. หน้า 122-123.

²⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “Esprit de Corps” ใน วาทะพระมงกุฎ รวบรวมโดย ส. วัฒนเศรษฐ์ กรุงเทพฯ: รุ่งวิทยา, 2506. หน้า 304-307.

²⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลุกใจเสือป่า. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 49-51.

ทรงแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า “ชาติไทย” มี “ภูมิธรรม” ที่มีลักษณะเฉพาะ แต่โดยเนื้อแท้แล้วมีสาระสำคัญไม่แตกต่างไปจาก “ภูมิธรรม” ของชาติตะวันตก และยังมีส่วนที่เหนือกว่า “ภูมิธรรม” ของชาติอื่น ๆ เช่น พระพุทธศาสนาซึ่ง “เป็นของไทย”²⁸ นี้ “เป็นศาสนาที่ควรผู้มีสติปัญญาจะนับถือยิ่งกว่าศาสนาอื่น ๆ”²⁹ ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาไม่เชื่อใน “สิ่งซึ่งเรียกว่าขลัง คือมีกำลังฤทธิ์ กำลังอำนาจ...บันดาลให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปในโลกนี้”³⁰ ทรงเน้นว่า “พระพุทธองค์...เป็นผู้ดำรงความสัตย์มั่นคงยิ่งนัก...นำเอาแต่ความจริง, ที่รู้จริง, ที่เห็นจริง มาแสดงให้แก่เรา, มิได้ใช้อุบายหลอกลวงประการใด”³¹ และ “แลเห็นได้ว่า แท้จริงพระพุทธเจ้าของเราได้เป็นผู้มีกำเนิดดีสมควรเป็นที่นับถือของเราทั้งหลาย”³² ซึ่งแตกต่างจากศาสดาของศาสนาอื่น ดังที่ทรงระบุว่า “ศาสดาของศาสนาอื่น ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย เยซูมีกำเนิดต่ำ, กำเนิดอยู่ในตระกูลคนที่ต่ำ...เป็นพ่อค้าต่ำ ๆ ...ส่วนพระมะหะหมัดเดิมเป็นคนไพร่ที่เดียว...เดิมเป็นคนจน แล้วตั้งศาสนาขึ้น กลับเป็นคนมีเป็นคนใหญ่ในกรุงอาเรเนีย, อยู่ข้างได้กำไรอยู่มาก”³³

ตลอดรัชกาลที่ 6 มีการสืบทอดความสำคัญของพุทธศาสนา เพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ “ศาสนาเป็นเหมือนธงของคณะ คือเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเป็นคณะหรือชาติอันรุ่งเรือง ไม่ใช่ช่องโง่หรือคณะคนป่าคนดง”³⁴ จะเห็นได้ว่า “ชาติ” ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ถูกทำให้เป็นที่รักที่หวงแหนของคนไทยด้วยการเชื่อมโยงเข้ากับพุทธศาสนาซึ่งคนไทยผูกพันมานาน พระราชินีพันธุศจานวนมากเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่าง “พุทธศาสนา” กับ “ชาติไทย” และ “คนไทย” เช่น “บรรดาท่านทั้งปวงซึ่งเป็นคนไทยเมื่อรู้สึกแน่นอนแล้วว่าศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้...จะต้องมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา”³⁵

เนื่องจาก “ชาติไทย” ที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยาม มิใช่ “ชาติ” ที่คนมีความเสมอภาคกัน แต่เป็น “ชาติ” ที่คนมีสถานภาพต่างกันตามหลักชาติวุฒิ พระองค์จึงทรงชี้แจงอยู่เสมอว่า ความเสมอภาคอย่างแท้จริงนั้นเป็นไปได้ และผู้มีปัญญา ความรู้ ความชำนาญเท่านั้น ที่สามารถทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองได้ ดังความว่า

²⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539. หน้า 57.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-39.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

³⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทปลุกใจร้อยประการ. รวบรวมโดยฐาปนีย์ นครทรพร และ สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์ กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530. หน้า 110.

³⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า. หน้า 57-58.

ไม่มีพลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมดจริง ๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ ปัญญาเสมอกัน ใครมีปัญหาสามารถมากก็จะได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญหาสามารถ ย่อมยากกว่า แต่ใช้จะหมดอยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยิ่งความชำนาญ (เอ็กซ์ปรีเรียนซ์) ก็เป็นสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางปกครองบ้านเมืองด้วยแล้วยิ่งมีความสำคัญ³⁶

แม้แต่ “นามสกุล” ก็เป็นไปเพื่อการแบ่งชั้นทางสังคมด้วย ใน “บันทึกความเห็นว่าการเลือกนามสกุล” แสดงถึงพระราชประสงค์ที่จะให้การตั้งนามสกุลช่วยแยกตระกูลของ “สามัญชน” ออกจากตระกูลของชนชั้นสูง เช่น “นามสกุลของสามัญชนไม่ควรจะให้ยาว ๆ เทียมนามสกุลพระราชทาน ...ควรจะใช้เป็นคำไทย ๆ...ไม่ควรเกิน ๓ พยางค์”³⁷

ทรงยืนยันในคุณค่าของ “การปกครองแบบไทย” โดยทรงเน้นอยู่เสมอว่าการปกครองบ้านเมืองต้องดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์และข้าราชการของพระองค์ ซึ่งถึงพร้อมทั้งปัญญา ความรู้ และประสบการณ์ ไม่ควรมี “คอนสตีตูชัน” และ “ปาลีเมนต์” เพราะ “ราชฎรไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพราะรู้แน่ว่าเป็นคนดี...ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้เพราะมีผู้บอกให้เลือก ฤาติดสินบนให้เลือกเท่านั้น”³⁸ ทำให้ “คณะใดมีทุนมาก จึงได้เปรียบอยู่มาก...อำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริง ๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคนส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น”³⁹ เหตุผลที่ทรงแสดงข้างต้น รวมทั้งการที่ทรงชี้แจงถึงภัยของ “ลัทธิโซเชี่ยลิสต์” นั้น เป็นการปลุกฝังทัศนคติที่ว่าประชาชนที่ไม่มีสติปัญญามากพอที่จะตัดสินใจเลือกผู้แทนราชฎร และอาจถูกหลอกลวงโดยพวก “โซเชี่ยลิสต์เก้” เพราะประชาชนเป็น “พวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมิฉะนั้นก็เมามายและยากจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา”⁴⁰ ทำให้บรรดา “โซเชี่ยลิสต์เก้” สามารถ “หากินจากความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์”⁴¹

กล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงทำให้ความหมายของ “ชาติไทย” “พุทธศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์” ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแน่นอนนั้นมีพลังสูงชันมาก และทรง

³⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุนิตยสารรายวัน กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์กรรมกรศึกษาวิทยาลัย, 2517. หน้า 72.

³⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “บันทึกความเห็นว่าการเลือกนามสกุล” ใน อัครานุกรม นามสกุลพระราชทานในรัชกาลที่ 6 กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529. หน้า (15).

³⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุนิตยสารรายวัน หน้า 53.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, Uttaraku: An Asiatic Wonderland by Asvabahu แปลโดย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524. หน้า 1.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

ทำให้คุณธรรมเรื่องความจงรักภักดี ความสามัคคี และความเสียสละเพื่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” มีพลังสูงขึ้นไปด้วย ภูมิธรรมอันเป็นระบบคุณค่าของ “ชาติไทย” ที่ทรงเน้นเป็นพิเศษคือความเป็น “เชื้อชาตินักรบ” ซึ่งหน้าที่สำคัญของ “นักรบ” ก็คือการปกป้อง “ชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์” นั่นเอง ทรงเน้นด้วยว่า “ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเปนไทยแท้”⁴² ความเป็นไทยแท้และความรักชาติจึงสัมพันธ์กับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง และความรักชาตินี้ยากที่จะเกิดขึ้นได้หากปราศจาก พุทธศาสนา “เพราะความรักชาติเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความเสียสละ...การประพฤติธรรมเป็นความจำเป็นอันหนึ่งสำหรับฝึกใจบุคคลให้รู้จักค่าแห่งการเสียสละ...ถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเป็นผู้รู้จักรักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลย.”⁴³ ซึ่งเมื่อทรงเน้นว่า “เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เปนไทย จะต้องมันอยู่ในศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา”⁴⁴ ก็ทำให้ “ธรรม” ที่ทรงเน้นเป็น “ธรรม” ของพุทธศาสนาโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม ในฐานะพระมหากษัตริย์ เมื่อทรงมีพระราชดำรัสต่อชาวมุสลิม ก็ทรงจำเป็นต้องทำให้ชาวมุสลิมตระหนักว่าตนเป็น “พลเมือง” ของ “ชาติไทย” ซึ่งจะต้องจงรักภักดีต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เช่นเดียวกัน แต่คำว่า “ศาสนา” ในพระราชดำรัสนี้ทรงหมายถึงศาสนาอิสลาม ดังความว่า “เรารู้สึกพอใจมากที่ได้ฟังคำ...แสดงความจงรักภักดี...และแสดงความตั้งใจว่าในเมื่อเวลาจำเป็นแล้ว ก็ยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดี และให้ตรงกับคำที่เทศนาซึ่งพระมะหะมัดประสาทไว้”⁴⁵

อนึ่ง ภาษาไทย ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมแห่งชาตินั้น ทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” ว่า “ลักษณะที่จะตัดสินว่าใครเป็นคนชาติใดนั้น ก็มีอยู่แต่ที่ภาษาซึ่งคนนั้นใช้อยู่โดยปรกตินั้นแล”⁴⁶ “ใครพูดภาษาใดแปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ ไม่ใช่โดยความจำเป็นชั่วคราว”⁴⁷ เกณฑ์ดังกล่าวนี้เปิดโอกาสให้คนชาติพันธุ์อื่น “กลายเป็นไทย” ด้วยการใช้ภาษาไทย อันส่งผลให้ “เปนไทย...ในความนิยมและความคิด”⁴⁸ ทรง

⁴² อัครพาทู (นามแฝง), *ความเป็นชาติโดยแท้จริง*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520. หน้า 15.

⁴³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*. หน้า 120.

⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปลุกใจเสือป่า* หน้า 82.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชดำรัสร้อยครั้ง* หน้า 123.

⁴⁶ อัครพาทู (นามแฝง), *ความเป็นชาติโดยแท้จริง*. หน้า 11.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

ระบุว่า หากผู้ใดไม่สามารถใช้ภาษาไทย ก็แสดงว่า “ผู้พูดต่างภาษากับผู้ปกครองนั้น ยังไม่ขึ้นอยู่กับ
ตราบนั้น”⁴⁹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกระตุ้นให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อให้ความรู้
ทางประวัติศาสตร์ช่วยจัดตั้งมีให้คนไทยเดินตามตะวันตกจนสิ้นเชิงเพื่อจะ “จำเรือก้นสมัย” จน
เกิดผลร้ายตามมา⁵⁰ นอกจากนี้ทรงนำ “พงศาวดาร” มาถ่ายทอดในรูปของละครซึ่งมีการผลิตซ้ำ
อยู่เสมอในยุคหลัง เช่น เรื่อง “พระร่วง” “ตำนานเสือป่า” ฯลฯ ทรงใช้บทละครเหล่านี้ในการ
ปลูกฝังให้เสือป่าและประชาชนทั่วไปรู้สึกถึง “ชาติไทย” เป็นชาติเก่าแก่และเป็นชาตินักรบ มี
พระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยมีบรรพบุรุษที่
มีสติปัญญา มีความกล้าหาญ รักชาติ มีความสามัคคี และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ซึ่งคนไทยทั้ง
ปวงควรสืบทอดคุณลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยเหล่านี้ตลอดไป⁵¹

ปัญญาชนอีกพระองค์หนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งทรงมีบทบาทอย่างสูงในการ
สร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมคือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงพระปาฐกถา
ทรงพระนิพนธ์หนังสือ และทรงประกอบพระกรณียกิจจำนวนมากเพื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์
และพุทธศาสนาเป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” พระมหากษัตริย์ในยุคต่าง ๆ ทำให้ “เมืองไทย”
เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณโดยเฉพาะในด้านพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา
เพราะทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรม “ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ” “ความปราศจากวิหิงสา” “ความ
ฉลาดในการประสานประโยชน์” ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทยมาแต่โบราณ
และชนชาติไทยพึงยึดมั่นสืบไปเพื่อให้ “เมืองไทยนี้ดี” ตลอดไป⁵²

นอกจากนี้พระองค์ทรงสร้างอัตลักษณ์ของคน “ชั้น” ต่าง ๆ ใน “เมืองไทย” ตั้งแต่
พระมหากษัตริย์ลงมาถึงราษฎร เพื่อเน้นย้ำสถานภาพทางสังคมที่ลดหลั่นกันเป็นลำดับชั้นและ
หน้าที่ของคนแต่ละชั้นที่แตกต่างกัน และในบริบทที่มีการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเข้มข้นขึ้น
นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงสร้าง “สมเด็จพระปิยมหาราช” ให้เป็นอุดมคติ
ของพระมหากษัตริย์ที่ทรง “ปกครองแบบไทย” คือแบบ “บิดาปกครองบุตร” ซึ่งทำให้ “สมเด็จพระ
ปิยมหาราช” ทรงได้รับความรักจากประชาชนเพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของประชาชนและเพื่อ
ประชาชน ทรงเน้นด้วยว่า “เจ้า” คือกลุ่มคนที่มี “ศีลธรรม” (Ideal) ซึ่งทำให้ “เจ้า” เหมาะสมจะเป็น

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2517. หน้า 138.

⁵¹ ม.ล.ปิ่น มาลากุล, อธิบายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2521. หน้า 120-125.

⁵² โปรดดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์
“เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ผู้ปกครอง และ “เจ้า” จะต้องมีความต้องการรักภักดีสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์และรับราชการ ในขณะที่ข้าราชการทั่วไปจะต้องทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยมีความโอบอ้อมอารีต่อชนทุกชั้น

ทรงเน้นอัตลักษณ์ของ “ราษฎร” เพื่อให้ข้าราชการรับรู้ว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดโรคภัยและกาฬโรค ทรงจัดให้ราษฎรเป็นชนชั้นที่ “อึดภาพอยู่ในที่ต่ำ” และโดยปรกติก็มัก “มีสติปัญญาต่ำ” และไม่สมควรจะมีวิชาความรู้เกินความต้องการแก่อัดภาพของตน⁵³ ทรงแสดงให้เห็นว่าการเลื่อนชั้นเป็นไปได้ยากเพราะ “หนทางที่จะนำขึ้นไปถึงยศศักดิ์สูงขึ้น...ต้องมีทุน” อันได้แก่ “ทุนชาติตระกูล นอกเหนือจากความรู้ที่ได้เล่าเรียนและความสุจริตที่มีแก่ตัว”⁵⁴ ทรงสร้างอัตลักษณ์ราษฎรที่มีความกล้าหาญและสามารถเสียสละได้แม้แต่ชีวิตเพื่อชาติ เช่น ในเรื่อง **ไทยรบพม่า** ทรงเล่าเรื่องราว “วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน” ไว้โดยละเอียด และลงท้ายด้วยการสรรเสริญว่า “เรื่องราวของพวกนักรบบ้านบางระจันมีมาดังนี้ คนทั้งปวงยกย่องเกียรติยศมาตราบเท่าทุกวันนี้นี้”⁵⁵ นับเป็นครั้งแรกที่ปรากฏภาพวีรกรรมของชาวบ้านเช่นนี้ขึ้นมา⁵⁶ และภาพวีรกรรมชาวบ้านบางระจันก็ได้รับการผลิตซ้ำอย่างเข้มข้น จนกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงมีส่วนอย่างมากในการทำให้ “การเสียสละเพื่อชาติ” เป็นคุณค่าสำคัญที่คนไทยพึงยึดถือ

ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ซึ่งนักการเมืองและปัญญาชนบางคนเสนอแนวความคิดสังคมนิยม สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับราษฎรลาวในมณฑลอุดรในหนังสือ นิทานโบราณคดี มีความตอนหนึ่งว่า

“พวกชาวบ้านต่างมีนาทำทุกคร้วเรือน และถือกันเป็นธรรมเนียมว่าใครทำงานได้ต้องทำงานทุกคน... ทั้งตำบลไม่มีเศรษฐี และไม่มีคนจนเข็ญใจ...อยู่เย็นเป็นสุขสบายด้วยกันหมด

...ฝรั่งพวกไซเซียลิสต์ซึ่งเห็นว่าต้องเฉลี่ยทรัพย์สินและสิทธิต่าง ๆ ให้มนุษย์มีเสมอภาคกัน จึงจะเป็นสุขนั้น หากสำเร็จดังว่า ก็จะเป็นอย่างเช่นชาวมณฑลอุดรนี้เอง”⁵⁷

ภาพราษฎรซึ่งทรงบรรยายไว้ใน **นิทานโบราณคดี** นี้ แตกต่างจากอัตลักษณ์ “ราษฎร” ที่ทรงสร้างไว้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพื่อเน้นว่าราษฎรเป็นกลุ่มคนที่ขาดความรู้และด้อยความเจริญ จะต้องพึ่งพา “การปกครองแบบไทย” เพื่อให้ชีวิตดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะใหม่ของราษฎรใน **นิทานโบราณคดี** ทรงเสนอขึ้นมาเพียงครั้งเดียวและไม่ได้มีการสืบทอด จึงไม่มีอิทธิพล

⁵³ หจข. ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษา”

⁵⁴ หจข. สป.2.52/299 เอกสารส่วนพระองค์กรมตำรวจฯ สารสิน-พระญาติวงศ์

⁵⁵ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2520. หน้า 375.

⁵⁶ บายัน อิมสำราญ, “บางระจัน: ประวัติศาสตร์ในวรรณกรรม” **เอกสารประกอบการประชุมเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย** สกว. ณ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-27 สิงหาคม 2547. หน้า 4.

⁵⁷ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี** กรุงเทพฯ: บรรณาคาร 2514. หน้า 378-381.

แต่อย่างไรก็ตาม จนกระทั่งทศวรรษ 2520 วงวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจึงได้เสนอแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ที่เน้น “การพึ่งตนเอง” และ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” แต่ภาพของราษฎรใน “ชาติไทย” ที่ขาดความรู้และด้วยความเจริญก็ไม่เคยเลื่อนหายไปตราบนานปัจจุบัน

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อุดมการณ์ชาตินิยมทางการเมืองและชาตินิยมทางวัฒนธรรมเริ่มได้รับการเผยแพร่สู่สังคมในวงกว้างแล้ว ปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการนี้คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

บทบาทสำคัญของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส คือ การทำให้ความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ซับซ้อนนำนิยามกลายเป็นคำสอนทางพุทธศาสนา ขณะเดียวกันพระนิพนธ์ทางพุทธศาสนาจำนวนมากก็ได้ทำให้ความคิดที่สำคัญ ๆ ของพุทธศาสนากลายเป็นความคิดที่อยู่ในภาษาไทย ซึ่งเมื่อพระภิกษุสามเณรและกุลบุตรกุลธิดาได้เล่าเรียนแล้ว ก็ส่งผลให้ความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังสู่ราษฎรกว้างขวางออกไป และทำให้ภาษาไทยมาตรฐานถูกใช้อย่างกว้างขวางตามไปด้วย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่าง “ชาติไทย พุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์” ทรงเทศนาให้คนยึดมั่นในชาติและให้รักชาติอยู่เสมอ เช่น “ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญ ...ควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้เพื่อความเป็นไทยสมชื่อไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ” ทรงเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพุทธศาสนากับ “ชาติไทย” ซึ่งทำให้ “ความมั่นคงของชาติไทย” มีความหมายครอบคลุมไปถึงความมั่นคงของพุทธศาสนาด้วย พร้อมกันนั้นก็ทรงตีความพุทธศาสนาให้เกื้อหนุนต่อความมั่นคงและเกียรติยศของ “ชาติไทย” อย่างตรงไปตรงมา เช่น “การรบเพื่อป้องกันชาติบ้านเมือง ไม่เป็นข้อที่พระพุทธรองค์ทรงห้ามปรามเลย”⁵⁸ และ “กรุงสยามของเราต้องเข้าช่วยฝ่ายสัมพันธมิตร...เชิดชูเกียรติยศแห่งชาติไทยเราว่าเป็นผู้ไฝ่ธรรม... ทำประโยชน์กว้างขวางออกไปไม่เฉพาะชาติของตน สมเปนผู้ถือพระพุทธรศาสนาที่สอนไม่ให้เห็นแก่ตนโดยส่วนเดียว”⁵⁹ แม้แต่การสร้างกองทัพก็ทรงทำให้กลายเป็น “ธรรมะ” ของพระมหากษัตริย์ เช่นทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีธรรมในชื่อ “กาลัญญุตาน”⁶⁰ ซึ่งหมายถึง “ความเป็นผู้รู้จักกาล...ตระเตรียมรู้พลพาหนะ...ศัตราวุธยุทธภัณฑ์...ให้พร้อมไว้ในเวลาสงบ...การละเลยให้ล่วงเวลาเป็นเหตุแห่งหายนะเมื่อภายหลัง”⁶¹

⁵⁸ โปรดดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต กรุงเทพฯ: มูลนิธิสตรี-สฤณีวงศ์, 2546. หน้า 34-41.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 66-67. (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁶¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมเทศนา กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 87.

พระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงมีส่วนอย่างมากในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติที่ จรรโลงโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น ทรงให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้คนอยู่ในสถานภาพที่ต่าง “ชั้น” กัน โดยทรงนำแนวความคิดเรื่อง “กรรม” มาใช้ เช่น “กรรมย่อมจำแนกให้เป็นต่าง ๆ กันออกไปอีก...เป็นคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ เป็นคนมั่งมี เป็นคนจน”⁶² ทรงวิเคราะห์เรื่อง “กรรม” โดยจำแนกประเภทของกรรมอย่างละเอียด เพื่อให้ความคิดเรื่องนี้อย่างคงน่าเชื่อถือและมีพลังในการอธิบายสถานภาพที่ไม่เท่าเทียมกันของคนในชาติ พร้อมกันนั้นก็ทรงเน้นเรื่องการทำหน้าที่ตามสถานภาพ เช่น “หมูกฎเหล็กก็แปลกกันเป็นชั้น ๆ โดยชาติสกุล โดยยศบรรดาศักดิ์ โดยสมบัติ โดยวิชาความรู้ ถ้าใครอยู่ในชั้นใด ๆ รู้สึกตัวอยู่แล้วควรประพฤติตัวให้สมควรแก่ตนที่ตั้งอยู่ในชั้นนั้น ๆ”⁶³ นอกจากนี้ยังทรงเน้นศีลธรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ระหว่างคนใน “ที่สูง” กับคนใน “ที่ต่ำ” เพื่อมิให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างชนชั้นกัน รวมทั้งศีลธรรมในเรื่องความสามัคคีและความเสียสละด้วย

อนึ่ง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การส่งเสริมเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและความต้องการคนที่มีความรู้แบบใหม่เข้ารับราชการ ก็ทำให้ชนชั้นนำต้องยินยอมให้มีการเลื่อนชั้นได้บ้าง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงสั่งสอนให้คนชั้นต่ำที่ได้เลื่อนชั้นสูงขึ้นนี้รู้จัก “เจียมตัว” ทรงระบุว่า “คนที่อยู่ในชั้นต่ำ อาศัยความดีมีผู้ยกย่องขึ้นในชั้นสูง.. ประพฤติเจียมตัว ไม่เยอหยิ่ง ดังนี้ควรทำ”⁶⁴

ส่วนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนั้นเป็นผู้บริหารการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเน้นการศึกษาวิชา “พงศาวดาร” ภาษาไทย และ “ธรรมจริยา” และยังได้แต่งแบบเรียน **ธรรมจริยา** ทั้งระดับประถมและมัธยม ซึ่งทำหน้าที่ปลูกฝังความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ตลอดจนระบบคุณค่าที่ปัญญาชนทุกพระองค์ทรงสถาปนาเอาไว้ให้นักเรียนอย่างเข้มข้น เช่น ความรักชาติ ความสำนึกในบุญคุณและความซื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน ความสามัคคี การทำหน้าที่ต่อชาติ รวมทั้งการเน้นเรื่องระเบียบวินัยและคุณธรรมในเรื่องความเชื่อฟังเพื่อกล่อมเกล้าให้ประชาชนเป็น “พลเมืองดีของชาติ” ที่พร้อมจะปฏิบัติตามคำสั่งของผู้นำแห่งชาติ

อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติที่ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สถาปนาขึ้นมา จึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น โดยชนชั้นนำซึ่งมีความรู้ ความเฉลียวฉลาด และสามารถเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม

⁶² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิบัติและส่วนสังสารวัฏ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2526. หน้า 3-4.

⁶³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วรรณภาพพระสูตร** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514. หน้า 76

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

อันสูงส่ง เป็นผู้ทำหน้าที่ปกป้องราษฎรซึ่ง “มีความกลัวแลโง่เขลา” ให้รอดพ้นจากจากปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งการกดขี่ของผู้ปกครองในท้องถิ่น⁶⁵ และชนชั้นนำจะทำให้ “ชาติไทย” มีเอกราช ความสงบ สุข ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกัน ทั้งนี้ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาชาติให้เกิดความก้าวหน้าทางวัตถุแบบตะวันตก โดยรักษา “ความเป็นไทยทางจิตใจ” เอาไว้ตลอดไป

การจัดตำแหน่งแห่งที่ของประชาชนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน “ชาติไทย”

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชาติพันธุ์ลาวมีสถานภาพแตกต่างจากชาติพันธุ์อื่น นอกจากจะมีจำนวนมากที่สุดรองจากคนไทยแล้วยังอยู่ในพื้นที่ที่หมิ่นเหม่ต่อการยึดครองของมหาอำนาจ จนกระทั่งถึงทศวรรษ 2440 ฝรั่งเศสก็ยิ่งพยายามทำให้คนลาวในอีสานรับรู้ว่าจะขึ้นต่อฝรั่งเศสเพราะสยามกดขี่ลาวมาก⁶⁶ ส่วนในภาคเหนืออังกฤษก็เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากป่าไม้ ดังนั้น ชนชั้นนำไทยจึงพยายามเปลี่ยนชาติพันธุ์ลาวในล้านนาและอีสานให้สำนึกว่าเป็นคนไทย ทั้งด้วยการเปลี่ยนชื่อมณฑลเทศาภิบาล การจัดการศึกษา การนำพุทธศาสนาแบบไทยคือธรรมยุติกนิกายเข้าไปเผยแผ่ การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ ฯลฯ

ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้คนชาติพันธุ์ในเขตพื้นที่สูงหรือ “ชาวเขา” ยังไม่เป็นปัญหาและ/หรือแหล่งผลประโยชน์ที่สำคัญของชนชั้นนำ ความสนใจหลักของชนชั้นนำจึงอยู่ที่ชาติพันธุ์ต่าง ๆ บนพื้นราบ เช่น ลาว เขมร ฯลฯ การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของคนชาติพันธุ์เหล่านี้ใน “ชาติไทย” เกิดขึ้นในบริบทที่ชนชั้นนำมีความระแวงคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ห่างไกลว่าจะไม่ยอมรับอำนาจของรัฐบาลที่เพิ่งขยายเข้าไป แต่จะหันไปพึ่งฝรั่งเศสหรืออังกฤษ เมื่อเกิดกบฏผีบุญในภาคอีสานนั้น ชนชั้นนำได้จำแนกชาติพันธุ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องว่า “แลว่าพวกขบถนั้นมีภูวนแลเขมร่าปนกัน ลาวมากกว่าชาติอื่นทั้งหมด”⁶⁷ สะท้อนถึงการอธิบายการกบฏโดยเน้นไปที่ปัญหาชาติพันธุ์และความไม่ไว้ใจที่มีต่อคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างชัดเจน

ขณะเดียวกัน มีการจำแนกลักษณะนิสัยประจำชาติพันธุ์ เพื่อประโยชน์ในการกำหนดนโยบายด้านการปกครองและเศรษฐกิจ โดยที่รัฐบาลต้องการส่งเสริมให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อจะเก็บภาษีได้มากขึ้น เช่น ในภาคอีสานนั้น รัฐบาลต้องการให้ราษฎรซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์ “ลาว” และ “เขมรป่าดง” ขยายการทำนา การทอผ้าไหม การเลี้ยงปศุสัตว์ และการอพยพ

⁶⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.6 ม 28/1 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย มณฑลอุดร เรื่องรายงานราชการมณฑลอุดร (5 พฤศจิกายน 2453-31 ตุลาคม 2461) (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁶⁶ อุศนา นาศรีเคน, “อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548. หน้า 140-143.

⁶⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กต. 98.3 / 3 กระทรวงการต่างประเทศ กบฏในประเทศไทย กบฏผีบุญ เรื่อง ผีบุญก่อจลาจลริมแม่น้ำโขง พ.ศ.2445.

ไปทำนาและขายแรงงานในภาคกลาง รายงานราชการมณฑลร้อยเอ็ดระบุว่า “ข้อสำคัญในข้อแรก คือ จะช่วยกันอย่างไร ให้พลเมืองของเราเห็นประโยชน์ แลตั้งหน้าตั้งใจทำให้เป็นเงินเป็นทองขึ้น”⁶⁸ ซึ่งชนชั้นนำเห็นว่าลักษณะนิสัยของชาวลาวและเขมรป่าดงในอีสานเป็นอุปสรรคอยู่มาก กล่าวคือ “ราษฎรพากันเกียจคร้าน เมื่อทำมาหาได้พอเลี้ยงชีพแล้วเป็นพอ ไม่คิดจะทำการใหญ่ให้เป็นเศรษฐี มีเงินทองอย่างมณฑลชั้นในเลย”⁶⁹ และ “นิสัยคนพื้นเมือง ชอบกระทำแต่อย่างที่เคยทำ ไม่ช่างคิด ช่างอ่านเปลี่ยนแปลงหาวิธีที่ดี ถ้าจะแนะนำให้นิยมขึ้นเองแล้วก็เต็มผืน”⁷⁰ หากต้องการให้ราษฎร เหล่านี้ทำสิ่งใดก็ต้องใช้อำนาจบังคับให้กลัวดังที่ระบุไว้ว่า “แต่ถ้าบังคับก็กลัวง่าย แลทำได้ดี”⁷¹ ส่วนในด้านการทหารนั้น ชนชั้นนำรู้สึกที่ไม่สามารถพึ่งพาชาติพันธุ์ลาวได้ ดังที่กรมหลวงวงศาธิราชปราบบังคมทูลถึงลักษณะนิสัยชาวลาวในล้านนาว่า “พวกลาวนายหนึ่งคุมไพร่ร้อยหนึ่งสองร้อย ก็จริง แต่ว่าชี้ขาดนัก”⁷² หรือ “นิสัยลาวมากไปด้วยความเกียจคร้าน...ด้วยนิสัยสันดานลาวนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง เป็นแต่อยากได้ของเขา ไม่อยากเสียของให้แก่ใคร กับเกียจคร้านเท่านั้น เหมือนกัน ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ตลอดไปทุกบ้านทุกเมือง”⁷³

ชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มองคนชาติพันธุ์ลาวและเขมรว่าล่าหลังยากที่จะพัฒนา โดยเห็นว่าเป็นคน “ป่าดง” เช่น “คนประเทศนี้เป็นพื้นป่าดง ไม่เคยเห็นคุณประโยชน์ของหนังสือ เคยเห็นแต่การทำนาเลี้ยงโคกระบือขาย ได้เงินดีกว่าที่จะไปเรียนให้เสียเวลาเลี้ยงสัตว์”⁷⁴ ทั้งนี้ ชนชั้นนำตระหนักว่า “ราษฎรในหัวเมืองลาวมีความกลัวเกรงแลเกลียดชังข้าหลวงมาก”⁷⁵ อย่างไรก็ตาม เมื่อชนชั้นนำพิจารณาความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมระหว่างชาติพันธุ์ลาวกับไทยแล้วก็ ทำให้คาดหวังว่า “ถึงแม้ว่าใจลาวจะถือว่าลาวเป็นเราไทยเป็นเขา...แต่เมื่อเอาไทยกับฝรั่งเศษเทียบ

⁶⁸ หจข. ร 6 ม.20/4 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย เรื่องรายงานราชการมณฑลร้อยเอ็ด อ่างใน อุศนา อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ... หน้า 221.

⁶⁹ อ่างในเรื่องเดียวกัน, หน้า 220.

⁷⁰ หจข. ร.6 น.19/35 กระทรวงนครบาล เรื่องรายงานประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาลพ.ศ.2467

⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

⁷² จดหมายเหตุทัพเมืองเชียงตุง ภาค 3 ลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาฯ กราบบังคมทูล พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนายพลเรือตรีพระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (ม.ร.ว.พิณ สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ) ปีมะโรง อัฐศก พ.ศ.2459. หน้า 107.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113-114.

⁷⁴ หจข. ศธ 44/16 กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการศึกษา เรื่องรายงานการศึกษามณฑลอุดรธานี ประจำปี 2454. อ่างใน อุศนา นาศรีเคน, อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ... หน้า 227.

⁷⁵ หจข. ร.5 ม. 59/3 เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย มณฑลลาวพวน เรื่องราชการในเมืองลาวพวน (31 สิงหาคม ร.ศ.109-20 ตุลาคม ร.ศ.110) อ่างใน อุศนา นาศรีเคน, อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครอง กรุงเทพฯ... หน้า 143.

กันแล้ว ก็คงเห็นไทยเป็นเราฝรั่งเศสเปนเราอยู่เปนธรรมดา”⁷⁶ ชนชั้นนำจึงพยายามทำให้เจ้านายในเมืองลาวเห็นว่า “ชาติไทยกับลาวเปนชาติเดียวภาษาเดียวกัน เปนแผ่นดินอันเดียวกัน” ในขณะที่ “ฝรั่งเศสเปนแต่ผู้อื่น มีความหมิ่นประมาทชาติวงศ์ของพวกเขาว่าเปนชาวป่าชาวดง”⁷⁷

เนื่องจากชนชั้นนำมองเห็นปัญหาทางชาติพันธุ์ดังกล่าวข้างต้น จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้อง “ตกแต่งนิสัยใจคอ” ชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้ “กลายเป็นไทย” โดยเร็วที่สุด สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตซึ่งเสด็จตรวจราชการในภาคอีสานทรงเสนอพระดำริว่า “พลเมืองภาคนี้ยังเป็นคนหัวอ่อน มีการศึกษาน้อย ยังอ่อนในอารยธรรม ความคิดในเรื่องรักชาติบ้านเมืองยังไม่สู้เข้าเลือดเข้าเนื้อ ถ้ารับอบรมปรุงแต่งนิสัยน้ำใจเสียแต่บัดนี้ ก็เหมือนดั่งปั้นวัตถุที่อ่อน ถ้าเพิกเฉยเฉื่อยช้อยู่ในไม่ช้าน่าจะกลายเป็นวัตถุที่กระด้าง จะตกแต่งแปลงรูปได้ยาก”⁷⁸

สำหรับคนชาติพันธุ์เขมร รวมทั้ง “เขมรป่าดง” นั้น ชนชั้นนำไทยรับรู้ว่า “เขมรเป็นคนจองหอง จะย้ายจากบังคับกรุงเทพ ไปอยู่ในบังคับข้าหลวง ซึ่งช้อยู่ทางไกลกว่าด้วย จะไม่เรียบร้อย”⁷⁹ นอกจากนี้ภาพของ “ชาติเขมร” ในหนังสือ **ไทยรบพม่า** ก็เป็นชาติที่ไว้ใจไม่ได้ ทุกครั้งที่ไทยมีภัยสงครามจากพม่า เขมรก็จะถือโอกาสยกทัพเข้ามาปล้นสะดมและกวาดต้อนเอาคนของพระราชอาณาจักอยู่ยงกลับไป ดังนั้น ในความทรงจำของคนไทย ชาติพันธุ์เขมรและ “ชาติเขมร” จึงอยู่ในฐานะ “ผู้ร้าย” ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการเน้นความเป็น “ผู้ร้าย” ของเจ้าสีหนุ และกัมพูชาในยุคสงครามเย็นในรายการวิทยุ “เพื่อนนอน” และในบทความของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชอยู่เสมอ⁸⁰

ส่วนคนชาติพันธุ์ญวนในอีสาน ซึ่งทำการค้าบริเวณเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงนั้น ชนชั้นนำคิดว่าไม่เป็นปัญหา เพราะ “ได้ตรวจดูกิจการทั้งภูมิบ้านเรือนของเขา เห็นว่าคนญวนพวกนี้เป็นคนโง่ มีความคิดแต่จะมุ่งประกอบกิจการเลี้ยงชีพไปวันหนึ่งเท่านั้น”⁸¹ แต่ก็ได้เคยแจ้งแก่ฝรั่งเศสว่า “ทางราชการของรัฐบาลสยาม...คอยสดับรับฟังพวกญวนอยู่ทุกหนทุกแห่ง...แต่ก็ไม่ปรากฏอะไร

⁷⁶ หจช. รล. 3 / 32 เอกสารรัชกาลที่ 5 พระบรมราโชวาทลับ (ไปรวเขต) พระราชทานข้าหลวงประจำเมืองหลวงพระบาง อ้างใน จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112 หน้า 412.

⁷⁷ หจช. รล. 3 / 32 เอกสารรัชกาลที่ 5 พระบรมราโชวาทลับ (ไปรวเขต) พระราชทานข้าหลวงประจำเมืองหลวงพระบาง อ้างใน จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112 หน้า 411-412.

⁷⁸ อ้างใน ธีรรัฐ สุนทรสงคราม, พระเกียรติประวัติของจอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเสนาบดีกระทรวงทหารเรือพระองค์แรก กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2508. หน้า 690-691.

⁷⁹ หจช. ร5 ม 2.3/4 เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (28 พฤษภาคม ร.ศ.110-29 มิถุนายน ร.ศ.111) อ้างใน อุศนา นาศรีเคน, อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ หน้า 160.

⁸⁰ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, เขมร สีหนุ ชาว ชูการ์โน กรุงเทพฯ: บรรณาการ, 2513.

⁸¹ อุศนา นาศรีเคน, อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ หน้า 226. และ หจช.ร.6 ม 3.6 /1 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย แผนกปกครอง คนในสังกัดต่างประเทศ ฝรั่งเศส

สักราย...เกือบจะบอกได้ว่าพวกญวนทุก ๆ คนที่อยู่ในดินแดนสยาม เจ้าพนักงานไม่ได้ไว้ใจเลย ได้คอยสืบสวนอยู่เสมอ”⁸²

สำหรับคนชาติพันธุ์จีนนั้น ชนชั้นนำมองด้วยความวิตกในปัญหาหลายเรื่อง เช่น การผูกขาดทางเศรษฐกิจ การก่อเหตุรุนแรงต่าง ๆ การประท้วงนโยบายรัฐบาล การนำลัทธิการเมืองใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่ ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังระแวงด้วยว่าประเทศสยามจะกลายเป็น “โคโลนี่” ของจีน เพราะ

จีนที่เข้ามาใหม่โดยมาก แทนที่จะตั้งโรงเรียนดินดิบมุงแปกหรือกระท่อม อยู่ห่างกันตามวิถีไทยนั้น มักจะนิยมใช้โรงแถวปลูกขึ้นด้วยไม้แต่ดีกว่าอย่างแต่ก่อนเป็นอันมาก...แล้วก็ตั้งโรงเรียน มีสโมสร อยู่ด้วยกันเฉพาะระหว่างพวกจีนด้วยกัน ไม่เกี่ยวข้องกับไทยเลย ถ้าเป็นเช่นนี้เป็นของไม่พึงประสงค์เลย และก็น่ากลัวว่าจะเป้นเช่นนี้มากขึ้นทุกที...

...มีทางควรคำนึงว่า ถ้าไม่ได้จีนพวกนี้มาตั้งทำเลอยู่แล้ว การค้าขายในแถบนี้ก็ยังไม่เจริญ แต่เมื่อสังเกตดูตลอดทางรถไฟไป รู้สึกว่าจวนจะเป้นโคโลนี่จีน⁸³

แม้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงพระวิตกต่อปัญหา “การทำงานที่เป็นของไทยตกไปเป็นของชาวต่างประเทศ เป้นต้นว่าพวกจีน การช่างเกือบจะทั้งนั้น การค้าขายก็โดยมาก ยังอยู่แต่เฉพาะการเพาะปลูก แต่อย่างนั้นบัดนี้ยังแลเห็นจีนตั้งทำนาหรือแปลงนาเป็นไร่เป็นเรือกมีราย ๆ อยู่บ้างแล้ว”⁸⁴ ดังนั้นจึงมีการสร้าง “คนอื่น” (the other) โดยเน้นชาติพันธุ์จีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนในกรุงเทพฯ ว่าไม่จงรักภักดีและเป็นอันตรายต่อ “ชาติไทย” อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงมีพระราชประสงค์ให้ชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งจีน “กลายเป็นไทย” ทรงตรา “พระราชบัญญัติแปลงสัญชาติ” ขึ้นใน พ.ศ.2454 อย่างไรก็ตามทรงมีพระราชดำริว่าการแปลงสัญชาติเพียงอย่างเดียวไม่ทำให้ผู้ใด “เป็นไทย” อย่างแท้จริง จนกว่าจะมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน

จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์ชาตินิยมไทยถูกสร้างขึ้นท่ามกลางความไม่ไว้วางใจคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศ และมองชาติพันธุ์ทั้งหลายว่าขาดคุณลักษณะที่เอื้อต่อความเจริญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และชาตินิยมทางวัฒนธรรมได้สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติที่เอื้อต่อการแบ่งชั้นทางสังคม การรวมศูนย์อำนาจ และการสร้างระบบ

⁸² หจข. ร.6 ม 9/5 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย ป้องกันการจลาจล เรื่องป้องกันการจลาจลทางมณฑลอุดรระหว่างเกิดสงครามในประเศยุโรป

⁸³ หจข. ม.ร.7 พ. 2/203 รัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เรื่องประกาศเปิดทางเดินรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ(โคราชไปอุบล) (13 กรกฎาคม 2471-31 มีนาคม 2473)

⁸⁴ ห.จ.ช., ร.5 ศ.2/5 หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ร.ศ.124-125.

คุณค่าที่มุ่งทำให้ “ชาติไทย” ซึ่งมีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจมีความมั่นคง มีใช้ระบบคุณค่าที่เน้นความเสมอภาค สิทธิและเสรีภาพ อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติในลักษณะดังกล่าวนี้อ่อนพลังลงในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แต่กลับมีพลังสูงขึ้นมากในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทย ดังจะได้วิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475

การปฏิวัติ พ.ศ.2475 ทำให้ความคิดเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ และประชาธิปไตย ที่เน้น “มติมหาชน” กลายเป็นอุดมคติของคนจำนวนมากไม่น้อย แต่เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้น ความคิดเรื่อง “เชื้อผู้นำชาติพันธุ์” ก็ได้รับการเน้นเป็นพิเศษ อุดมการณ์ชาตินิยมจึงเปลี่ยนแปลงมากในช่วงทศวรรษ 2480 ซึ่งรัฐบาลในระบบใหม่ นำโดยจอมพล ป. พิบูลสงครามดำเนินนโยบาย “สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” ทำให้ปัญญาชนที่ทำงานให้แก่รัฐบาลต้องทำการนิยามความหมาย “ชาติไทย” เพื่อตอบสนองนโยบายดังกล่าว พร้อมกับเน้นวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือ “ความเป็นไทยทางวัฒนธรรม” ในแนวทางที่มีความเสมอภาคมากขึ้น เพื่อลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และเพื่อให้วัฒนธรรมแห่งชาติสอดคล้องกับอุดมการณ์ของระบอบใหม่ ความพยายามที่จะเปลี่ยนโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมเพื่อลดการแบ่งชั้นหรือเพื่อสร้างความเสมอภาคมากขึ้นนี้ เห็นได้ชัดจากการปรับเปลี่ยนสรรพนามในภาษาไทยและการทำให้ตัวสะกดง่ายขึ้นเพื่อให้คนอ่านออกเขียนได้และเข้าถึงความรู้ได้รวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงความเสมอภาคไม่อาจเกิดขึ้นได้เพราะไม่มีการเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจหรือระบบกรรมสิทธิ์ ไม่มีการปฏิรูปที่ดิน หรือการเก็บภาษีในอัตราก้าวหน้า ความพยายามจะเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจโดยผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือนได้รับการต่อต้านอย่างมากจนไม่อาจดำเนินการได้ แม้ว่าจะมีการขยายการศึกษาในทุกระดับและมีการแต่งแบบเรียนขึ้นใหม่ แต่แบบเรียนในยุคนี้และในยุคหลังจากนี้ก็ยังคงเน้นอุดมการณ์เดิม โดยผลิตข้อความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” จากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นส่วนใหญ่ เช่น เน้นว่าเมืองไทยนี้ดีมาแต่โบราณ รัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตาเอื้ออาทร สังคมไทยเป็นสังคมพุทธจึงเป็นสังคมที่เมตตา ไม่มีการกดขี่เอารัดเอาเปรียบหรือความขัดแย้งที่รุนแรง ปัญหาในชาติเกิดจากบุคคลที่ปราศจากศีลธรรมของพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแก้ไขได้ด้วยการฟื้นฟูศีลธรรม “ชาติไทย” จึงมีเอกราชและดำเนินไปสู่ความก้าวหน้าตลอดมาเพราะ “ชาติไทย” มี “หัวใจของความเป็นไทย” คือพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา รวมทั้งมี “การปกครองแบบไทย” นอกจากนี้แล้วแบบเรียนยังคงสืบทอดระบบคุณค่าเดิม รวมทั้งเน้นในเรื่อง “หน้าที่” ต่อชาติเป็นอย่างมาก แม้แต่สิทธิในการ

เลือกตั้งก็ถูกทำให้กลายเป็น “หน้าที่พลเมือง”⁸⁵ กล่าวได้ว่า การปฏิวัติ พ.ศ.2475 ไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางอุดมการณ์ในระดับแตกหักกับอุดมการณ์เดิม แม้ว่าจะมีการเสนอความคิดใหม่ ๆ ออกมาก็ตาม ซึ่งในบรรดาความคิดใหม่ ๆ เหล่านี้ เฉพาะความคิดเรื่อง “เชื้อชาติ” เท่านั้นที่ได้รับ การเน้นมากในทศวรรษ 2480 และมีอิทธิพลอย่างสูงสืบต่อมาในยุคหลัง

การเน้นอุดมการณ์ “ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยม” นอกจากจะมีเป้าหมายเพื่อกีดกันชาติพันธุ์จีนมิให้เข้าสู่พื้นที่ของอำนาจทางการเมืองแล้ว ยังเชื่อมนโยบาย “สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” ด้วย เพราะช่วยในการปลุกเร้าประชาชนให้สนับสนุนการขยายดินแดน และการเพิ่มประชากร⁸⁶ ภายใต้อุดมการณ์ที่เน้น “เชื้อชาติ” นี้คนหลายชาติพันธุ์จะถูกเหมารวมว่าเป็น “คนไทย” เช่น ไทใหญ่ ไทลื้อ ลาว ลาวพวน ญวน มอญ เขมร (แม้แต่จีน-ในงานของพระยาอนุমানราชชน) ชาติพันธุ์ที่มีชื่อขึ้นต้นว่า “ลาว” จะถูกเปลี่ยนเป็น “ไทย” เช่น ไทยพวน ไทยอีสาน ไทยเหนือ ไทยล้านช้าง แล้วเน้นว่า “คนเชื้อชาติไทย” ในประเทศต่าง ๆ ล้วนอยู่ในสภาพต่อความเจริญและถูกกดขี่เพราะตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาติอื่น จำเป็นอย่างยิ่งที่คนไทยในประเทศไทยจะต้องให้ความช่วยเหลือแก่สายเลือดไทยด้วยกัน เพื่อรวมเอาคนเชื้อชาติไทยเหล่านี้เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันใน “ชาติไทย” ซึ่งกำลังจะกลายเป็นชาติมหาอำนาจในแหลมทอง

ปัญญาชนที่มีบทบาทโดดเด่นในการนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. คือ หลวงวิจิตรวาทการ และ พระยาอนุমানราชชน บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการนั้นเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางอยู่แล้ว⁸⁷ จึงจะกล่าวถึงเฉพาะบทบาทของพระยาอนุমানราชชน ซึ่งได้สร้างและเผยแพร่ความรู้ที่ตอบสนองนโยบายจอมพล ป.ทั้งในทศวรรษ 2480 และทศวรรษ 2490 และตอบสนองนโยบายพัฒนาประเทศของจอมพลสฤษดิ์ในทศวรรษ 2500 ด้วย

การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติโดยพระยาอนุমানราชชน

พระยาอนุমানราชชนมีบทบาทสูงในการสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมและเสริมสร้างพลังให้แก่วัฒนธรรมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น แม้ว่าพระยาอนุমানราชชนจะทำให้วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ และยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่ก็ได้

⁸⁵ โปรตดู สายชล สัตยานุรักษ์, *คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 2* กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. หน้า 468-515.

⁸⁶ เวลานั้นประเทศไทยมีประชากร 18 ล้านคน และหลวงวิจิตรวาทการคาดหวังว่าจะเพิ่มจำนวนประชากรขึ้นเป็นกว่า 40 ล้านคน ซึ่งจะทำให้ไทยกลายเป็น “มหาประเทศ”

⁸⁷ โปรตดู สายชล สัตยานุรักษ์, *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย”* โดยหลวงวิจิตรวาทการ กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ทำให้ความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปรกติธรรมดา และได้เน้นอยู่เสมอว่าความเสมอภาคนั้นเป็นไปได้ ขณะเดียวกันก็เน้นให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องเลือกว่าจะดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไว้หรือว่าจะ “กลายเป็นไทย” เช่น กรณีชาติพันธุ์จีนนั้น ในต้นทศวรรษ 2510 พระยาอนุমানราชชนกกล่าว ว่า คนจีนในสังคมไทยนั้นไม่ควรประพฤติตนในลักษณะ “เป็นจีนก็ไม่ใช่ ไทยก็ไม่เชิง” ถ้า “เป็น จำพวกสัตว์สองเมือง หรือเป็นนกมีหูหนูมีปีก หัวมังกร ท้ายมังกร...เป็นที่รังเกียจแก่สาธุชน”⁸⁸ และได้ยืนยันว่า

“ข้าพเจ้าแม่เป็นพันธุ์ลูกผสม แต่ก็ถือตนด้วยความหยิ่ง ว่าข้าพเจ้าเป็นไทยแท้ สมบูรณ์ทั้งชีวิตและจิตใจ ว่าตนเป็นคนไทยทุกกระเปาะนี้ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนอื่น ซึ่งรักถิ่นไทยรักวัฒนธรรมไทย...เพราะข้าพเจ้าเกิดอยู่ในประเทศไทยและในวัฒนธรรมไทย ที่ปั้นข้าพเจ้าทั้งชีวิตและจิตใจให้เป็นไทย”⁸⁹

ในทศวรรษ 2480 พระยาอนุমানราชชนกมีบทบาทร่วมกับคนอื่น ๆ ในการเสนอความรู้เพื่อสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยม คือการสืบสายเลือดในหมู่คนที่พูดภาษาไทยและมีรูปร่างหน้าตาคล้ายคลึงกัน⁹⁰ ใน **เรื่องไทย-จีน** เน้นว่า วัฒนธรรมของไทยลือในจีน ไทยเงินในพม่า และไทยยวนในประเทศสยาม “ย่อมถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” และแผ่นดินที่ชนชาติไทยเหล่านี้อาศัยอยู่ก็ “จะต้องถือว่าเป็นแผ่นดินติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน” คนไทยทั้งหลายเหล่านี้ “สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน” ส่งผลให้ “สนิทสนมกลมเกลียว ถือเสมือนเป็นพี่น้องร่วมท้องพวกเดียวกัน ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจที่มีประเพณีของเดิมอันเป็นเครื่องหมายของชาติร่วมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ได้แก่ศาสนาพุทธ และมีวรรณคดีและพงศาวดารตำนานเมืองร่วมกัน ...ไทยสยามหรือไทยได้ก็สืบเชื้อสายไปจากไทยพวกนี้...สืบเชื้อชาติร่วมบรรพบุรุษมาด้วยกัน”⁹¹ ซึ่งการเน้นเชื้อชาติไทยเช่นนี้ทำให้ความคิดเรื่องเชื้อชาติมีพลังมาก และทำให้มองข้ามความแตกต่างทางชาติพันธุ์ไปชั่วคราว

ตลอดทศวรรษ 2480 แนวคิดของพระยาอนุমানราชชนกที่แตกต่างจากหลวงวิจิตรวาทการมากมีแต่เพียงเรื่องชาวจีน ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการสืบทอดพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระ

⁸⁸ พระยาอนุমানราชชนก, “พื้นความหลัง” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชนก** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 เรื่อง พื้นความหลัง (เล่ม 1) กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2533. หน้า 20.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁹⁰ พระยาอนุमानราชชนก, “เรื่องของชาติไทย” **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุमानราชชนก** หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 4, กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2531. หน้า 82. และดูเนื้อความในทำนองเดียวกัน หน้า 1-9.

⁹¹ พระยาอนุमानราชชนก, “ไทย-จีน” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุमानราชชนก** หมวดภาษา เล่ม 2 กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2531. หน้า 156.

มงกุฎเกล้าฯ แต่พระยาอนุমানราชชนได้พยายามยืนยันว่าแท้ที่จริงแล้วชาวจีนเคยเป็น “คนไทย” มาก่อน โดยกล่าวว่าในดินแดนแถบกวางซี กวางตุ้ง ไหหล้า ประชาชนส่วนใหญ่เป็น “ไทยที่กลายเป็นจีน”⁹² เพราะถูกอิทธิพลจีนครอบงำ “กลายเป็นแจ็กเป็นจีนไป ...ไม่ได้มีเลือดเนื้อเชื้อไขจีนเลย...เอาชาติอื่นมาเป็นของตน”⁹³ พระยาอนุমানราชชนยืนยันว่าจีนแต่จี้ก็เคยเป็นคนไทยมาก่อน และจีนแคะก็เป็นคนไทยด้วยเช่นกัน⁹⁴ และเน้นว่า “ถ้าฝ่ายที่เสียความเป็นไทย มีโอกาสกลับมาเป็นไทยตามชื่อ ก็จะทำให้เราเป็นไทยสมชื่อยิ่งขึ้น”⁹⁵ ทั้งนี้ก็เพราะนโยบายสร้าง “ชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” ต้องการกำลังของชาวจีนเพื่อทำให้เศรษฐกิจของชาติมั่งคั่งและมั่นคง ดังนั้น เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงแล้ว การเน้นเช่นนี้จึงไม่เกิดขึ้นอีกเลย

ในยุคที่จอมพล ป. ดำเนินนโยบาย “สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” นี้ พระยาอนุমানราชชนยังได้บรรยายเรื่องต่าง ๆ เพื่อตอบสนองนโยบายวัฒนธรรม เช่น การเรียกร้องให้เลิกกินหมาก การเรียกร้องให้คนหนุ่มสาวรีบ “มีเรือน” ฯลฯ สำหรับการบรรยายเรื่อง “อะไรคือศิลปะการ”⁹⁶ ทางวิทยุกระจายเสียงนั้น ได้ให้ภาพวิถีชีวิตที่เจริญแล้วในทำนองเดียวกับเรื่อง “สมบัติผู้ดี” ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งจะกลายเป็นเกณฑ์วัดความเจริญและความป่าเถื่อนของคนชั้นต่าง ๆ และชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน “ชาติไทย” สืบมา เช่น ความสะอาดและความมีระเบียบของบ้านเรือน ความประณีตของอาหารและมารยาทในการรับประทานอาหาร การแต่งกายอย่างเหมาะสม ฯลฯ

ในด้านภาษาไทย พระยาอนุমানราชชนกล่าวว่าภาษาไทยมีความสำคัญมากในแง่ที่เป็นเครื่องประสานคนไทยทั่วประเทศให้มีเอกภาพ⁹⁷ งานเขียนเกี่ยวกับภาษาไทยบางเรื่องใช้ภาษาที่เร้าอารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรงเพื่อเน้นความรัก “ชาติไทย” ที่ผูกพันกับความรักใน “วัฒนธรรมภาษาไทย”⁹⁸

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-178.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-179.

⁹⁵ พระยาอนุমানราชชน, “ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 33-34.

⁹⁶ พระยาอนุমানราชชน, “อะไรคือศิลปะการ” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดศิลปะและการบันเทิง เล่มที่ 1 หน้า 34-41.

⁹⁷ พระยาอนุমানราชชน, “ชนเชื้อชาติไทย” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: ศุภสภาและมูลนิธิเสรีธรรมโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 275-276.

⁹⁸ พระยาอนุমানราชชน, “ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดภาษา เล่มที่ 2 หน้า 28.

หลังจากสงครามโลกสิ้นสุดลงแล้ว ในท่ามกลางการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในทศวรรษ 2490 ซึ่งอุดมการณ์อนุรักษนิยมมีอิทธิพลสูงขึ้น ขณะที่ฝ่ายซ้ายเสนออุดมการณ์สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์อย่างคึกคัก และแม้แต่รัฐบาลจอมพล ป. ก็ได้หันมาใช้พลังของจารีตประเพณีเพื่อ บรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมือง โดยให้ความสำคัญแก่อุดมการณ์พ่อขุนอุปถัมภ์ พุทธศาสนา และ ขนบธรรมเนียมประเพณีชาวบ้าน ปรากฏว่าพระยาอนุমানราชชนได้สร้างความรู้เพื่อสนับสนุน รัฐบาลรวมทั้งเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยแสดงให้เห็นว่า “เมืองไทยนี้ดี” และ “ชนบทไทยนี้ดี” เพื่อจะทำให้คนไทยมองเห็นความสงบสุขร่มเย็นของวัฒนธรรมไทยตามที่รัฐบาลต้องการ จะได้ไม่ หลงเชื่อหรือยอมรับอุดมการณ์สังคมนิยมและคอมมิวนิสต์

งานเขียนของพระยาอนุমানราชชนในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา จึงแสดงให้เห็นอย่าง ละเอียดชัดเจนว่าชาวบ้านมีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ คน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา วัด และพระสงฆ์ ซึ่งทำให้หมู่บ้านมีความสงบสุข อย่างไรก็ตาม พระยาอนุমানราชชนได้เน้นด้วยว่า ชาวบ้านยังขาดปัญญาและความเจริญทางวัตถุ จำเป็นจะต้อง ได้รับการพัฒนาเพื่อให้ชนบท “ก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย” ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้าน สามารถเผชิญกับ “เหตุการณ์อะไรที่เป็นปฏิปักษ์”⁹⁹ ได้อย่างมีพลัง แม้ว่าในทศวรรษ 2490 นี้ พระ ยาอนุমানราชชนจะเห็นว่าไม่ควรจะเปลี่ยนคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ในพิมพ์เดียวกันทั้ง ประเทศดังที่เคยสนับสนุนมาแล้วในทศวรรษ 2480 แต่ก็สนับสนุนนโยบายทำให้ “ส่วนใหญ่” ของ วัฒนธรรมในชาติเหมือนกัน โดยให้รักษาลักษณะเฉพาะถิ่นเอาไว้เฉพาะเรื่องที่เป็น “ส่วนย่อย” เท่านั้น¹⁰⁰

การเน้นมโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” เพราะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งชาติ

ในบริบทที่ฝ่ายซ้ายโจมตีพระสงฆ์ พุทธศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ว่า เป็นเครื่องมือ “มอมเมา” ประชาชนให้ยอมรับการกดขี่ขูดรีดนั้น พระยาอนุমানราชชนได้สร้าง ชาตินิยมทางวัฒนธรรมโดยเน้นพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และพยายามทำให้คนไทยเห็นคุณค่า ของพุทธศาสนาและพระสงฆ์

⁹⁹ พระยาอนุমানราชชน, “คำนำ ชีวิตของชาววัด” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยา อนุমানราชชน หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 กรุงเทพฯ:คุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2533. หน้า 39.

¹⁰⁰ พระยาอนุমানราชชน, “คำนำ เรื่องเลิกลาสนในรัชกาลที่ 5” งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระ ยาอนุমানราชชน หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 6 กรุงเทพฯ: คุรุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะ ประทีป, 2531. หน้า 99.

เรื่อง “ชีวิตชาววัด” เน้นว่า “อย่าเข้าใจผิดว่าพระท่านเอาเปรียบแก่สังคม”¹⁰¹ ส่วนเรื่อง “ชีวิตชาวนา” กล่าวถึงพระสงฆ์ในหมู่บ้านที่ช่วยแก้ไขปัญหาด่าง ๆ และเป็นที่พักของชาวบ้าน¹⁰² และยังกล่าวใน “อัครนิกริษา” ว่า “พระนั้น...สอนหนังสือ...ศิลปวิทยาวิชาช่าง...กระตุ้นเตือนให้คนรู้จักรักและไม่ลืมพระศาสนา...แล้วประพฤติปฏิบัติแต่ความดีงาม...วัดจึงเป็นเบื้องต้นแห่งรากฐานของความเป็นอยู่ในหมู่บ้านซึ่งมีความเจริญวัฒนา”¹⁰³ ใน **วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม** เน้นว่าพุทธศาสนาเป็นพลังทางจารีตประเพณีสำหรับ “เป็นเครื่องป้องกันอันตรายในวิถีแห่งชีวิตของชาติไทย” และ “พุทธศาสนา...เป็นชีวิตจิตใจของชาติไทย...เป็นอุดมคติและความรู้สึกนึกเห็น” และยังแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาของ ขนบประเพณีไทย ศิลปะไทย วรรณคดีไทย และนาฏศิลป์ไทย¹⁰⁴ ใน **ชาติก่อนชาติหน้า** กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาว่า “ช่วยให้เรามีหวัง บรรเทาความทุกข์ความเดือดร้อนซึ่งต้องมีมาเป็นเงาตามตัวกับความเจริญก้าวหน้าในทางวัตถุธรรมของโลกปัจจุบัน อุดมคติเก่าของเราเป็นวิถีแห่งความสุขที่สุด สงบที่สุด”¹⁰⁵ นอกจากนี้ยังเน้นใน **พื้นความหลัง** ว่า “วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดี ๆ ในชีวิตของชาวบ้าน” และเน้นด้วยว่า “พุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักใช้ปัญญาตรึกตรองด้วยเหตุผล”¹⁰⁶

ภาพของ “วัด” และ “พระสงฆ์” เช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่เสริมสร้างภาพ “เมืองไทยนี้ดีเพราะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ” อันเป็นภาพที่ฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของคนไทยตราบจนถึงปัจจุบัน นอกจากพุทธศาสนาแล้ว พระยาอนุมานราชชนนเน้นด้วยว่าหมู่บ้านสงบสุขเพราะมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เช่น เรื่อง “พิธีผู้ขวัญภาคอีสาน” แสดงความอุดมสมบูรณ์ของข้าว ปลาอาหาร ความมีน้ำใจ ความสนุกรื่นเริง¹⁰⁷ แม้แต่ความเชื่อเกี่ยวกับผีสางเทวดาก็เป็นผลดีต่อคน

¹⁰¹ พระยาอนุมานราชชนน, “คำนำ ชีวิตของชาววัด” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 หน้า 39.

¹⁰² พระยาอนุมานราชชนน, “ชีวิตของชาวนา” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7 กรุงเทพฯ: อรุณสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 134.

¹⁰³ พระยาอนุมานราชชนน, “อัครนิกริษา” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 7, หน้า 167.

¹⁰⁴ พระยาอนุมานราชชนน, “วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 85-86.

¹⁰⁵ พระยาอนุมานราชชนน, “ชาติก่อนชาติหน้า” **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 2-3 กรุงเทพฯ: อรุณสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2532. หน้า 122-123.

¹⁰⁶ พระยาอนุมานราชชนน, “พื้นความหลัง” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชนน** หมวดชีวประวัติ เล่มที่ 3 หน้า 147.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน.

ในท้องถิ่นเพราะ “เป็นเสมือนกฎหมายให้ความคุ้มครอง...ไม่ให้ลูกหลานหรือคนในบ้านในเมือง ประพฤติสิ่งที่ไม่ดีชั่วเลวทราม”¹⁰⁸ งานเขียนของพระยาอนุমানราชชนจึงทำให้เกิดจินตภาพ “ชนบทนี้ดี” อย่างชัดเจน (ซึ่งตรงกันข้ามกับภาพสังคมไทยที่เต็มไปด้วยการกดขี่ขูดรีดในงานเขียนของฝ่ายซ้าย) เมื่อกล่าวถึงปัญหาของชาวนาพระยาอนุমানราชชนก็เน้นแต่เรื่องภัยธรรมชาติ¹⁰⁹ และยังระบุไว้ในตอนท้ายด้วยว่า “ชาวนา ถ้าไม่หมกมุ่นด้วยอบายมุขมีการพนันเป็นต้น ก็มีความสุขหาหน่อยไม่”¹¹⁰ ซึ่งการอธิบายความทุกข์ของชาวนาว่ามาจากภัยธรรมชาติและ การประพฤติดีศีลธรรม โดยไม่คำนึงถึงปัญหาเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองเช่นนี้ กลายเป็นวิธีคิดของคนไทยส่วนใหญ่ในการอธิบายปัญหาความยากจนของชาวชนบทสืบมาจนถึงปัจจุบัน

พระยาอนุমানราชชนได้ทำให้ชนบทธรรมนิยมประเพณีของชาวบ้านเป็นที่รับรู้ในฐานะ ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย แต่ก็เสนอภาพ “ชนบทนี้ดี” ควบคู่กับภาพ “ชาวบ้านที่ยังขาดความสามารถในการคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล” ซึ่งแม้ว่าในอดีตที่ผ่านมาความอ่อนแอในด้านความรู้ หรือเหตุผลนี้จะไม่ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน กลับสามารถดำรงชีวิตร่วมกันในหมู่บ้านด้วยสามัคคีธรรมและความสงบสุข แต่เมื่อโลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วก็จำเป็นต้องพัฒนาชาวบ้านให้เจริญก้าวหน้าขึ้น

อย่างไรก็ตาม พระยาอนุমানราชชนเน้นด้วยว่า ถึงจะเปลี่ยนแปลงชาวบ้านอย่างไรก็ไม่สามารถจะทำให้เกิดสังคมที่เสมอภาคได้ ใน **เรื่องวัฒนธรรม** หลังจากวิเคราะห์ให้เห็น “ลำดับขั้นสูงต่ำของวัฒนธรรม” แล้วก็ได้สรุปว่าการทำให้คนเท่ากันหมดหรือเหมือนกันหมดนั้นเป็นไปได้ ทางที่ดีก็คือต้องหาทางทำให้คนทุกชั้น “ทำหน้าที่กลมเกลียวเป็นสามัคคีธรรม มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน”¹¹¹ งานเขียนของพระยาอนุমানราชชนเน้น “ขั้นทางวัฒนธรรม” อยู่เสมอ เช่น “วัฒนธรรมก็มีระดับความเจริญแตกต่างกันเป็นหลายขั้น”¹¹² และ “ที่จะทำให้เสมอภาค มีเท่ากันและเหมือนกันหมด ไม่มีใครทำได้เลย”¹¹³ วิธีที่พระยาอนุমানราชชนใช้อยู่เสมอเพื่อให้นักไทยยอมรับว่า “ความไม่เสมอภาค” เป็นเรื่องปรกติธรรมดาหรือเป็นธรรมชาติที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ก็คือการ

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

¹⁰⁹ พระยาอนุমানราชชน, “ชีวิตของชาวนา” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน** หมวดชนบทธรรมนิยมประเพณี เล่มที่ 7 เรื่องประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 94-96.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

¹¹¹ พระยาอนุমানราชชน, “เรื่องวัฒนธรรม” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 18-19.

¹¹² พระยาอนุমানราชชน, “ความรู้เรื่องวัฒนธรรม” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 110.

¹¹³ พระยาอนุমানราชชน, “ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม” ใน **งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน** หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 181.

เปรียบเทียบความไม่เสมอภาคทางสังคมกับนิ้วมือที่มีขนาดและความยาวไม่เท่ากัน แต่ทำงานประสานกัน¹¹⁴ และหลายครั้งที่ใช้วิธีเล่าเรื่องปรตที่พยายามจะทำให้คน “เท่ากัน” แต่ทำอย่างไรก็ไม่สำเร็จ¹¹⁵ แล้วสรุปว่าการทำให้คนเท่ากันนั้น “แม้แต่ผีสาวเทวดาก็ทำไม่ได้”¹¹⁶

ในขณะที่ทำหน้าที่นายกราชบัณฑิตยสถาน พระยาอนุমানราชชนได้นิยามความหมายของ “ราชบัณฑิต” ไว้ว่า หมายถึง “ผู้ทรงความรู้ในศิลปวิทยา มีหน้าที่ส่งเสริมความรู้แก่ประชาชน ให้มีความเจริญงอกงาม ขจัดความโง่เขลาและมีดีมน”¹¹⁷ จากนิยามดังกล่าวนี้และงานเขียนอีกจำนวนมากล้วนสะท้อนความคิดที่ว่า ในแง่ของปัญญาหรือเหตุผลนั้นประชาชนเป็นผู้มี “ความโง่เขลาและมีดีมน” จนถึง พ.ศ.2509 พระยาอนุমানราชชนยังคงเน้นถึงการแบ่งชั้นด้วยการกล่าวว่า “มนุษย์เป็นสัตว์การเมือง เพราะรู้จักปกครองอยู่ได้ปกครอง ลดหลั่นกันลงไปเป็นชั้น ๆ ตามสถานภาพและหน้าที่สังคม”¹¹⁸ และเนื่องจากเน้นการแบ่งชนชั้นโดยตระหนักดีว่าคนในชั้นต่าง ๆ นั้น “ต่างก็เป็นปฏิบัติกัน” จึงได้เน้นให้คนทุกชั้น “ทำหน้าที่ตามฐานะและบทบาท” ด้วยความ “กลมเกลียวเป็นสามัคคีรสมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน”¹¹⁹ และด้วย “การเสียสละ”¹²⁰ โดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของคนอื่น¹²¹

พระยาอนุমানราชชนไม่เคยกล่าวถึงความขัดแย้งในสังคมไทยอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรม และ**ไม่ให้ความสำคัญแก่ “สิทธิ” ของประชาชน** ดังที่ระบุว่า “คนเรา...ต้องทำงาน...ด้วยมีจิตใจเข้มแข็งและซื่อตรง รู้จักสิทธิและหน้าที่ในทางสัมมาปฏิบัติที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า moral force อันที่จริงรู้จักหน้าที่อย่างเดียวก็พอ ไม่ต้องรู้จักหรืออ้างเอาสิทธิก็ได้”¹²² ส่วนเรื่อง “เสรีภาพ” ก็

¹¹⁴ พระยาอนุমানราชชน, “เรื่องวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 18.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

¹¹⁷ พระยาอนุমানราชชน, “เรื่องวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 20.

¹¹⁸ พระยาอนุমানราชชน, “พรมแดนความรู้ สารีวิทยา” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่มที่ 3 เรื่องรวมคำนำของศาสตราจารย์, หน้า 194-195.

¹¹⁹ พระยาอนุমানราชชน, “เรื่องวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 18.

¹²⁰ พระยาอนุমানราชชน, “ความหมายแห่งวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 262.

¹²¹ พระยาอนุমানราชชน, “ความภักดี ศาสนา และจริยธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 201.

¹²² พระยาอนุমানราชชน, “ความหมายแห่งวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม หน้า 262. (เน้นโดยผู้วิจัย).

ได้กล่าวไว้ใน พ.ศ.2503 ว่า “คำว่าเสรีภาพแห่งความเชื่อจึงไม่มีความหมายแก่ชาวตะวันออก เพราะมีอยู่แล้ว”¹²³ ซึ่งช่วยลดทอนความสำคัญของการเรียกร้องเสรีภาพทางการเมืองและทางความคิดได้มาก นอกจากนี้ การตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ก็เห็นว่าควรเกิดขึ้นเฉพาะในหมู่คนที่มีความรู้ความสามารถเท่า ๆ กันเท่านั้น โดยกล่าวว่า “ก็ถือเอาเสียงข้างมากนั้นแหละเป็นถูก แต่ทั้งนี้ยกเว้นเสียงข้างมากที่มาจากคน “สูงต่ำดำขาวไม่เท่ากัน” ถ้ากระไรได้ขาวเป็นขาว ถึงจะขาวมากขาวน้อย ก็ยิ่งดีด้วยเป็นขาวด้วยกัน”¹²⁴ ดังนั้น เมื่อพระยาอนุমানราชชนนีน้อยอยู่เสมอว่าคนส่วนใหญ่ใน “ชาติไทย” เป็นคนในชั้น “ฐานเจดีย์” ก็เท่ากับเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยไม่เหมาะสมกับสังคมไทยนั่นเอง นับเป็นการเสนอความคิดทางวัฒนธรรมสอดที่คล้องกับระบอบอำนาจนิยมในยุครัฐบาลจอมพลป.และจอมพลสฤษดิ์เป็นอย่างมาก

ในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา พระยาอนุমানราชชนนีนับบทบาทของ “ชนชั้นนำ” ในการพัฒนาประเทศและการสร้างเอกภาพทางวัฒนธรรมของคนในชาติอย่างมาก โดยกล่าวถึงผู้มีหน้าที่ในเรื่องนี้ว่า “ตกอยู่ในข่ายแห่งปัญญา ความสามารถ และความรอบคอบของกลุ่มชนที่เป็นชนชั้นนำแห่งสังคมนั้น ๆ ที่จะเป็นผู้พิจารณารักษาและบำรุง”¹²⁵ และ “ผู้ที่ริเริ่มเปลี่ยนแปลงจะต้องมีบุคลิกลักษณะเป็นอัจฉริยะ จึงจะดำเนินการลุล่วงไปได้โดยราบรื่น มีผลเหมาะสมแก่สมัย”¹²⁶ พร้อมกันนั้นก็เน้นความคิดที่สร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐราชการโดยการแสดงให้เห็นความสำคัญของ “ผู้นำประเทศ” และยิ่งกล่าวถึงความสำคัญของการมี “ทหาร ตำรวจ และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ” ที่คอยทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้นำประเทศซึ่ง “สังคมจึงให้เกียรติและสิทธิพิเศษ” แก่ข้าราชการเหล่านี้¹²⁷ เรื่องที่เน้นมากก็คือผู้นำประเทศควรจะมี “แวดล้อมพร้อมพรั่งด้วย...ชนชั้นที่มีปัญญาความสามารถ... เรียกว่า elites คือ ชนชั้นนำของสังคม”¹²⁸

พระยาอนุমানราชชนนอ้างอิงหนังสือ **พลเมืองดี** ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นการถูกต้องแล้วที่ชนชั้นนำจะเปลี่ยนชาวบ้านที่เป็น “นายเถื่อน” ให้

¹²³ พระยาอนุমানราชชนน, “ศาสนาคริสต์ อิสลาม ยูดาห์ และฮินดู” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบุรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชนน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 146.

¹²⁴ พระยาอนุমানราชชนน, “เรื่องบัญญัติศัพท์” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบุรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชนน หมวดภาษา เล่มที่ 2 เรื่องความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 104-105. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹²⁵ พระยาอนุমানราชชนน, “เรื่องวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบุรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชนน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 55.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 105. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

กลายเป็น “นายเมือง”¹²⁹ รวมทั้ง “ชาวเขา” ซึ่งพระยาอนุমানราชชนกล่าวถึงในฐานะคนที่ยังป่าเถื่อน “ชาติชาวป่าชาวเขา” “ชาวป่าชาวเขา...อนารยชน คือมีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นต่ำ”¹³⁰ “ชาวละว้าป่าเถื่อน”¹³¹ “ชาวคอยชาวเขาล้าหลังต่อความเจริญ”¹³² และยังเสนอด้วยว่า สิ่งที่จะช่วยบูรณาการวัฒนธรรมที่มีระดับความเจริญไม่เท่ากัน เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของวัฒนธรรมแห่งชาตินั้น ได้แก่ พุทธศาสนาและภาษาไทย ซึ่งจะเป็นสายใยเชื่อมโยงให้ต่อเนื่องกันไปทุกชั่วอายุคน¹³³ แนวความคิดเช่นนี้กลายเป็นพื้นฐานความคิดในการพัฒนาชาวบ้านและชาวเขาให้ยอมรับวัฒนธรรมไทยในด้านพุทธศาสนาและภาษาไทย ทั้งนี้ พระยาอนุমানราชชนได้อธิบายด้วยว่า มูลเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านและชาวเขาด้อยความเจริญก็คือขาดการศึกษาสมัยใหม่¹³⁴ และเน้นว่า “ความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของประเพณีอยู่ด้วยการศึกษา ถ้าประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น สิ่งอื่นก็สูงขึ้นตามเป็นสัมพันธกัน”¹³⁵

ในการพัฒนาประเทศนี้ พระยาอนุমানราชชนเสนอว่าจำเป็นต้องรับวัฒนธรรมตะวันตกแต่จะต้อง “ไม่เดินเร็วเกินไป” ควรเปลี่ยนแปลง “ชาติไทย” โดยเชื่อมต่อกับอดีตอยู่เสมอ มิฉะนั้นแล้ว “ในที่สุดก็อาจสิ้นชาติ... ไม่มีเอกลักษณ์เป็นชนชาติไทยอีกต่อไป”¹³⁶ ความคิดในการพัฒนาประเทศของพระยาอนุমানราชชนจึงไม่ขัดแย้งกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ ที่เน้นการพัฒนาในทางวัตถุแบบตะวันตกโดยรักษาจิตใจแบบไทยเอาไว้

อคติทางศาสนาที่สร้างโดยหนังสือ “ลัทธิของเพื่อน” และ “ศาสนาเปรียบเทียบ”

โดยเหตุที่พระยาอนุমানราชชนใช้หนังสือของชาวตะวันตกเป็นแหล่งความรู้เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ ทำให้มองทุก ๆ ศาสนาจากสายตาของชาวตะวันตก นอกจากนี้ยังเล่าถึงศาสนาต่าง

¹²⁹ พระยาอนุমানราชชน, “วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 46-47.

¹³⁰ พระยาอนุমানราชชน, “ผีสามเทวดา” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่อง ประเพณีเบ็ดเตล็ด, หน้า 54.

¹³¹ พระยาอนุমানราชชน, “ไทย-จีน” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดภาษา เรื่อง ความรู้เกี่ยวกับภาษาไทย, หน้า 158.

¹³² พระยาอนุমানราชชน, “วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม, หน้า 63.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

¹³⁴ พระยาอนุমানราชชน, “ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี เล่มที่ 5, หน้า 29.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

¹³⁶ พระยาอนุমানราชชน, “คำนำบ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 แปลโดยจำนง ทองประเสริฐ” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่ม 3, หน้า 70.

ๆ ในเชิงประวัติ คือการกำเนิดและการขยายตัวของศาสนาไปสู่ดินแดนต่าง ๆ โดยมีได้นำหลักคำสอนมาเปรียบเทียบกันในเชิงโครงสร้างทางความคิด ผลงานเหล่านี้จึงมีส่วนในการสร้าง “โมหาคติ” และ “ภยากติ” ต่อศาสนาอื่น เช่น เรื่อง **ประวัติยานาประเทศ** ระบุว่า “อันคำสั่งสอนของพระมะหะหมัด กระทำให้บรรดาสาวกทะเลาะเถียงกันต่อกรที่จะปราบปรามโลกด้วยกำลังอาวุธ เพื่อบังคับให้มนุษย์ชาติรับลัทธิของตน... แม่อำนาจไปกว้างขวางเป็นที่เกรงขามทั่วไป”¹³⁷ ใน **ศาสนาเปรียบเทียบ** ก็เสนอภาพของศาสนาอิสลามในแง่ที่เป็นศาสนาที่ส่งเสริมการใช้ความรุนแรง เช่น “พระมะหะหมัดก็เริ่มปราบปรามประเทศอาหรับทั้งหมดด้วยสงครามศาสนา...ถ้าใครไม่เชื่อก็ให้ฆ่าเสีย...เพราะชาวอาหรับรักเรื่องเก่งกล้า และพระมะหะหมัดก็ได้ส่งเสริมความเก่งกล้านี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้น...จะแสดงความภักดีต่อพระอ่าให้เป็นที่ประจักษ์ ก็มีทางเดียวเท่านั้น คือต้องมอบกายถวายชีวิตไว้ในพระองค์ คำว่า อิสลาม ซึ่งแปลว่ามอบชีวิตไว้นี้ ให้ถือว่าเป็นหัวใจของศาสนา”¹³⁸ เมื่ออธิบายความเลื่อมของพุทธศาสนาในอินเดียก็กล่าวว่าพวกมุสลิม “เผาผลาญทำลายวัดวาอารามในแคว้นนั้นเสียราบ พุทธศาสนาที่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นอยู่แล้วก็ต้องดับสูญสิ้นไป”¹³⁹

นอกจากนี้พระยาอนุমানราชชนยังได้สร้างอคติต่อชาวบ้านในศาสนาต่าง ๆ เช่น “ชนในวรรณะต่ำ พวกฮินดูแขนงนัก...แม้ถูกคัดลงไปในชั้นต่ำปานนี้แล้ว, พวกนี้ยังมีสันดานนิยมเพียงต่ำ ๆ เสียเองด้วย, จนชั้นเทพที่นับถือก็มักกลดบูชาเทวดาของฮินดูองค์รอง ๆ ลงมา...เทวดาที่พวกชาวบ้านชั้นต่ำไม่มีความรู้จะไร่นับถือกันทั่วไป คือเทวดาประจำหมู่บ้านหรือตำบลอย่างพระภูมิเจ้าที่”¹⁴⁰ หรือ “ประชาชนชั้นสามัญในอินเดีย ก็ไม่ผิดแปลกอะไรกับประชาชนชั้นสามัญในที่อื่น ๆ ทั่วไปของโลก ซึ่งมีใจอ่อนแอไม่กล้าพึ่งตนเองเพื่อความรอดพ้น เดิมเป็นมาอย่างใด เดียวนี้ก็ยังเป็นอยู่อย่างนั้น ต้องการมีอะไรไว้เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวพึ่งพำนัก ต้องการมีเทวดาไว้เพื่อได้เชื่อถือ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะด้วยความกลัว ความไม่ไว้ใจตัวนั่นเอง”¹⁴¹

¹³⁷ พระยาอนุমানราชชน, ประวัติยานาประเทศ งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. หน้า 1-2.

¹³⁸ พระยาอนุমানราชชน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 200.

¹³⁹ พระยาอนุমানราชชน, “ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์ พุทธ และชิน ในแง่ประวัติศาสตร์” ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ หน้า 239.

¹⁴⁰ พระยาอนุমানราชชน, ลัทธิของเพื่อน ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดศาสนา-ความเชื่อ หน้า 80.

¹⁴¹ พระยาอนุমানราชชน, ศาสนาเปรียบเทียบ ใน งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน หมวดศาสนา-ความเชื่อ เล่มที่ 4 เรื่องศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า 92.

จะเห็นได้ว่าความคิดที่พระยาอนุমানราชธนเสนอ มิได้แตกต่างจากความคิดกระแสหลักเกี่ยวกับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” อย่างมีนัยสำคัญ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เน้นความสำคัญทางด้านกรปกครองของ “พระมหากษัตริย์” ต่อ “ชาติไทย” เนื่องจากทำงานให้แก่ จอมพล ป. ซึ่งต้องการให้เน้นความสำคัญของผู้นำมากกว่าพระบารมีในการปกครองของพระมหากษัตริย์ แต่พระยาอนุমানราชธนก็ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์และเจ้านายต่อ “วัฒนธรรมไทย” เอาไว้ไม่น้อย และถึงแม้ว่าจะมีบทบาทสำคัญในการทำให้วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่พระยาอนุমানราชธนก็ได้เน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก จึงนับเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย ซึ่งทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและการรวมศูนย์อำนาจ อีกทั้งได้สร้างอคติต่อศาสนาและวัฒนธรรมของของคนชั้นล่างและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เอาไว้ไม่น้อยอีกด้วย

ปัญญาชนอีกพระองค์หนึ่งซึ่งทรงมีบทบาทมากในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ คือ **พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** ซึ่งทรงมีบทบาทสำคัญในด้านภาษาไทย เมื่อทรงแสดงพระปาฐกถาในปลายปี พ.ศ.2475 ทรงเน้นว่า ภาษาไทยเป็นหัวใจของประชาชาติไทย และ “การสอนวิชาใดที่เกี่ยวกับปัญหาความคิด จิตใจ และอารยธรรมของไทยแล้ว...สอนเป็นภาษาไทย...จะ... (ทำให้) คิดเป็นไทยมากขึ้น”¹⁴² ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงให้ความสำคัญแก่การบัญญัติศัพท์ซึ่งหมายถึงการคิดคำไทยขึ้นมาใช้แทนคำฝรั่ง เพื่อ “ดัดแปลง” ความหมาย “ให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเรา” ซึ่งจะทำให้เรา “ค่อยเดินค่อยไป” แทนการ “ถ่ายแบบเขามา” ซึ่ง “เราอาจเดินเร็วเกินไป” ดังความว่า

ภาษาไทยนี้แหละ จะเป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของประชาชาติไทยต่อไป เพราะถ้า ถ้าเรานิยมใช้คำฝรั่งทับศัพท์ในคำที่เกี่ยวกับความเห็นแล้ว เราอาจเดินเร็วเกินไปก็ได้ กล่าวคือเราอาจถ่ายแบบของเขามาโดยแทนที่จะดัดแปลงเสียก่อนให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิดความเห็นของเรานี้ก็เป็นได้ แต่ถ้าเราใช้คำไทย และต้องคิดคำไทยขึ้นใหม่แล้ว เราต้องค่อยเดินค่อยไป ...

...คำใดที่เกี่ยวกับความคิดความเห็น และคำใดที่จะพึงใช้แพร่หลายแล้ว เราควรจะคิดหาคำไทยใช้แทน ”¹⁴³

¹⁴² พลตรี กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, “ประชาชาติกับมนุษยธรรม” ใน *ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรวงศ์* หน้า 451-452.

¹⁴³ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร, “ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากซ์” ใน *วิทยทัศน์พระองค์วรวงศ์* หน้า 123-124. (เน้นโดยผู้วิจัย)

เพื่อให้การบัญญัติศัพท์หรือการแปลคำในภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสเป็นภาษาไทยเป็นที่ยอมรับของคนในสังคม ทรงพยายามชี้ให้เห็นความสำคัญของภาษาไทยที่มีต่อ “ความเป็นชาติ” เสมอ ๆ เช่น ใน “สยามพากย์” ทรงเน้นว่า “ภาษาไทยของเราเป็นทรัพย์สินมรดกของประเทศไทย เราโดยแท้...ปัจจัยอันมั่นคงแห่งความเจริญของเราโดยเฉพาะนั้น คงจะอยู่ที่ภาษาไทยของเราเอง

144

กล่าวได้ว่ากรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงบัญญัติศัพท์จำนวนมากเพื่อทำให้มีคำใหม่ ๆ ในภาษาไทยใช้อย่างเพียงพอในบริบทที่ “ประเทศไทย” เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยทรงเน้นการควบคุมความหมายของคำที่มีผลโดยตรงต่อความรู้สึกนึกคิดของคนในชาติ เพื่อให้ความรู้สึกรู้สึกใหม่ ๆ จากตะวันตกที่หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยนั้นมีความหมายที่อ่อนลง กระนั้นก็ตาม ปัญญาชนกระแสหลักบางคนก็ยังต่อต้านการบัญญัติศัพท์ของพระองค์ เช่น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งต้องการให้คนไทย “คิดเป็นไทย” เพื่อจะรักษา “จิตใจแบบไทย” เอาไว้ให้มั่นคงที่สุด¹⁴⁵

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ศัพท์ที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ทรงบัญญัติจากคำว่า “nation” คือ “ประเทศไทย” ซึ่งหมายถึงชาติของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนนั้น มิได้สอดคล้องกับโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงไม่ได้รับการสืบทอดแต่อย่างใด

การสร้างพลังแก่ชาตินิยมทางวัฒนธรรมโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นปัญญาชนที่มีอิทธิพลมากที่สุดในสังคมไทยตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และมีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการสืบทอดความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้ปรับเปลี่ยนทั้งจุดเน้น ความหมาย และคำอธิบาย เพื่อให้ใหม่ในทัศนะ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ตอบสนองอย่างมีพลังต่อสถานการณ์ในสังคมการเมืองไทยในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยสามารถรักษากรอบโครงหลักทางความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เอาไว้ได้ ทั้งนี้ โดยมีบริบทของการเคลื่อนไหวทางความคิดของนักวิชาการอนุรักษ์นิยมเกื้อหนุน เช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ม.จ.ทองที่ชายู ทองใหญ่ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล นายรองศยามานนท์ ฯลฯ¹⁴⁶ ในส่วนของหนังสือพิมพ์และหนังสือสารคดีการเมืองนั้นก็เห็นได้ชัดว่ามีการเสนอความคิดเห็นที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยมมากขึ้น โดยนักเขียนจำนวนมากได้แสดงความคิดเห็น

¹⁴⁴ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, “ปรากฏาพิเศษเรื่องสยามพากย์” ใน *วิทยทัศนะพระองค์วรรณ* หน้า 122-123. (พิมพ์ครั้งแรกใน *วิทยาทศวรรษ* ปีที่ 33 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2475. หน้า 67). (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁴⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, คำอภิปรายในการประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน *วิทยทัศนะพระองค์วรรณ* หน้า 88-89.

¹⁴⁶ โสภากานะมูล, “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. หน้า 170-171.

ในเชิงบวก ต่อ “ระบอบเก่า” ก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และแสดงความคิดเห็นต่อ “ระบอบใหม่” ไปในทางลบ ซึ่งนับว่าแตกต่างจากหนังสือพิมพ์และหนังสือสารคดีการเมืองในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 ที่เสนอความรู้ทางการเมืองในแบบตำราเพื่อสนับสนุนการสร้างสรรค์ “ระบอบใหม่”¹⁴⁷ และในด้าน การสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรม ในทศวรรษ 2490 ได้เกิดการฟื้นฟู “ความงามแบบไทย” ที่เน้น ฐานานุศักดิ์ คือ “หันกลับมานิยมรูปแบบที่อ้างอิงรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจารีต ที่เต็มไปด้วย รายละเอียดและลวดลายที่ซับซ้อน โดยเฉพาะอาคารที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และพุทธ ศาสนา” แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากสถาปัตยกรรมในทศวรรษ 2480 ที่เน้นความเรียบง่ายตามอุดมคติทางสังคมที่เน้นความเสมอภาค¹⁴⁸

ท่ามกลางบรรยากาศที่ศิลปะและวัฒนธรรมแบบจารีตประเพณีกำลังได้รับการฟื้นฟูให้มีพลังแข็งแกร่งขึ้น อีกทั้งมีหมายกำหนดการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 จะเสด็จนิวัติพระนคร โดยพระองค์จะทรงประทับใน “เมืองไทย” เป็นการถาวร ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้เขียนนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** ขึ้นมา และนับแต่นั้นเป็นต้นมา ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็ได้สร้างผลงานเป็นจำนวนมาก จนประสบความสำเร็จอย่างสูงในการทำให้อุดมการณ์ “ราชาชาตินิยม” มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางในสังคมไทยตราบจนปัจจุบัน โดยได้เชื่อมโยง “พระพุทธศาสนา” กับ “พระมหากษัตริย์” และ “ชาติไทย” ให้สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น และเน้นว่า “พระพุทธศาสนา” ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา คนไทยต่างชั้นกันซึ่งมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ “รู้ที่ต่ำ-ที่สูง” ต่างก็อยู่ร่วมกันใน “ชาติไทย” อย่างสงบสุข ปราศจากการกดขี่เบียดเบียน เพราะคนใน “ที่สูง” เมตตากรุณาต่อคนใน “ที่ต่ำ” ส่วนคนใน “ที่ต่ำ” ก็ตอบแทนด้วยความจงรักภักดี ซื่อสัตย์ กตัญญูทดแทนที่ต่อคนใน “ที่สูง” และถ้าหากบุคคลใน “ที่ต่ำ” คนใดมีศีลธรรมของพุทธศาสนา เช่น ความเพียรพยายาม ประกอบแต่กรรมดี ไม่เล่นการพนันหรือเสพยาเสพติด ก็จะสามารถเลื่อนชั้นให้สูงขึ้นได้ เพราะสังคมไทยไม่มีการแบ่งชนชั้นอย่างตายตัว

ความคิดที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เสนอข้างต้นนี้สามารถตอบได้กับอุดมการณ์ของฝ่ายซ้ายและฝ่ายเสรีนิยมได้อย่างมีพลัง และช่วยค้ำจุนโครงสร้างสังคมแบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นสืบมา แม้ว่าจะมีการพัฒนาเศรษฐกิจและเกิดชนชั้นใหม่ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วก็ตาม

ผลงานจำนวนมากที่แพร่หลายในสังคมอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือทำให้ “ความเป็นไทย” ที่มีพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นหัวใจนั้นมีพลังอยู่ในสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้ง

¹⁴⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “การปฏิวัติสยาม: พรหมแดนแห่งความรู้” ใน *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ฟาติงกัน, 2546. หน้า 22-23.

¹⁴⁸ ชาตรี ประกิตนันทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม* กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2547. หน้า 420.

วัฒนธรรมการปกครองแบบไทย วัฒนธรรมอำนาจนิยม วัฒนธรรมอุปถัมภ์ วัฒนธรรมแบบรัฐที่สูงที่ต่ำ ตลอดจนศิลปะและวัฒนธรรมไทยในด้านอื่น ๆ อีกมากที่เน้นในเรื่อง “ที่ต่ำที่สูง” เช่น โขน ราชาศัพท์ ภาษาไทย ศีลธรรมไทย มารยาทไทย ฯลฯ

ในด้านวัฒนธรรมทางการเมือง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์พยายามทำให้คนไทยรับรู้ “ผู้นำแบบไทย” คือจอมพลสฤษดิ์ สามารถทำหน้าที่เช่นเดียวกับผู้ปกครองกรุงสุโขทัย เช่น การรักษากรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในทรัพย์สิน การปราบปรามอาชญากรรม การพัฒนาประเทศ และการอุปถัมภ์คนทั้งหลาย รวมทั้งการเป็นผู้นำที่เอื้ออาทรประชาชน คือ “ส่งเสริมการอาชีพต่าง ๆ ที่จะให้ราษฎรอยู่ดีกินดี และระงับการเบียดเบียนเช่นการยึดทรัพย์สินผู้อื่นมาเป็นของตน นอกจากนั้น...ยัง...คอยช่วยเหลือให้คนตั้งตัวได้ด้วยทำให้ความอุปการะต่าง ๆ อีกด้วย”¹⁴⁹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ทำให้คนไทยรับรู้ด้วยว่า ในระบอบ “การปกครองแบบไทย” นี้ จะไม่เกิดปัญหาที่ “แขนขาแห่งรัฐ” หรือ “ฝ่ายบริหาร” ใช้อำนาจไปในทางมิชอบ เพราะถึงแม้ว่าจะไม่มีรัฐสภาคอยควบคุมฝ่ายบริหาร แต่ “ประมุขแห่งรัฐ...เป็นอำนาจของประชาชนในอันที่จะควบคุมฝ่ายบริหาร”¹⁵⁰ อยู่แล้ว ในบทความ “ในหลวงของประชาชน” ม.ร.ว.คึกฤทธิ์กล่าวว่า

ประวัติศาสตร์ของไทยเรานั้นปรากฏว่ามีเบื้องหลังที่แตกต่างกันกับของชาติอื่น ๆ ...คนไทยเราในสมัยก่อนมิได้คิดตั้งสถาบันหรือองค์การขึ้นเพื่อให้อำนาจควบคุม “แขนขา” แห่งสังคม ไทยเราได้ใช้ “หัว” แห่งสังคม หรือสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง เป็นเครื่องควบคุมมิให้เกิดความไม่เป็นธรรม และความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ขึ้นได้ และก็ได้ปกครองกันเป็นสุขมาหลายร้อยปีด้วยวิธีการนี้...นี้เป็นหลักการที่คนไทยเราได้ยึดถือมาโดยตลอด¹⁵¹

ใน “การปกครองแบบไทย” นี้ ประชาชนอยู่ในฐานะของ “ผู้อยู่ใต้ปกครอง” ที่รอรับความเมตตากรุณาและความเอื้ออาทรจากผู้ปกครอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ได้สืบทอดความคิดที่ว่า ประชาชนตกอยู่ในวิญญูจักร “โง่-จน-เจ็บ” ดังจะเห็นได้ว่าจนกระทั่งถึงต้นทศวรรษ 2530 ก็ยังเขียนไว้ใน **ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่** ว่า ความโง่ ความจน และความเจ็บไข้ของประชาชนนั้นเป็น “ปัจจัยการ” ของกันและกัน¹⁵² ทศนะต่อราษฎรเช่นนี้ มิได้เปลี่ยนแปลงไปจากทศนะเดิมที่แสดงไว้ใน พ.ศ.2506 ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นว่า ข้าราชการควรจะอยู่ในฐานะ “นายข้าราชการ” หรือเป็น “นายของราษฎร” ต่อไป เพราะราษฎรไทยนั้น **“ยังไม่รู้สึกในหน้าที่...อ่อนต่อโลก...ขาดความรับผิดชอบ...อยู่ห่างไกลความเจริญ...ยากจน...ไม่มีผลประโยชน์ใด ๆ ที่จะต้องรักษา ไม่มี**

¹⁴⁹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “การปกครองสมัยสุโขทัย” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง., หน้า 37-38.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36-37.

¹⁵¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ในหลวงของประชาชน” ใน สละ ลิขิตกุล, ในหลวงกับคึกฤทธิ์. หน้า 103-104.

¹⁵² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่” ใน หนังสืออนุสรณ์คึกฤทธิ์ ปราโมช กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539. หน้า 252.

ความหวังใด ๆ ในชีวิต...ขาดการศึกษา ขาดความเจนจัดต่อโลก...ไม่รู้ว่าตนเองนั้นต้องการอะไร”¹⁵³

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์นิยาม “ความเป็นไทย” เพื่อจรรโลงโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเช่นเดียวกับปัญญาชนกระแสหลักอื่น ๆ การยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” จะส่งผลให้คนในแต่ละชั้นปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคม และการเลื่อนชั้นหรือลดชั้นก็จะเป็นไปตามหลักการที่ว่า **“คนทุกคนจะอยู่ในฐานะอย่างไร ก็แล้วแต่ความสามารถ หรือ “กรรม” ของตน”**¹⁵⁴ หากมีฐานะสูงขึ้นแล้ว ก็จะมีสิทธิและมีหน้าที่ต่อสังคมเพิ่มขึ้น ดังนั้น คนจึงมีสิทธิและหน้าที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ทุกคนต้องทำหน้าที่ตามความสามารถที่มีอยู่เพื่อให้สังคมเจริญขึ้น “การกระทำให้สังคมวัฒนาถาวรรุ่งเรืองต่อไป จึงเป็นภาระกิจของสมาชิกทุกคนไม่ว่ายากดีมีจน และภาระนั้นจึงจำต้องเฉลี่ยไประหว่างบุคคลตามแต่ความสามารถที่จะแบกภาระนั้นได้ มิใช่ว่าแต่ละคนจะเอาแต่สิทธิต่าง ๆ ส่วนหน้าที่นั้นไม่มีใครยอมรับ”¹⁵⁵

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เน้นว่าพุทธศาสนาแบบที่สำคัญต่อ “ชาติไทย” มาแต่โบราณคือพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรม และได้นำเอาความหมายของพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นแหล่งที่มาของศิลปะและวัฒนธรรมไทยอันดีงาม เช่น วรรณคดีไทย ประติมากรรมไทย สถาปัตยกรรมไทย มารยาทไทย ภาษาไทย มาเน้นให้เป็นที่รับรู้อย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น รวมทั้งในด้านการปกครองแบบไทยซึ่งพุทธศาสนาได้ทำให้เป็นระบอบการปกครองที่เมตตา ปราศจากการกดขี่เบียดเบียน โดยผู้นำแบบไทยมีคุณธรรมของพุทธศาสนา จึงใช้อำนาจอย่างถูกต้องและสามารถอำนวยความสะดวกจนทำให้สังคมเต็มไปด้วยระเบียบและความสงบสุข

การรักษา “จิตใจแบบไทย” หรือ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไทยเอาไว้ ในขณะที่พัฒนาประเทศให้เจริญทางวัตถุ เป็นเรื่องที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ให้ความสำคัญอย่างมาก โดยพยายามยืนยันว่า

ที่ผมเห็นว่าเป็นไทยแท้ๆจริง ๆ นั้น ก็เห็นจะได้แก่จิตใจของคนไทย ซึ่งแต่โบราณมาจนถึงทุกวันนี้ เราก็ไม่เห็นมีอะไรเปลี่ยนแปลง เราก็ยังเป็นไทยแท้ๆกันอยู่นั่นเอง...และความสัมพันธ์ในบรรดาคนไทยด้วยกันนั้น ผมเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกัน คนไทยเราส่วนใหญ่ที่เป็นไทยแท้ ๆ ก็มีความจงรักภักดี เทิดทูนพระมหากษัตริย์นั้นประการหนึ่ง นับถือบิดามารดาครูอาจารย์ ถือเด็กถือผู้ใหญ่ คือว่า เด็กก็นับถือผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็เมตตาปรานีต่อเด็ก

¹⁵³ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “นายข้าราชการ” ใน คึกฤทธิ์กับสังคมเมืองไทย กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2510. หน้า 97-100. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁵⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “คนมีคนเดียว” ใน เก็บเล็กผสมน้อย. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2502. หน้า 476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 475-476. (เน้นโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์)

ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ที่ดี เป็นความสัมพันธ์แบบไทย... และทำให้รู้ว่าคนไทยเรานั้นแตกต่างจากคนชาติอื่นเขา และมีอะไรดีกว่าเขามาก¹⁵⁶

ส่วน “ความเป็นไทย” ในทางวัตถุนั้น คนไทยไม่ควรรักษาเอาไว้เพราะก่อปัญหาและไม่เหมาะสมแก่วิถีชีวิตในปัจจุบัน เช่น “เรือนแบบไทยแท้ฝาประกลนี้...แพง...หน้าหนาว หนาวที่สุดเลย...พอถึงหน้าฝนก็เปียกที่สุด...การนุ่งผ้าแบบไทยไม่สะดวก...การรับประทานอาหาร...จะทำให้กลับเป็นไทยแท้...คงจะขลุกขลักมาก”¹⁵⁷

ในแง่ของชาติพันธุ์ ผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์มีความหมายเป็นพิเศษต่อชาวจีนในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ซึ่งประเทศจีนตกอยู่ภายใต้อำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์ การนิยาม “ความเป็นไทย” ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ รวมทั้งการแต่งตั้งให้ “คุณเปรม” พระเอกในนวนิยาย **สี่แผ่นดิน** เป็น “ลูกจีน” และการเขียน **โครงการกระดูกในตู้** ที่แสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เอง คือ “เจ้าจอมมารดาอำภา” ก็เป็น “ลูกจีน” ที่จงรักภักดีอย่างยิ่งต่อพระมหากษัตริย์ไทย ทำให้ชาวจีนมีพื้นที่อยู่ในสังคมไทยอย่างสง่างามขึ้น อีกทั้งยังทำให้คนไทยยอมรับ “การกลายเป็นไทย” ของชาวจีนและลูกหลานได้ง่ายขึ้นด้วย นอกจากนี้ ความหมายของ “ความเป็นไทย” ในผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ยังช่วยให้ชาวจีนมีโอกาสเรียนรู้ “ความเป็นไทย” และ “กลายเป็นไทย” ได้สะดวกขึ้น ส่งผลให้ “คนไทยเชื้อสายจีน” ได้สิทธิต่าง ๆ ในฐานะพลเมืองของ “ชาติไทย” เพิ่มขึ้นตามลำดับ และในที่สุดก็กลายเป็น “ชนชั้นกลาง” และ “ชนชั้นนำ” ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของ “ชาติไทย” อย่างเด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่รัฐไทยในทศวรรษ 2480 ได้ปลูกฝังมโนทัศน์ “ชาติไทย” ตามคติ “เชื้อชาตินิยม” อย่างเข้มข้น จนปรากฏในเพลงชาติ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ บทละครอิงประวัติศาสตร์ ตลอดจนบทเพลงปลุกใจ ซึ่งล้วนแต่ได้รับการผลิตซ้ำในสื่อต่าง ๆ ภายใต้อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของกองทัพและระบบราชการ ทำให้ลักษณะทางกายภาพของ “เชื้อชาติ” กลายเป็นข้อจำกัดของ “การกลายเป็นไทย” อยู่มาก จนกระทั่งจีนแผ่นดินใหญ่เถลิงอำนาจในระบบโลกและลูกหลานชาวจีนในประเทศไทยก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุดในระบบราชการ ธุรกิจ และการเมือง และเป็นส่วนใหญ่ของชนชั้นกลางในประเทศไทยแล้ว ชาวจีนจึงแสดงทวิอัตลักษณ์ (dual identity) คือเป็นไทยและเป็นจีนไปพร้อมกันอย่างเปิดเผย

นอกจากพระยาอนุমানราชธนะและ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์แล้ว ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ยังมีปัญญาชนอีกมากที่ร่วมในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ชาตินิยม เช่น **สุลักษณ์ ศิวรักษ์** เป็นต้น แม้ว่าในระยะหลังสุลักษณ์จะปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อเน้น

¹⁵⁶ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “ไทย(โบราณ)เนรมิต” (เพื่อนนอน 26 เมษายน 2506) ใน *คึกฤทธิ์ถกเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณาการ 2514, หน้า 266-267. (เน้นโดยผู้วิจัย).

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

ความสำคัญของประชาชน แต่ก่อนหน้าทศวรรษ 2520 สุลักษณ์มีบทบาทอย่างสูงในการผลิตซ้ำชาตินิยมทางวัฒนธรรมกระแสหลัก ทั้งโดยการเขียนหนังสือ การแสดงปาฐกถา การแต่งกาย และการตีพิมพ์งานเขียนของปัญญาชนอนุรักษนิยม ฯลฯ

นอกจากนี้ในยุคจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา รัฐ สื่อมวลชน และระบบการศึกษาที่เป็นทางการ ก็มีบทบาทโดยตรงในการทำให้ความคิดกระแสหลักมีพลังครอบงำสูง เช่น การรื้อฟื้นขนบธรรมเนียมประเพณีและพระราชพิธีต่าง ๆ การจัดงานประเพณีและพิธีกรรมในวันสำคัญของชาติ การสร้างพิพิธภัณฑ์ อนุสาวรีย์ การแต่งเพลงปลุกใจ การสอนภาษาไทย วรรณคดีไทย ประวัติศาสตร์ไทย ตลอดจนการเสนอข่าว สารคดี นวนิยาย และละคร โดยอาศัยสื่อหลายชนิด เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ

มโนทัศน์หรือวาทกรรมที่มาจากชาตินิยมทางการเมืองและชาตินิยมทางวัฒนธรรม ซึ่งปัญญาชนหลายพระองค์ทรงสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้รับการผลิตซ้ำอย่างเข้มข้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ได้กลายเป็นฐานให้แก่ปฏิบัติการทางสังคมหรือปฏิบัติการทางวาทกรรมของหน่วยงานจำนวนมากของรัฐ เช่น กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม ฯลฯ ปฏิบัติการทางวาทกรรมของหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐเหล่านี้ ได้หล่อหลอมและจรรโลงวัฒนธรรมแห่งชาติให้มีอิทธิพลสูงยิ่งสืบมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการต่อต้านหรือตอบโต้อยู่เสมอไม่น้อยก็ตาม

การตอบโต้อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติ

การตอบโต้อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติเกิดขึ้นอยู่เสมอ ท่ามกลางการปราบปรามและ/หรือการเบียดขับโดยรัฐตลอดมา การตอบโต้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปรากฏในหนังสือพิมพ์และหนังสือต่าง ๆ¹⁵⁸ รวมทั้งในงานเขียนของเทียนวรรณ กุหลาบ สายประดิษฐ์¹⁵⁹ และพระยาสุรียานุวัตร¹⁶⁰ ฯลฯ ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การตอบโต้ความคิดกระแสหลักดำเนินไปอย่างคึกคักยิ่งขึ้น¹⁶¹ เป็นต้นว่า ส.ส.อีสานจำนวนหนึ่งได้ต่อต้านการแบ่งชนชั้นซึ่งเป็นเนื้อหาสำคัญของ “ความเป็นไทย” กระแสหลัก เช่น เตียง ศิริขันธ์ เขียนในหนังสือพิมพ์ **เสรีราษฎร์** ถึง

¹⁵⁸ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, รายงานวิจัยเรื่องปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475: ภาพสะท้อนเอกสารและงานเขียนทางหนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

¹⁵⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, *ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*, กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

¹⁶⁰ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2523.

¹⁶¹ โปรตตุ วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ* กรุงเทพฯ: คปไฟ, 2539. ประจักษ์ ก้องกีรติ, *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาประชาชนก่อน* 14 ตุลา กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

ความรู้สึกและปณิธานในการเข้าสู่การเมืองของเขาว่า “ข้าพเจ้าเป็นคนไทย ข้าพเจ้าเป็นไทแก่ตนเอง ข้าพเจ้าเป็นราษฎรสยาม ทั้งข้าพเจ้าต้องการให้ทุก ๆ คนบนพื้นอันเป็นสยามประเทศนี้เป็นราษฎรเสมอหน้ากันหมด ปราศจากความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ความเป็นราษฎรจึงเป็นอุดมคติที่ข้าพเจ้าบูชาอีกอันหนึ่ง¹⁶² ในบทวิเคราะห์ **โองการแข่งน้ำ** จิตร ภูมิศักดิ์ก็ได้โจมตีชนชั้นสูงที่ถูกเหยียดหยาม “วรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยและวรรณคดีท้องถิ่น” และเน้นว่าในแต่ละท้องถิ่นมีความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมในระดับสูงซึ่งควรจะนับรวมเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีของชาติ

...พรรณหัตถ์อันคับแคบในทางศิลปะวรรณคดีของยุคสมัยศักดิ์นาและศักดิ์นาทั้งเมืองขึ้น ซึ่งไม่สนใจ, ทอดทิ้ง และถูกเหยียดหยามวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยและวรรณคดีท้องถิ่น ไม่ยอมรับนับเอาวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยทั้งหลาย และวรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าไว้ในข่ายวรรณคดีของชาติ...และยิ่งกว่านั้น บางส่วนของวรรณคดีเหล่านั้น ยังขัดกับผลประโยชน์แห่งชนชั้นของเขา หรือ เป็นขบถต่อระบบการปกครองและแนวคิดของชนชั้นของเขา...

...ภาคเหนือแห่งประชาชนชาวไตโยนทั้งภาคก็อยู่ในประเทศไทย พญาพรหมฯ กวีเอกของชนชาวล้านนาที่เป็นสมาชิกของสังคมไทย และได้ยื่นเด่นตระหง่านอยู่บนเวทีแห่งศิลปะและวัฒนธรรม

ดินแดนอีสานอันกว้างใหญ่แห่งชนชาวลาวนั้น และพวกเขาเหล่านั้นได้ฝากร่องรอยแห่งความเป็นคนที่มีวัฒนธรรม ภาษา และศิลปะวรรณคดีอันประณีตงามไว้ อย่างน้อยที่สุดก็เจ้าปางคำชาวหนองบัวลำพู ผู้ได้ประพันธ์หนังสือสินไชย ที่จับใจคนอีสานมานานนับร้อย ๆ ปี...

วรรณคดีท้องถิ่นชาวไตที่ได้ปรากฏออกมาเป็นบทมโนราห์, หนังตลุง, กลอนเพลงบอก, กลอนสวดและอื่น ๆ...ประชาชนชาติส่วนน้อยมลายูสี่จังหวัดนั้นได้มีประวัติการอันยาวนานแห่งศิลปะวรรณคดีที่มีลักษณะเฉพาะชนชาติของเขาด้วย!¹⁶³

ในขณะที่ปัญญาชนกระแสหลักเน้นมโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” ปัญญาชนหัวก้าวหน้าและนักเขียนหลายคนได้เสนอภาพสังคมที่เต็มไปด้วยปัญหา โดยเฉพาะปัญหาความยากจน เช่น จนกว่าเราจะพบกันอีก และ เน็ต เคลลี เขาถูกบังคับให้เป็นโจร ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ปีสัจ ของเสนีย์ เสาวพงศ์ ป. อินทรปาลิตเขียนนวนิยาย เสือใบ เสือดำ ที่ตัวเอกเป็นโจร หรือ

¹⁶² สถาบันพัฒนาการเมือง สถาบันราชภัฏสกลนคร, จากยอดโดมถึงภูพาน บันทึกประวัติศาสตร์สามัญชนบนเส้นทางประชาธิปไตย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส 100 ปี ปรีดี พนมยงค์ 91 ปี เตียง ศิริจันทร์, 2543. หน้า 36. อังโน โสภา ชานะมูล, “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า กรุงเทพฯ: มติชน, 2550. หน้า 182.

¹⁶³ จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: ฟาติเยวกัน, 2549. หน้า 179-181.

“คนนอกกฎหมาย” ที่ถูกกระทำจากกลุ่มผู้มีอำนาจรัฐ เช่น ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ¹⁶⁴ บทกวีชื่อ “อีสาน” ของอัศนี พลจันทร ใน **สยามสมัย** พ.ศ.2495 ตอกย้ำภาพของชาวอีสานที่ยากจนข้นแค้น และถูกดูถูกเหยียดหยาม ปราศจากการเหลียวแลจากรัฐบาลส่วนกลาง¹⁶⁵ บทกวี “ช่วยอีสานกันเถิด” ของ “นายสาบ” (เปลื้อง วรรณศรี) เน้นให้ประชาชนไทยช่วยชาวอีสาน “ช่วยอีสานเถิดหนา ประชาไทย...ด้วยมืออันแข็งแกร่งแห่งประชา” ซึ่งต่างจากวิถีคิดกระแสหลักที่เน้นบทบาทของผู้นำในการช่วยเหลือประชาชนด้วยความเอื้ออาทร¹⁶⁶

นอกจากนี้ยังมีการตอบโต้ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การก่อกบฏ การเขียนประวัติศาสตร์และการวิเคราะห์วรรณคดีด้วยแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ การแต่งและการแสดงเพลงเพื่อชีวิต การสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน การประดิษฐ์พิธีกรรมใหม่ ๆ การสร้างและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ที่ปัญญาชนกระแสหลักเสนอยังคงมีอิทธิพลสูงส่งกว่ามาก เพราะช่วยเกื้อหนุนอย่างเข้มแข็งแก่ระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจและโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับขั้น จึงได้รับการเผยแพร่และผลิตซ้ำอย่างเข้มข้น โดยที่การนิยามความหมายที่แตกต่างกันออกไปไม่สามารถเอาชนะได้เลย

การที่อุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักมีพลังครอบงำสูงนี้ ทำให้วัฒนธรรมแห่งชาติของไทยเปลี่ยนแปลงน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐและชนชั้นนำบางส่วนพยายามรักษากรอบโครงหลักของวัฒนธรรมแห่งชาติที่ได้รับการสถาปนาขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้โดยไม่ปล่อยให้เกิดการปรับตัวหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างสอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคม จึงนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงในหลายลักษณะ ซึ่งในที่นี้จะวิเคราะห์โดยเน้นความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดแก่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งจัดเป็น “ชนชั้นต่ำ” ใน “ชาติไทย”

ชาตินิยมทางวัฒนธรรมกับความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดแก่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ

สังคมการเมืองไทยนับตั้งแต่เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนถึงปัจจุบัน **ไม่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในระดับที่เป็นจุดแตกหักกับระบอบเดิม** แม้ว่าจะเกิดการปฏิวัติในพ.ศ.2475 ก็ไม่ได้นำไปสู่การเกิดระบอบประชาธิปไตยในเชิงเนื้อหา ระบอบใหม่โดยเนื้อแท้แล้วยังคงเป็นระบอบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ ส่วนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 นั้น แม้ว่าจะทำให้ชนชั้นกลางมีอำนาจมากขึ้น แต่ชนชั้นกลางก็เป็นเพียงคนส่วนน้อยในสังคมไทย

¹⁶⁴ โสภา ชานะมูล, “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า หน้า 311-312.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

¹⁶⁶ เปลื้อง วรรณศรี, “ช่วยอีสานกันเถิด” ปิฎกภูมิ 2, 72 (26 สิงหาคม 2500): 31. อ้างใน โสภา ชานะมูล, “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า หน้า 313.

อีกทั้งยังเป็นชนชั้นที่เข้าถึงระบบการศึกษาและสื่อต่าง ๆ ที่รัฐควบคุมจัดการมากที่สุด จึงถูกรอบงำจากอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างเข้มข้นที่สุด ดังนั้น ความสืบเนื่องและพลังของอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติจึงมีอยู่สูงมาก และปัญญาชนสำคัญที่มีบทบาทในการสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมก็ยังคงเป็นที่เคารพในสังคมไทยในฐานะผู้ที่เข้าถึง “ความจริงแท้ของความเป็นไทย” อย่างถูกต้องสมบูรณ์ และได้นำมาถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสเข้าใจ “ความเป็นไทย” ด้วย เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงมีอิทธิพลอย่างมากในด้านความรู้ทางประวัติศาสตร์ พระยาอนุমানราชชนได้รับการยกย่องในหมวกสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาและนักวิชาการทั่วไป ในแง่ที่สร้างความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวบ้านเอาไว้มาก และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังคงได้รับความยกย่องในฐานะปรมาจารย์แห่งความรู้ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ชาตินิยมไทยมีพลังมากเพราะมีเนื้อหาเป็น “ราชาชาตินิยม” และ “พุทธศาสน์ชาตินิยม” ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยภูมิปัญญาอันล้ำลึกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้รับการผลิตซ้ำอย่างเข้มข้นต่อเนื่องนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา โดยอาศัยวิธีการและสื่อ นานาชนิดดังกล่าวมาแล้ว

ความหมายของ “ความเป็นไทย” หรือชาตินิยมทางวัฒนธรรมที่ได้รับการปลูกฝังอย่างเข้มข้นต่อเนื่องนี้ มีผลอย่างลึกซึ้งต่อวัฒนธรรมแห่งชาติ และหล่อหลอมอัตลักษณ์ประจำชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพุทธ ภาษาไทยมาตรฐาน แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่เน้นการสร้างความสำเร็จทางวัตถุแต่รักษาจิตใจแบบไทยเอาไว้ และระบบคุณค่าทางสังคม ที่สำคัญ ได้แก่ การรู้ที่ต่ำที่สูง การมีความรักชาติที่มีนัยของการต่อต้านชาติอื่นและชาติพันธุ์อื่น การทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมโดยไม่ต้องคำนึงถึงสิทธิ การมีความสามัคคีและการเสียสละเพื่อชาติที่อยู่ในฐานะเสียเปรียบจะต้องยอมรับอย่างปราศจากเงื่อนไข การรอคอยความเมตตาเอื้ออาทรจากผู้นำที่มีปัญญาและคุณธรรมสูงกว่าคนอื่น การระแวงความแตกแยกภายในชาติที่เกิดจากการกระทำของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตลอดจนการเห็นว่าคนในหลายท้องถิ่นและหลายชาติพันธุ์ใกล้เคียง ล้าหลัง ป่าเถื่อนหรือด้อยความเจริญ องค์ประกอบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมแห่งชาติและอัตลักษณ์ประจำชาติดังกล่าวมานี้ เป็นรากฐานของการแบ่งชั้นทางสังคมที่มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับการแบ่งชั้นทางการเมืองและเศรษฐกิจใน “ชาติไทย” トラบจนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าความหมายของ “ชาติไทย” ที่ได้รับการนิยามขึ้นโดยปัญญาชนกระแสหลักจะยอมรับว่ามีคนหลายชนชั้นและหลายชาติพันธุ์ แต่ชนชั้นและชาติพันธุ์ต่าง ๆ มิได้มีความเสมอภาคกัน ชนชั้นเจ้า ข้าราชการ และชาติพันธุ์ไทยมีสถานะเหนือชนชั้นและชาติพันธุ์อื่น ๆ ส่วน “ความเป็นไทย” หรือวัฒนธรรมแห่งชาติไทยนั้นมีมาตรฐานเดียวที่เกิดจากการสร้างสรรค์และการจรรโลงให้เจริญรุ่งเรืองโดยชนชั้นสูงที่นำโดยพระมหากษัตริย์ ส่วนชนชั้นอื่น ๆ และชาติพันธุ์ อื่นๆ จะถูกอบรม

กลุ่มเอกลาให้ “กลายเป็นไทย” ซึ่งคนแต่ละชั้นและแต่ละชาติพันธุ์จะเข้าถึง “ความเป็นไทย” ได้ไม่เท่ากัน หากสามารถเปลี่ยนตัวเองให้มี “ความเป็นไทย” มากขึ้น ก็จะมีสถานภาพสูงขึ้น มีโอกาสได้รับสิทธิต่าง ๆ และเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น

โดยทั่วไปแล้วในทุกสังคมย่อมมีการแบ่ง “ชนชั้น” หรือมีความไม่เสมอภาคไม่มากก็น้อย แต่ในสังคมอื่น ๆ ที่มีอารยธรรมแล้วจะเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง และเห็นความเสมอภาคเป็นอุดมคติ อย่างน้อยก็ต้องเสมอภาคกันในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่ “ความเป็นไทย” หรือวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย ซึ่งเน้นเรื่อง “ที่สูง-ที่ต่ำ” หรือ “ผู้ใหญ่-ผู้น้อย” ได้ทำให้ “ความไม่เสมอภาค” เป็นเรื่องที่ต้องหรือเป็นเรื่องธรรมชาติ และ “ความเสมอภาค” เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ คนในวัฒนธรรมไทยจะเห็นว่าคนใน “ที่สูง” มีความเหนือกว่าคนใน “ที่ต่ำ” ในทุกด้าน เช่น มีอุดมคติ สามารถเข้าถึงความจริง ความดี ความงามได้มากกว่า มีคุณธรรมสูงส่งกว่า มีความสะอาดทางกายภาพและทางจิตใจมากกว่า ฯลฯ ซึ่งทำให้สมควรที่จะเป็นชนชั้นอภิสิทธิ์และเป็นผู้ปกครอง ส่วนคนใน “ที่ต่ำ” นั้นสมควรที่จะพึ่งพาคนใน “ที่สูง” และดำรงชีวิตด้วยความเจียมตัว พร้อมกับทำหน้าที่ของตนด้วยความสามัคคีและเสียสละ โดยไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของชนชั้นปกครอง วิธีคิดเช่นนี้ทำให้คนแต่ละชั้นแต่ละชาติพันธุ์ใน “ชาติไทย” มีสิทธิและอำนาจแตกต่างกัน และเข้าถึงทรัพยากรได้ไม่เท่ากัน **ชนชั้นต่ำและชาติพันธุ์ที่ไม่มี “ความเป็นไทย” หรือมี “ความเป็นไทย” น้อย ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบและได้รับการดูถูกเหยียดหยามตลอดมา ซึ่งมีผลเชื่อมโยงไปถึงการถูกแย่งชิงทรัพยากร การขาดโอกาสในการเข้าถึงระบบศาลยุติธรรมและสวัสดิการต่าง ๆ ของรัฐ การถูกกดค่าแรง การถูกริดไถตลอดจนการเสียเปรียบในโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ เช่น ระบบการศึกษา สื่อ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญอย่างมากต่อการปรับตัว การเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม และการมีส่วนร่วมทางการเมือง**

วัฒนธรรมแห่งชาติที่เป็นผลมาจากการนิยามความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนกระแสหลัก ทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่ “คนดี” ที่เป็นผู้นำหรือชนชั้นนำที่มีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรมของพุทธศาสนา ประชาชนซึ่งโง่เขลาเป็นผู้คอยพึ่งพาความเมตตาเอื้ออาทรของผู้นำแห่งชาติ **วัฒนธรรมแห่งชาติจึงทำให้คนไทยมีวิธีคิดที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมอำนาจนิยม** ยอมรับการใช้อำนาจเด็ดขาดของผู้นำ และเห็นว่าการใช้อำนาจทำให้เกิดสมรรถภาพในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในระยะหลังแม้ว่าชนชั้นสูงและชนชั้นกลางจะเห็นความสำคัญของการควบคุมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐมากขึ้น เพราะไม่ต้องการให้มีการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว แต่ก็ไม่เลื่อมใสกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ยังคงให้ความสำคัญแก่การปกครองโดย “คนดี” และพยายามกีดกันประชาชนรวมทั้งคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เชื่อว่าขาดความรู้ความสามารถที่จะตัดสินใจด้วยเหตุผล ปล่อยให้หลุดออกไปจากกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร ในวัฒนธรรมไทยแห่งชาติของไทย “ชนชั้นต่ำ” ซึ่งอยู่

ในฐานะเสียเปรียบในเรื่องสิทธิและอำนาจ จึงกลายเป็นคนยากจนที่ชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก และเมื่อมีฐานะยากจนก็จะยิ่งถูกระแวงมากขึ้นว่าจะก่ออาชญากรรม หรือไม่ก็อาจกลายเป็นพวกคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติที่รัฐสามารถใช้ความรุนแรงเข้าปราบปราม

ในกรณีชาติพันธุ์ที่เป็นชาวเขา ปัญหาได้มาจากเรื่อง “ชนชั้น” เท่านั้น แต่ยังเกิดจากปัญหา “ชนชาติ” หรือปัญหาชาติพันธุ์ด้วย เพราะการนิยาม “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เกิดขึ้นในบริบทที่ชนชั้นนำสยามมองชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในสองลักษณะ คือ หนึ่ง มองว่าคนชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ในประเทศเป็นคนโง่เขลา ซึ่งแม้ว่าจะมีข้อดีต่อรัฐบาลคือปกครองง่าย แต่ก็ เป็นปัญหาในการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้ของรัฐ และเป็นปัญหาต่อการพัฒนา “ชาติไทย” ให้ศิวิไลซ์ด้วย และสอง มองด้วยความระแวงว่าจะเป็นอันตรายทางการเมือง ทั้งจากการแทรกแซงของมหาอำนาจและจากการก่อกบฏเนื่องจากยังไม่ได้รับการ “ตกแต่งนิสัยใจคอ” ให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทั้งสองประการนี้ทำให้ชนชั้นนำพยายามเปลี่ยนคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้ “กลายเป็นไทย” และทำการการสอดส่อง-ควบคุม หรือกีดกัน-เบียดขับ คนที่ไม่ใช่ไทยและไม่ยอมกลายเป็นไทย ชาตินิยมที่ระแวงและดูถูกชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่นนี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และได้รับการสืบทอดในสมัยหลัง แม้ว่ารัฐบาลไทยสมัยหลังจะมองชาติพันธุ์ต่าง ๆ ด้วยความระแวงที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น ไม่ได้มองว่าจะไปขึ้นกับอังกฤษหรือฝรั่งเศส แต่ระแวงว่าจะไปเข้ากับพรรคคอมมิวนิสต์ เช่น พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พรรคคอมมิวนิสต์มลายู หรือขบวนการแบ่งแยกดินแดนในสามจังหวัดภาคใต้ ทั้งนี้โดยเน้นปัญหาความมั่นคงของชาติเหมือนเดิม ซึ่งทำให้รัฐมีความชอบธรรมที่จะใช้อำนาจและความรุนแรงในการปราบปราม และขาดความพยายามในการมองหาทางเลือกอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหา

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ซึ่งรัฐบาลเน้นอุดมการณ์ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยมอย่างเข้มข้น ได้ทำให้ชาวชาวจีน ชาวมลายู และชาวเขาถูกมองด้วยความคิดชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยมซ้อนทับเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง ทำให้ชาติพันธุ์เหล่านี้ห่างไกลจาก “ความเป็นไทย” มากขึ้น เฉพาะกรณีชาวเขานั้น ภาพชาวเขาที่ยากจน สกปรก เป็นคนชั้นต่ำ และป่าเถื่อนด้วยความเจริญ ที่คนในเมืองเคยรับรู้มาก่อน ได้ถูกเสริมว่าเป็น “คนเชื้อชาติอื่น” ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของ “ชาติไทย” ชาวเขาจึงถูกรัฐสอดส่องควบคุม โดยไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองหรือการบริการจากรัฐเท่าที่ควร ในยุคสงครามเย็นชาวเขาบางชาติพันธุ์ที่ถูกระแวงว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นอันตรายต่อ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ได้ถูกปราบปรามอย่างรุนแรง ในระยะหลังหากชาวเขาคนใดตกเป็นผู้ต้องสงสัยว่าก่ออาชญากรรม สื่อมวลชนก็พร้อมที่จะพาดหัวข่าวโดยระบุชาติพันธุ์ของผู้ต้องสงสัยเพื่อเน้นว่าผู้ก่ออาชญากรรมนั้นไม่ใช่คนไทย ส่งผลให้ชาวเขาถูกระแวงมากยิ่งขึ้น หรือกรณีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำระหว่างชาวเขากับคนพื้นราบในจังหวัดเชียงใหม่ มูลนิธิธรรมนาถก็เข้าข้างคนพื้นราบซึ่งเป็น “คนไทย” ด้วยกัน

ในขณะที่เผชิญปัญหา “เชื้อชาติ” และ “ไม่เป็นไทย” ดังกล่าวข้างต้น คนหลายชาติพันธุ์ต้องเผชิญปัญหา “ชนชั้น” หรือความไม่เสมอภาคทางสังคมเป็นอย่างมาก เพราะชาติพันธุ์ต่าง ๆ (ยกเว้นชาติพันธุ์จีน) ส่วนใหญ่แล้วมีฐานะยากจน โดยเฉพาะชาติพันธุ์ลาว และชาวเขาซึ่งถูกดึงเข้ามาสู่การผลิตเชิงพาณิชย์โดยขาดอำนาจต่อรองกับรัฐและตลาด ทำให้มีฐานะเป็นชนชั้นล่างในระบบเศรษฐกิจ อาจกล่าวได้ว่าในทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ปัญหาชาติพันธุ์ไม่ใช่ปัญหาหลักอีกแล้ว ปัญหาหลักคือปัญหา “ชนชั้น” หรือความยากจน ชนเผ่าในที่สูงทั้งหลายและชาวมลายูมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้ต้องประสบกับปัญหาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ก็เพราะมีฐานะยากจน ไม่ใช่เรื่องของชนชาติหรือชาติพันธุ์ใด ๆ ที่สังคมยังรู้สึกถึงความขัดแย้งและความรุนแรงที่เกิดแก่ชาวเขาและชาวมลายูมุสลิมเป็นปัญหาทางชาติพันธุ์ ก็เพราะคนชาติพันธุ์เหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วมีฐานะยากจนที่ส่งผลให้กลายเป็นคนระดับล่างในสังคมที่ขาดสิทธิและอำนาจต่อรอง จึงถูกทางราชการมองด้วยความระแวงและดูถูก และใช้ความรุนแรงในการจัดการปัญหา ในขณะที่คนชาติพันธุ์เหล่านี้ก็รู้สึกว่าพวกตนไม่ได้รับความเป็นธรรมหรือถูกข่มเหงรังแก จึงทำให้ความขัดแย้งสูงขึ้น และต่างก็ใช้ความรุนแรงเพื่อตอบโต้ฝ่ายตรงกันข้าม

ปัญหาทาง “ชนชั้น” นี้ทวีความรุนแรงมากขึ้นภายใต้วัฒนธรรมบริโภคนิยม การที่วัฒนธรรมแห่งชาติเน้นเฉพาะโลกีย์ธรรมโดยไม่เชื่อมโยงเข้ากับโลกุตระธรรม ส่งผลให้พุทธศาสนาแบบไทยไม่มีพลังในการต่อต้านวัฒนธรรมบริโภคนิยม แม้แต่ความคิดเรื่อง “สันโดษ” และการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระก็ถูกห้ามสอนในยุคพัฒนาประเทศ เมื่อความสามารถในการบริโภคสินค้าสัญญาญะได้กลายเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่แสดงลำดับชั้นทางสังคม คนในชนชั้นใดและชาติพันธุ์ใดสามารถบริโภคสินค้าสัญญาญะได้มาก เช่น ชาติพันธุ์จีน ก็จะมีสถานภาพสูงขึ้น ส่วนชาติพันธุ์ที่ฐานะยากจนไม่สามารถบริโภคสินค้าสัญญาญะที่ราคาแพง ก็จะมีสถานภาพต่ำและได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ความยากจนจึงไม่เพียงแต่ทำร้ายคนระดับล่างและคนชาติพันธุ์ที่ยากจนในทางกาย แต่ยังทำร้ายจิตใจอีกโสดหนึ่ง นับเป็นความรุนแรงที่เกิดแก่คนระดับล่างและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน และความรุนแรงนี้ยิ่งทวีขึ้นเมื่อคนระดับล่างและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ หันไปใช้วิธีการหารายได้ที่ผิดกฎหมาย เพราะขาดโอกาสที่จะสร้างฐานะจากการประกอบอาชีพสุจริตในโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองไทยที่การกระจายรายได้เลวลงไปเรื่อย ๆ คนระดับล่างและหลายคนชาติพันธุ์จึงต้องติดคุก ถูกประหารชีวิต หรือถูกวิสามัญฆาตกรรม

วิธีคิดของรัฐในการพัฒนาที่เน้นความเจริญทางวัตถุ แต่รักษา “จิตใจแบบไทย” หรือการ “รู้ที่ต่ำที่สูง” เอาไว้ เมื่อประกอบกับความต้องการรายได้จากการท่องเที่ยว ทำให้รัฐไทยและคนไทยยอมรับความแตกต่างหลากหลายในด้าน “วัฒนธรรม” มากขึ้น เช่น สนับสนุนการแต่งกายตามประเพณีของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ และการจัดงานประเพณีเพื่อขายนักท่องเที่ยว แต่ยังคงแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมอยู่เสมอ พร้อมกันนั้นก็ยังคงต้องการให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ “กลายเป็นไทย”

ในทางจิตใจ เช่น การใช้ภาษาไทย การนับถือพุทธศาสนา การยอมรับการปกครองแบบไทย การรู้ที่ต่ำ-ที่สูง ฯลฯ

ความขัดแย้งและความรุนแรงอีกส่วนหนึ่งมาจากการที่วัฒนธรรมแห่งชาติไม่ยอมรับในความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างเสมอภาคกัน แต่เน้นว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและภาษาไทยมาตรฐานเป็นภาษาประจำชาติ ซึ่งทำให้รัฐไทยและคนไทยมองว่าเฉพาะวิถีชีวิต ศิลธรรม ศิลปะ และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและภาษาไทยมาตรฐานเท่านั้นที่มีความสำคัญ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและภาษาอื่น เช่น ศาสนาอิสลามของชาวมุสลิม ศาสนาผีของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ภาษามลายู และภาษาของชาวเขามีสถานะด้อยกว่าและไม่มีความสำคัญต่อ “ชาติไทย” และวัฒนธรรมของหลายชาติพันธุ์ยังเป็นปัญหาต่อ “ชาติไทย” ทั้งในแง่ที่ทำให้ขาดเอกภาพทางวัฒนธรรมและ/หรือในแง่ที่ยังอยู่ในสภาพด้อยความเจริญจนเป็นส่วนที่ทำให้ “ชาติไทย” ต้องอับอาย อุดมการณ์ชาตินิยมของไทยจึงมีผลอย่างมากต่อการเกิดอคติทางชนชั้นและอคติทางชาติพันธุ์ และทำให้รัฐไทยและสังคมไทยไม่ส่งเสริมการศึกษาทั้งด้านศาสนา ภาษา วรรณคดี ตลอดจนภูมิปัญญาของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ คนไทยที่ได้รับการศึกษาในระบบซึ่งถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมแห่งชาติมากจึงขาดศักยภาพที่จะเข้าใจคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง ไม่สามารถจินตนาการถึงจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อน ตลอดจนปัญหาในชีวิตของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้เลย

เมื่อไม่ให้ความเคารพต่อวัฒนธรรมเดิมของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้ง “คนชั้นต่ำ” ตลอดจนคนในท้องถิ่นต่าง ๆ และขาดศักยภาพที่จะเข้าใจหรือจินตนาการถึงคนเหล่านั้น นโยบายการพัฒนาจึงเน้นการนำสิ่งใหม่เข้าไปแทนที่ของเดิม ซึ่งทำให้คนภายนอกเข้าไปมีอำนาจในชุมชน (เช่น ข้าราชการกระทรวงต่าง ๆ ครู นายทุน) เป็นการพัฒนาที่กำหนดโดยคนภายนอกที่เป็นชนชั้นนำ เพื่อสร้างความเจริญในสายตาของชนชั้นนำ และเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นนำและชนชั้นกลาง มิได้ปล่อยให้คนในชุมชนมีโอกาสเลือกสรรความรู้ เทคโนโลยี หรือวัฒนธรรมใหม่เข้าไปเชื่อมต่อกับของเดิม (อันเป็นการพัฒนา “คน”) ที่ให้อำนาจแก่คนทุกชาติพันธุ์และทุกท้องถิ่นที่จะกำหนดชีวิตของตนเอง และมีสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้จึงเริ่มยอมรับ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในแง่ที่สามารถใช้ผลิตสินค้าหรือใช้ในการรักษาโรค แต่ส่วนใหญ่แล้วศิลปะและวัฒนธรรมชาวบ้านชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็ยังคงมีค่าในฐานะที่เป็นของแปลกประหลาดสำหรับขายเป็นสินค้าหรือเป็นสมุนไพรจากธรรมชาติ อันบริสุทธิ์ที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ มากกว่าจะเป็นเครื่องหมายของความเจริญหรือความมีอารยธรรม และแนวทางการพัฒนาประเทศและพัฒนาชนบทก็ยังคงยึดแนวทางเดิมเป็นหลัก แม้ว่าจะมีผู้เสนอทางเลือกอื่น ๆ ขึ้นมาไม่น้อยแล้วก็ตาม นั่นก็คือการสร้างความรู้ทางวัตถุและการ

รักษา “ความเป็นไทยทางจิตใจ” เอาไว้ โดยพยายามเปลี่ยนแปลงคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้มี “จิตใจแบบไทย” มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

การสร้างมาตรฐานเดียวของ “ความเป็นไทย” และพยายามพัฒนาคนชาติพันธุ์และท้องถิ่นต่าง ๆ ให้ยอมรับวัฒนธรรมแห่งชาติ ผ่านระบบการศึกษา การปฏิบัติการทางสังคม และสื่อ นานาชนิด อันเป็นการบีบบังคับหรือกดดันให้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต้องมี “ความเป็นไทยทางจิตใจ” นี้ ยังหมายถึงการทำให้คนแต่ละชาติพันธุ์ ซึ่งเคยมีศิลปะและวัฒนธรรมที่รับใช้ชีวิตของพวกเขาในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ จำเป็นต้องละทิ้งทัศนคติต่อ “ความจริง ความดี ความงาม” ที่ตนเคยยึดถือ หันมายอมรับมาตรฐานของ “ความจริง ความดี ความงามแบบไทย” ซึ่งคนหลายชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงได้เพียงบางส่วน ก่อให้เกิดความสับสนในด้านค่านิยมหรือระบบคุณค่าเดิมของตนกับระบบคุณค่าใหม่ อันนำไปสู่ความตึงเครียดและความยุ่งยากในการดำรงชีวิตตลอดจนนำไปสู่ความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งภายในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ และระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับคนอื่น ๆ ใน “ชาติไทย” ในหลายกรณีที่คนบางชาติพันธุ์พยายามรักษาวัฒนธรรม ระบบคุณค่า หรือ “ความจริง ความดี ความงาม” แบบเดิมของตนเอาไว้ แต่ต้องเผชิญความขัดแย้งรุนแรงกับรัฐไทยหรือคนไทย เช่น ชาวจีนในอดีต ชาวมลายูมุสลิมในสามจังหวัดภาคใต้ในปัจจุบัน คนชาติพันธุ์ที่รักษาความงามแบบเดิมของตนเอาไว้ ได้กลายเป็นสินค้าแปลกประหลาดสำหรับชายนักท่องเที่ยง เช่น ชาวปะหล่องที่แม่ฮ่องสอน วัฒนธรรมแห่งชาติอันเกิดจากชาตินิยมทางวัฒนธรรมไม่ได้เปิดพื้นที่ให้ชาติพันธุ์เหล่านี้ได้ดำรงอยู่อย่างเสมอภาคกับคนไทย และไม่เปิดโอกาสให้ชาติพันธุ์เหล่านี้ปรับตัวในทางวัฒนธรรมอย่างราบรื่นเพื่อจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนของตนเองอย่างสงบสุขและมั่นคง

ในระยะหลังแม้ว่าสังคมไทยจะยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น แต่มาตรฐานของ “ความเป็นไทย” ที่มีอยู่แบบเดียว ก็ทำให้วัฒนธรรมของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ “ไม่ใช่ไทย” ยังคงอยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าวัฒนธรรมไทย และกลายเป็นแรงกดดันให้คนหลายชาติพันธุ์ต้องพยายาม “กลายเป็นไทย” เพื่อจะได้รับสิทธิต่าง ๆ มากขึ้น ปัญหาทางวัฒนธรรมหรือชาติพันธุ์ดังกล่าวนี้ไม่รุนแรงเท่าใดนักในช่วงก่อนทศวรรษ 2500 เพราะคนแต่ละชาติพันธุ์ไม่ต้องสัมพันธ์กับรัฐและกลุ่มทุนมากนัก แต่การพัฒนาประเทศทำให้ระบบราชการขยายอำนาจไปสู่เขตชนบทและป่าเขา และคนทุกชาติพันธุ์ต้องเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของระบบราชการและสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น คนหลายชาติพันธุ์ที่ไม่ต้องการและหรือไม่สามารถจะ “กลายเป็นไทย” ได้อย่างแท้จริงด้วยเงื่อนไขแวดล้อมต่าง ๆ ไม่เพียงแต่จะไม่ได้รับสิทธิบางประการจากรัฐและไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐเท่านั้น แต่ยังถูกแย่งชิงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตโดยปราศจากอำนาจต่อรองทั้งกับรัฐและกลุ่มทุน คนหลายชาติพันธุ์ไม่สามารถรับความคุ้มครองจากกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกับคนไทยในขณะที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ในรัฐไทย

และอยู่ในระบบเศรษฐกิจการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจในการจัดการทรัพยากร ทำให้ชีวิตประสบกับความทุกข์ยากมากขึ้น คนบางชาติพันธุ์ไม่ยอมรับสภาพที่ตนถูกแย่งชิงทรัพยากร จึงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับรัฐไทยหรือคนไทยสูงขึ้นในหลายพื้นที่

นอกจากนี้ **อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติที่ทำให้มองชาติเป็นองค์รวมที่มีลักษณะเป็นนามธรรมสูง ก็เป็นรากฐานอีกอย่างหนึ่งของความขัดแย้งและความรุนแรง** เพราะมิได้มองเห็นความสำคัญของประชาชนและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในชาติในฐานะของ “มนุษย์” ซึ่งมีปัญญา จิตใจ อารมณ์ความรู้สึก และมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมที่เหมาะสมแก่ระบบนิเวศของตนเอง “ความรักชาติ” ในทัศนะของรัฐไทยและคนไทยไม่ได้หมายถึงความรักต่อประชาชนที่มีความเป็นมนุษย์ คนแต่ละคนที่ประกอบกันขึ้นเป็นชาติไม่ค่อยมีความหมาย แต่เน้นให้ทุกคนต้องสามัคคีและเสียสละเพื่อทำให้ชาติซึ่งเป็นองค์รวมนามธรรมนี้มีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้า นอกจากนี้จะไม่รักประชาชนแล้วยังมองไม่เห็นศักยภาพของประชาชนในท้องถิ่นและชาติพันธุ์ต่าง ๆ จึงมุ่งใช้อำนาจของชนชั้นนำในการเปลี่ยนชีวิตประชาชนในทุกท้องถิ่นและทุกชาติพันธุ์ในนามของการพัฒนา รวมทั้งพยายามให้ “กลายเป็นไทย” โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของ “ชาติ” มากกว่าผลประโยชน์ของท้องถิ่นหรือชาติพันธุ์

เมื่อชาตินิยมทางวัฒนธรรมของไทยเน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งนำมาสู่อคติทางชนชั้นและอคติทางชาติพันธุ์ จนเป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญของปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์และความรุนแรงที่เกิดแก่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ จึงกล่าวได้ว่ากรอบความหมายที่คับแคบเกินไปของวัฒนธรรมแห่งชาติได้กลายเป็น “โครงสร้างความรุนแรง” มากกว่าจะเป็นพลังในการเผชิญปัญหาและความเปลี่ยนแปลงในโลกรอบตัว โดยเฉพาะในยุคที่กระแสโลกาภิวัตน์เข้มข้นขึ้น เพราะ “ความเป็นไทย” ในทางวัฒนธรรมนั้นหมายถึงการมีลำดับชั้นทั้งในเชิง “ชนชั้น” ที่มีการแบ่งชั้นอย่างละเอียด และในเชิงชาติพันธุ์ที่มองชาติพันธุ์ไทยเหนือกว่าชาติพันธุ์อื่น ทำให้ยอมรับความไม่เสมอภาคทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปรกติธรรมดาและเป็นเรื่องที่ถูกต้องชอบธรรม พร้อมกับเน้นวัฒนธรรมแห่งชาติที่เน้นความสัมพันธ์ทางสังคมแบบมีลำดับชั้นและเห็นว่าประชาชน “โง่ จน เจ็บ” รวมทั้งมีสิทธิครอบครองค่าที่เน้นความเชื่อฟังและการทำหน้าที่โดยไม่ต้องคำนึงถึงสิทธิ ก็เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาธิปไตยแบบกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชน การควบคุมตรวจสอบผู้มีอำนาจเน้นเพียงแก้ปัญหาคอร์รัปชัน มิใช่การควบคุมตรวจสอบนโยบายหรือโครงการที่มีผลกระทบต่อส่วนรวม และในด้านการพัฒนาที่เน้นแต่การพัฒนาแบบบนลงสู่ล่าง และเน้นการพัฒนาทางวัตถุ โดยไม่มีการพัฒนาวัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นรากฐานที่ดี สำหรับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ให้ประชาชนทุกท้องถิ่นและทุกชาติพันธุ์มีความเสมอภาค เสรีภาพ และภราดรภาพอย่างแท้จริง トラบจนกระทั่งปัจจุบันอคติทางชาติพันธุ์และความได้เปรียบเสียเปรียบที่

มีอยู่สูงอันเป็นผลจากวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงยังคงสร้างความทุกข์ยากแก่ “ชนชั้นล่าง” รวมทั้งคนชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ใน “ชาติไทย” นับเป็นความรุนแรงที่เกิดขึ้นทั่วไป ในขณะที่ความรุนแรงจากการใช้อำนาจเพื่อปราบปรามชาติพันธุ์ที่เป็นอันตรายต่อ “ชาติไทย” ก็ยังคงมีอยู่ ดังกรณีการปราบปรามยาเสพติด และกรณีสามจังหวัดภาคใต้

พร้อมกันนั้นวัฒนธรรมแห่งชาติก็เป็น “โครงสร้างความขัดแย้ง” ซึ่งเป็นที่มาของการใช้ความรุนแรง เห็นได้ชัดในกรณีความขัดแย้งระหว่างฝ่าย “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” กับฝ่ายประชาชนที่สนับสนุนพรรคพลังประชาชน เพราะฝ่าย “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” ซึ่งยอมรับ “ความเป็นไทย” มากกว่าและมีสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมสูงกว่าคนส่วนใหญ่ในประเทศ จะเห็นว่าคนส่วนใหญ่โง่เขลาและไม่ควรมีสิทธิมากนักในการปกครองตนเองหรือในการจัดการทรัพยากร ในขณะที่คนจนและคนชาติพันธุ์ลาวที่มี “ความเป็นไทย” น้อยกว่าและได้รับสิทธิต่าง ๆ น้อยกว่ามาตลอด มีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรที่รัฐบริหารจัดการมากขึ้น จึงได้พากันสนับสนุนนักการเมืองและพรรคการเมืองที่กระจายทรัพยากรไปสู่ชนบทมากกว่า รวมทั้งได้พยายามเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้ฝ่าย “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” พยายามหาทางลดความสำคัญของคะแนนเสียงจากการเลือกตั้งลง เนื่องจากคะแนนเสียงส่วนใหญ่ในรัฐสภามาจากคนจนและคนชาติพันธุ์ลาวอันเป็นคนส่วนใหญ่ในประเทศ

นอกจากนี้ การที่วัฒนธรรมแห่งชาติปราศจากความแตกต่างหลากหลายแต่ประกอบขึ้นด้วย “ความเป็นไทย” ในด้านต่าง ๆ ก็ทำให้ระบบการศึกษา ระบบการสื่อสาร ระบบราชการ ฯลฯ ได้รับการออกแบบมาสำหรับคนที่ “เป็นไทย” เท่านั้น เช่น ใช้เฉพาะภาษาไทย และมุ่งตอบสนองความต้องการของคนชาติพันธุ์ไทย ทำให้คนชาติพันธุ์ที่ “ไม่ใช่ไทย” ต้องเสียเปรียบในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากระบบเหล่านี้ เป็นอย่างมาก ความไม่เสมอภาคในแง่นี้มีส่วนทำให้คนบางชาติพันธุ์เกิดความไม่พอใจ และเมื่อมีปัจจัยอื่น ๆ เสริมเข้ามา ก็ผลักดันให้คนเหล่านี้หันไปผูกพันกับวัฒนธรรมที่ “ไม่ใช่ไทย” มากขึ้น เช่น ชาวมุสลิมหันไปผูกพันกับศาสนาอิสลามในตะวันออกกลาง ชาวเขาบางกลุ่มหันไปผูกพันกับศาสนาคริสต์ ในขณะที่คนบางชาติพันธุ์หันมาต่อสู้กับรัฐโดยตรงเพื่อหวังจะสร้างสังคมที่ให้ความเสมอภาคและความเป็นธรรมแก่พวกเขามากขึ้น เช่น ชาวม้งบางส่วนในยุคสงครามเย็นและชาวมลายูมุสลิมบางส่วนในปัจจุบัน เป็นต้น

ทางเลือกหนึ่งของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่จะได้รับสิทธิหรืออำนาจเพิ่มขึ้น ก็คือการ “กลายเป็นไทย” ซึ่งอุดมการณ์ชาตินิยมกระแสหลักของไทยก็ได้เปิดโอกาสให้แก่การ “กลายเป็นไทย” ตลอดมา แม้แต่การประณามชาติพันธุ์จีนในรัชกาลที่ 6 และในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. ก็มีจุดประสงค์หลักอยู่ที่การกดดันให้ชาวจีน “กลายเป็นไทย” อย่างไรก็ตาม การที่ “ความเป็นไทย” หรือวัฒนธรรมแห่งชาติไม่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายอย่างเสมอภาคแต่กำหนดกรอบ

ของ “ความเป็นไทย” รวมทั้งมาตรฐานของ “ความจริง ความดี และความงามแบบไทย” เอาไว้เป็นแม่แบบตายตัว ก็ทำให้ “การกลายเป็นไทย” หมายถึงการละทิ้ง “ความจริง ความดี ความงาม” ในแบบที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ เคยยึดถือ รวมทั้งละทิ้งอัตลักษณ์เดิมของชาติพันธุ์ ในขณะที่ “การกลายเป็นไทย” ต้องอาศัยการมีต้นทุนและเวลาที่มากพอสำหรับการเรียนรู้ ซึ่งคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้วไม่มีทุนและเวลาพอที่จะทำให้ตนเอง “การกลายเป็นไทย” อย่างสมบูรณ์แบบ ทำให้การเลื่อนชั้นใน “ชาติไทย” กระทำได้ยาก

อนึ่ง การที่ชาตินิยมไทยเป็น “ราชาชาตินิยม” และ “พุทธศาสน์ชาตินิยม” ทำให้ความหมายของ “พระมหากษัตริย์” และ “พุทธศาสนา” มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างซับซ้อนกับ “ความเป็นไทย” ในด้านอื่น ๆ เช่น ศิลปะไทย การปกครองแบบไทย ศิลธรรมไทย ภาษาไทย มารยาทไทย ฯลฯ ซึ่งความเชื่อมโยงที่ซับซ้อนนี้ได้กลายเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของการที่คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ จะ “กลายเป็นไทย” และยังเป็นเกณฑ์ที่ทำให้ชาติพันธุ์ต่าง ๆ เข้าถึง “ความเป็นไทย” ได้ไม่เท่ากัน เพราะถึงแม้ว่าจะมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และนับถือพุทธศาสนาแล้ว คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็จะมี “ความเป็นไทย” ไม่มากพอ จนกว่าจะเข้าใจและยอมรับศิลปะและวัฒนธรรมไทยทั้งหลายได้อย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคนชาติพันธุ์ที่มีฐานะยากจน ดังนั้น ความได้เปรียบเสียเปรียบจึงมีอยู่เสมอระหว่าง “คนไทย” กับคนที่ “ไม่ใช่ไทย” หรือระหว่าง “คนไทย” กับคนที่ “ไม่เป็นไทย” น้อยกว่า ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของความขัดแย้งและความรุนแรง

เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติเน้นความมั่นคงของชาติ และได้หล่อหลอมให้คนมองโลกแบบคู่ตรงข้าม เช่น มิตร-ศัตรู ฝ่ายธรรมะ-ฝ่ายอธรรม ฝ่ายที่รักชาติ-ไม่รักชาติ โดยสร้างทัศนคติต่อ “คนอื่น” หรือ “ศัตรูของชาติ” ให้มีความเลวร้ายซึ่งสามารถจะใช้ความรุนแรงในการจัดการอย่างชอบธรรม มองความแตกต่างหรือความขัดแย้งในชาติว่าเป็นการแตกสามัคคี เป็นเรื่องไม่ดี หรือเป็นสภาวะผิดปกติ (เพราะปกติแล้ว “เมืองไทยนี้ดี”) เมื่อเกิดความแตกต่างหรือความขัดแย้งจึงเห็นว่าจะต้องขจัดให้หมดสิ้นไปโดยเร็ว トラบจนกระทั่งปัจจุบันทั้งสื่อและระบบการศึกษาซึ่งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม ก็ยังไม่ได้ทำหน้าที่เสริมสร้างทัศนคติที่ว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่อาจจะเกิดขึ้นได้เสมอ ซึ่งทางหนึ่งที่จะแก้ไขได้ก็คือการมองซึ่งกันและกันอย่างเสมอภาค ที่จะเอื้อต่อการประนีประนอมและการต่อรองที่ทุกฝ่ายได้รับความเป็นธรรม นอกจากนี้ ทั้งสื่อและระบบการศึกษายังไม่ได้ช่วยทำให้คนที่แตกต่างกันได้เข้าใจบริบทของกันและกันเพื่อจะได้เห็นอกเห็นใจกัน และสามารถแบ่งสรรผลประโยชน์กันอย่างเป็นธรรมมากขึ้น หรือสามารถจะอยู่ร่วมกันได้โดยต่างก็เคารพในความแตกต่าง ตลอดเวลาที่ผ่านมา เมื่อเกิดความขัดแย้งใด ๆ ขึ้นมา คนไทยมีแนวโน้มที่จะมองว่าฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายธรรมะ อีกฝ่าย

หนึ่งเป็นฝ่ายอธรรม และเห็นว่าฝ่ายธรรมะมีความชอบธรรมที่จะกำจัดฝ่ายอธรรม ซึ่งมีส่วนทำให้ความขัดแย้งและความรุนแรงเพิ่มขึ้นจนยากที่จะหาทางออกได้

นอกจากนี้ ความต้องการของรัฐที่จะทำให้คนไทยเชื่อว่า “เมืองไทยนี้ดี” ก็ทำให้พยายามลบภาพความขัดแย้งภายใน “ชาติไทย” ออกไปจากความรู้สึกนึกคิดหรือความทรงจำของคนไทย แทนที่จะใช้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในบริบทของปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากทางเลือกในการแก้ไขปัญหา จนมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อกลไกในการแก้ไขปัญหาและประสิทธิภาพของกลไกเหล่านั้นในวัฒนธรรมไทย และสามารถจะพัฒนากลไกใหม่ ๆ ในวัฒนธรรมไทยขึ้นมาเพื่อรับมือกับความขัดแย้งที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นในปัจจุบันและอนาคต

เท่าที่ผ่านมาแล้วนั้น กลไกในการจัดการความขัดแย้งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมแห่งชาติมีเพียงแค่การเรียกร้องให้คนยึดมั่นในศีลธรรมของพุทธศาสนาและระบบคุณค่าเดิมของไทย เช่น ความสามัคคี การทำหน้าที่ และความจงรักภักดีต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ซึ่งในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อน และความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรเพิ่มสูงขึ้นมากดังในปัจจุบัน กลไกในการแก้ไขความขัดแย้งที่มีอยู่แล้วในวัฒนธรรมแห่งชาติยากจะมีพลังเพียงพอที่จะจัดการให้ความขัดแย้งยุติลง จนกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมแห่งชาติไม่เพียงแต่จะกลายเป็นโครงสร้างของความขัดแย้งระหว่างคนที่ได้เปรียบกับคนที่เสียเปรียบเท่านั้น แต่ยังขาดกลไกในการจัดการกับความขัดแย้งอีกด้วย แม้แต่ความคิดที่ว่า “รัฐไทยเป็นรัฐที่เมตตา” และ “สังคมไทยเป็นสังคมที่เมตตา” ก็หมดพลังลงไปเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ในระบบทุนนิยมทำให้กำไรและขาดทุนมีความสำคัญสูงสุด ในขณะที่ศีลธรรมของพุทธศาสนาแบบโลกีย์ธรรมได้อ่อนกำลังลงไปมากแล้ว

ในระดับของรัฐ ภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติ ภาครัฐใช้ความรุนแรง จัดการกับความขัดแย้งได้สะดวก เพราะมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจเพื่อแก้ปัญหาที่กระทบต่อระเบียบ ความสงบสุข ความมั่นคง และความก้าวหน้าของชาติ เมื่อชาติพันธุ์ต่าง ๆ ถูกมองว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ เช่น เป็นคอมมิวนิสต์ เป็นผู้ผลิตและค้ายาเสพติด เป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่า ก็ทำให้ถูกปราบปรามอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชาตินิยมถูกสร้างขึ้นในบริบทที่มีความระแวงและเหยียดหยามคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์และยุคสงครามเย็น ทำให้การปราบปรามคนในชาติพันธุ์ต่าง ๆ กระทำได้โดยไม่ถูกสังคมต่อต้าน แม้แต่กรณีกรือเซะและตากใบที่มีคนตายนับร้อย และกรณีอดีตนายกรัฐมนตรีนพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรปราบปรามยาเสพติดที่ทำให้มีคนตายราว 2,500 คน สังคมและคนไทยส่วนใหญ่ก็มิได้ต่อต้านการใช้ความรุนแรงของเจ้าหน้าที่รัฐ กลับสนับสนุนการใช้ความรุนแรงด้วยความหวังว่าจะแก้ไขปัญหาได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในยุคสงครามเย็นนั้น การรับรู้ชาวเขาใน “ชาติไทย” มีสองภาพซ้อนกัน ด้านหนึ่ง ชาวเขาบางชาติพันธุ์เป็นที่รับรู้ในฐานะคอมมิวนิสต์ที่มุ่งทำลาย “ชาติไทย” หรือปลุกผีและคำยาเสพติดซึ่งทำให้ “ชาติไทย” ถูกสังคมโลกประณาม แต่อีกด้านหนึ่ง ในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา การเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงเยี่ยมราษฎรที่เป็นชาวเขาชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยปรากฏเป็นข่าวทางวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์อยู่เสมอ ก็ทำให้ชนชั้นกลางในเมืองได้รับรู้อย่างกว้างขวางว่าชาวเขาเป็นสมาชิกของ “ชาติไทย” มีอัตลักษณ์เป็นไทยในแง่ของความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แม้จะเป็นกลุ่มคนชั้นต่ำที่ลำบากยากจน ทำไร่เลื่อนลอย และปลุกผี แต่ชีวิตของชาวเขากำลังได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น และชาวเขาจะไม่ทำอันตรายต่อ “ชาติไทย” ในแง่ของการตัดไม้ทำลายป่าและการผลิตยาเสพติดอีกต่อไป ทั้งนี้ก็เพราะพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลเองก็กำลังเร่งพัฒนาชาวเขาอย่างเต็มที่ด้วยความช่วยเหลือจากมหามิตรคือสหรัฐอเมริกา

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากสงครามเย็นสิ้นสุดลง ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าก็กลายเป็นปัญหาใหญ่ที่สังคมรับรู้ รัฐบาลดำเนินนโยบายอนุรักษ์ป่าด้วยวิธีคิดที่ว่าชาวเขาเป็นสาเหตุหลักของการตัดไม้ทำลายป่า จะรักษาป่าไว้ได้ก็ต้องประกาศเขตวนอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือต้องนำชาวเขาออกมาจากป่าเท่านั้น ประกอบกับการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ก็ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกบนภูเขามากขึ้น ขณะที่สถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัฐบาลทหารพม่ากับชนกลุ่มน้อยตามแนวชายแดนไทยพม่า ก็ทำให้มีชนกลุ่มน้อยหลายกลุ่มหารายได้จากการผลิตและคำยาเสพติดเพื่อเป็นทุนในการทำสงครามและการดำรงชีวิต โดยมีชาวเขาในประเทศไทยบางส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง อัตลักษณ์ชาวเขาในฐานะกลุ่มคนที่ทำอันตรายต่อ “ชาติไทย” จึงปรากฏชัดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ นโยบายอนุรักษ์ป่าที่กดดันให้ชาวเขาบางส่วนต้องอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองโดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในสลัมและเป็นกลุ่มคนยากจนในเมือง ก็ทำให้ความมระแวงของคนชั้นกลางในเมืองที่มองว่าชาวเขาจะก่ออาชญากรรมและสร้างปัญหาทางสาธารณสุขมีอยู่อย่างสูง โดยที่นักการเมืองยังไม่ได้ให้ความสนใจปัญหาชาวเขาอย่างจริงจัง เพราะปัญหาบัตรประชาชนทำให้ชาวเขาจำนวนมากไม่มีสิทธิ เลือกลง ชาวเขาจึงมีสถานะเป็นคนขายขอบหรือชนชั้นต่ำใน “ชาติไทย” สืบมา ต่างจากชาติพันธุ์ที่มีบัตรประชาชน เช่น ลาว ไทลื้อ ซึ่งนักการเมืองให้ความสำคัญมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นรากฐานของความขัดแย้งและความรุนแรงในหลายมิติ แต่มีกลไกจัดการกับความขัดแย้งไม่เพียงพอ ในขณะที่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทำให้เกิดความขัดแย้งเพิ่มขึ้นและซับซ้อนขึ้นอย่างมาก เมื่อขาดแคลนกลไกในการจัดการกับความขัดแย้ง ก็ทำให้คู่ตรงข้ามของความขัดแย้งต้องใช้ความรุนแรงเพื่อเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง ทำให้ความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมไทย

ยากที่จะคลี่คลายลง จนกว่าอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติจะเปลี่ยนไปในทางที่เอื้อต่อความเสมอภาคมากขึ้น และเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์มากขึ้น

การดิ้นรนของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ

ภายใต้อุดมการณ์ชาตินิยมของไทย ชาติพันธุ์ต่าง ๆ มิได้ยอมรับสถานภาพทางชนชั้นและทางชาติพันธุ์ใน “ชาติไทย” แต่ได้พยายามปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์เพื่อเลื่อนสถานภาพ ในกรณีของชาติพันธุ์จีนซึ่งเคยถูกทำให้เป็นคนชายขอบของ “ชาติไทย” ด้วยการประณามว่าเป็น “ยิวแห่งบูรพาทิศ” นั้น ในอดีตได้เคยพยายาม “กลายเป็นไทย” ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และนับถือพุทธศาสนา เปลี่ยนชื่อและนามสกุล เรียนหนังสือไทยและใช้ภาษาไทย ฯลฯ และได้เก็บกตความเป็นจีนเอาไว้ จนกระทั่งในปลายทศวรรษ 2510 เมื่อไทยเปลี่ยนนโยบายมาผูกมิตรกับจีนแผ่นดินใหญ่ ชาวจีนจึงมีสถานภาพและอำนาจต่อรองมากขึ้น จนกระทั่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ซึ่งปราศรัยต่อประชาชนหลังจากเดินทางกลับจากการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน ต้องกล่าวทางโทรทัศน์ว่าชาวจีนในประเทศไทยกว่า 3,666,000 คนนั้น “อย่าวิตก จะเป็นจีนต่อไปหรือเป็นไทยก็ได้”¹⁶⁷ แม้แต่ในกรณีการเคลื่อนไหวภายใต้อุดมการณ์สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ที่นำไปสู่เหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ซึ่งนักศึกษา “ลูกจีน” มีบทบาทอย่างสูงนั้น เมื่อเกิดการใช้กำลังเข้าปราบปรามอย่างโหดเหี้ยมก็ต้องอ้างว่าผู้เป็นภัยต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” นั้นเป็น “พวกญวน” และในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เมื่อประชาธิปไตยแบบเลือกตั้งมีความสำคัญมากขึ้นและเศรษฐกิจไทยเชื่อมต่อกับเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ชาติพันธุ์จีนก็ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจและการเมือง เมื่อประกอบกับเงื่อนไขทางการเมืองวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในสถานการณ์ที่ “ชาติไทย” มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ “ชาติจีน” ในเชิงเป็นมิตรมากขึ้น ในบริบทที่ “ชาติจีน” กลายเป็นชาติสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองในระบบโลก และเจ้านายไทยได้เสด็จไปเมืองจีนหลายครั้งโดยทรงแสดงความชื่นชมศิลปะและวัฒนธรรมจีน คนชาติพันธุ์จีนจึงสามารถที่จะแสดงออกซึ่ง “ความเป็นจีน” ใน “ชาติไทย” ได้อย่างเต็มที่และอย่างปลอดภัย โดยด้านหนึ่งมีการเน้น “ความเป็นไทย” ของชาวจีนในแง่ที่จงรักภักดีต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” แต่อีกด้านหนึ่งก็เน้นความเป็นคนเชื้อสายจีนที่รักแผ่นดินไทยซึ่งเป็นถิ่นเกิดและรัก “ชาติไทย” อย่างยิ่ง กลุ่ม “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” ที่ต่อสู้ของกับ “ระบอบทักษิณ” ซึ่งมีชาติพันธุ์ลาวเป็นฐานอำนาจนั้น ถึงกับประกาศตนอย่างเปิดเผยว่า “ลูกจีนกู้ชาติ”¹⁶⁸

¹⁶⁷ หนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย 28 มิถุนายน 2518, หน้า 1-2.

¹⁶⁸ โปรดดูประเด็น “ลูกจีนกู้ชาติ” เพิ่มเติมใน Kasian Tejapira, “The Misbehaving Jeks: The Evolving Regime of Thainess and Sino-Thai Challenges” Paper prepared for ARI Asia Trends 2008 on

ส่วนคนชาติพันธุ์อื่น ๆ มีการดิ้นรนหลายวิธีเพื่อจะมีสิทธิและอำนาจต่อรองมากขึ้น เช่น ชาติพันธุ์ม้งพยายามเน้นอัตลักษณ์ที่ไม่เป็นภัยต่อความมั่นคงของ “ชาติไทย” โดยประกาศว่าหมู่บ้านของตนเป็นหมู่บ้านปลอดยาเสพติดเพราะมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ สมดังคำขวัญที่ว่า “รักในหลวง ห่วงลูกหลาน ร่วมกันต้านยาเสพติด” ในขณะที่ชาติพันธุ์กระเหรี่ยงเน้นความเป็นผู้มีภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าเพื่อแทนที่ภาพชาวเขาตัดไม้ทำลายป่า ฯลฯ แต่วิธีการหนึ่งที่ชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใช้กันมาก คือ “การกลายเป็นไทย” เช่น ชาวจีนฮ่อในเชียงใหม่ได้ “กลายเป็นไทย” มากนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แม้ว่าในปัจจุบันชาวจีนฮ่อจะเน้นความเป็นจีนมากขึ้น เช่น ใช้ชื่อจีน หรือบางคนใช้ชื่ออาหรับในบริบทที่เกิดกระแสการรื้อฟื้นวัฒนธรรมอิสลามภายใต้อิทธิพลของปัญญาชนในชุมชนที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกออกกลาง แต่ก็ไม่มีทั้ง “ความเป็นไทย” อย่างสิ้นเชิง¹⁶⁹ ชาติพันธุ์กระเหรี่ยงก็ “กลายเป็นไทย” มาก โดยเฉพาะกระเหรี่ยงยากจนซึ่งประสบปัญหาค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมตามประเพณี ซึ่งเมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาแล้วก็ทำให้ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมลดน้อยลง นอกจากนี้ยังมีชาวกระเหรี่ยงจำนวนไม่น้อยที่ “กลายเป็นไทย” ด้วยการบวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณรเพื่อจะเรียนหนังสือที่วัด¹⁷⁰ ส่วนชาวไทยใหญ่พลัดถิ่น “กลายเป็นไทย” ด้วยการแสดงความผูกพันต่อ “ความเป็นไทย” เช่น ชาวไทใหญ่ได้ใช้บ้านเรือนและวัดกุ้เต้าและวัดป่าเป้าในตัวเมืองเชียงใหม่ เป็นพื้นที่สำหรับแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พื้นที่วัดจะดูชาวไทยใหญ่ใช้มากในการเน้นความจงรักภักดีต่อ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เช่น การเรียนภาษาไทย การร่วมในงานประเพณีและพิธีกรรมในวัดในโอกาสวันสำคัญของ “ชาติไทย” ฯลฯ ในขณะเดียวกันชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นก็ใช้พื้นที่วัดแสดงออกซึ่ง “ความเป็นไทใหญ่” อย่างเด่นชัด เช่น การจัดงานปอยส่างลอง การฟ้อนนกกริงกล้า การแสดงความผูกพันต่อชาติไทใหญ่ด้วยประวัติศาสตร์ ภาพถ่าย ธงชาติ เพลงชาติ การฟังเพลงภาษาไทยใหญ่ ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการท่องเที่ยว และเพื่อสร้างเครือข่ายของชาวไทยใหญ่ทั้งในและนอกประเทศไทย อันนำมาซึ่งการร่วมมือและการช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ¹⁷¹

“Chinese ness Unbound: Boundaries, Burden and Belongings of Chinese ness outside China”

Organized by Asia Research Institute, National University of Singapore, 11 September 2008.

¹⁶⁹ สุชาติ เศรษฐมาลินี, “การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชาวมุสลิมยูนนานในภาคเหนือของประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 19 ฉบับที่ 2/2550: 22-58.

¹⁷⁰ เปรมพร ชันติแก้ว, “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นไทยของชาวกระเหรี่ยงในหมู่บ้านแพะ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

¹⁷¹ ปานแพร เชาน์ประยูร, บทบาทของพุทธศาสนาต่อกระบวนการผลิตซ้ำทางอัตลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.

อย่างไรก็ตามการดิ้นรนของ 80 ชาติพันธุ์ต่าง ๆ เพื่อ “กลายเป็นไทย” มิได้ประสบความสำเร็จเต็มที่ และ “การกลายเป็นไทย” ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ความจำเป็นทางการเมือง โอกาสที่รัฐมอบให้ และรากฐานเดิมทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการกลายเป็นไทย งานวิจัยของชูศักดิ์ วิทยากัด ซึ่งศึกษาชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเมื่อน่าน ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชาวไทลื้อและลาวพวนซึ่งมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับวัฒนธรรมไทยกระแสหลัก เช่น ในด้านภาษา และการนับถือพุทธศาสนา สามารถจะ “กลายเป็นไทย” ได้มากกว่าชาวมุ ในช่วงที่รัฐบาลต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ในสมัยสงครามอินโดจีนนั้นชาวลาพวนได้เปลี่ยนไปเรียกตัวเองว่า “ไทยพวน” จนเมื่อเกิดการขยายตัวของการท่องเที่ยวซึ่งรัฐให้ความสำคัญหลายทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชาวลาพวนจึงหันมาเน้นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อขายสินค้าวัฒนธรรม และเปลี่ยนมาเรียกตัวเองว่า “ลาวพวน” อีกครั้งหนึ่ง โดยที่เงื่อนไขของระบบนิเวศและเศรษฐกิจของลาวพวนและไทลื้อก็ทำให้สามารถปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ง่ายกว่าชาวมุมาก สามารถทำการผลิตและขายสินค้าวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี¹⁷²

ถ้ามีเงื่อนไขปัจจัยภายในชาติพันธุ์และบริบททางเศรษฐกิจการเมืองบางอย่าง ที่ทำให้ชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ ต้องยึดมั่นกับวัฒนธรรมเดิมสูง ก็ทำให้สามารถ “กลายเป็นไทย” ได้น้อย หรือไม่ต้องการจะ “กลายเป็นไทย” เช่น กรณีชาวมลายูมุสลิมและชาวเขาบางชาติพันธุ์ ตัวอย่างเช่นชาวมุในจังหวัดน่าน ซึ่งทำการเกษตรในเขตชายแดนห่างไกลและเผชิญปัญหาการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างอ่างเก็บน้ำ ได้ต่อสู้กับการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกและเผชิญกับการดูถูกเหยียดหยามรวมทั้งอัตลักษณ์ที่อยู่ในฐานะข้าทาสของคนอื่น โดยมีได้หาทาง “กลายเป็นไทย” แต่ได้พยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชุมชนและต่อสู้กับความรู้สึกต่ำต้อยด้วยการรื้อฟื้นสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชาติพันธุ์เพื่อเน้นอัตลักษณ์มุขที่เคยเผชิญความทุกข์ยากร่วมกันมา ตลอดจนมีการรื้อฟื้นพิธีกรรม สร้างพิธีภักดิ์ และรื้อฟื้นตำนานเรื่องน้ำเต้าที่แสดงว่ามนุษย์ทุกชาติพันธุ์เป็นพี่น้องกัน ซึ่งทำให้ชาวมุสามารถภาคภูมิใจในความเป็นมุและลดความรู้สึกต่ำต้อยลงไปได้มาก¹⁷³ ถ้าหากรัฐไทยและสังคมไทยไม่เข้าใจและไม่ยอมรับการยึดมั่นในอัตลักษณ์เดิมของชาติพันธุ์ ความขัดแย้งและความรุนแรงก็จะเกิดขึ้นได้มาก ดังกรณี สามจังหวัดภาคใต้

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะสองทศวรรษที่ผ่านมา ถึงแม้ว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงบางประการ เช่น รัฐไทยและคนไทยหวังผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวจนต้องการความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ และท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว และมี

¹⁷² ชูศักดิ์ วิทยากัด, “ขมุเฮ็ดไฮ้ ไตเฮ็ดนา ภูมิอัตลักษณ์และประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 17 ฉบับที่ 1/2548. หน้า 140-172.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน.

การตอบโต้อุดมการณ์กระแสหลักของผู้เสียเปรียบในหลายลักษณะ เช่น การเรียกร้องให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้าน การให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมชุมชน การที่คนในชนบท นิยมฟังเพลงที่เสนอภาพชนชั้นสูงและภาพชาวบ้านที่ล้าวันแต่มีความเป็นมนุษย์ที่สามารถกระทำความดีหรือความชั่วได้ไม่แตกต่างกัน มีกิเลสตัณหาเหมือน ๆ กัน¹⁷⁴ และในระบบราชการก็ไม่อาจเน้นว่าข้าราชการเป็นนายของประชาชนอีกต่อไป แต่โดยทั่วไปแล้วคนไทยส่วนใหญ่ก็ยังขาดความเข้าใจในคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ และขาดความรู้เกี่ยวกับคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มี “ความเป็นไทย” น้อย หรือไม่มี “ความเป็นไทย” และเมื่อมองคนเหล่านี้ในกรอบหรือมาตรฐานของ “ความเป็นไทย” ก็ยังคงรู้สึกดูถูกเหยียดหยามว่าต่ำต้อยด้อยความเจริญ พร้อมกับมองว่า “ไม่ใช่คนไทย” เพราะไม่ใช่คนเชื้อชาติไทยและเข้าไม่ถึงอารยธรรมไทย จึงไม่ควรได้รับสิทธิต่าง ๆ ทัดเทียมกับคนไทย รวมทั้งรู้สึกด้วยว่าความไม่เสมอภาคเป็นเรื่องปกติธรรมดา ไม่ใช่เป็นปัญหาที่ควรจะได้รับแก้ไขให้ดีขึ้น ทักษะเช่นนี้นำไปสู่การกีดกันและการเบียดขับคนชาติพันธุ์และคนท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงเช่นกัน

ปัญหาใหญ่ของสังคมไทยปัจจุบัน จึงได้แก่ปัญหาอุดมการณ์ชาตินิยมและวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งจะต้องได้รับการปรับเปลี่ยนให้เอื้อต่อ “พหุวัฒนธรรม” สังคมที่ยอมรับ “พหุวัฒนธรรม” หมายถึง สังคมที่เคารพในสิทธิความแตกต่างอย่างหลากหลาย ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างแท้จริงเมื่อสังคมนั้น ๆ ได้พัฒนาความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น¹⁷⁵ หากวัฒนธรรมแห่งชาติเปลี่ยนเป็น “พหุวัฒนธรรม” ก็จะลดการแบ่งชั้นทางสังคมและการแบ่งชั้นทางวัฒนธรรมและกลายเป็นรากฐานของการเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาเพื่อลดช่องว่างทางเศรษฐกิจสังคม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้นับเป็นเงื่อนไขอันจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการจัดการกับความขัดแย้งด้วยสันติวิธี รวมทั้งความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรที่จะรุนแรงมากขึ้นในอนาคต

การเลิกเน้นมาตรฐานเดียวของ “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรม เป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนเพื่อทำให้วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นและชาติพันธุ์ต่าง ๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “วัฒนธรรมแห่งชาติ” ซึ่งจะทำให้คนทุกท้องถิ่นทุกชาติพันธุ์ได้ประโยชน์จากวัฒนธรรมแห่งชาติมากขึ้น ในปัจจุบันซึ่งวัฒนธรรมแห่งชาติแบบเดิมทำให้คนในท้องถิ่นและคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบนั้น กลับปรากฏว่าอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นและชาติพันธุ์เป็นประโยชน์อย่าง

¹⁷⁴ Kriangsak Chetpatanavanich} “Constructing the Third Identities Through Modern Northern Country Songs (pleng lukthung kam mueang): A Social History of Modernity in Rural Chiang Mai” Ph.D. Dissertation, The Graduate School, Chiang Mai University, 2008.

¹⁷⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “ความเป็นชาติพันธุ์” ใน *แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม* พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา, 2548. หน้า 232.

มาก ทั้งในเชิงของความมั่นคงในชีวิตที่คนแต่ละกลุ่มได้มี “ชุมชน” ของตนเอง หรือมีเครือข่ายทางชาติพันธุ์ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ และในเชิงของการผลิตสินค้าวัฒนธรรมเพื่อขายนักท่องเที่ยว ชาวบ้านหลายท้องถิ่นหลายชาติพันธุ์จึงหันกลับไปยึดอัตลักษณ์หรือวัฒนธรรมเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเผชิญความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ที่ “ชาติไทย” ยังไม่ได้พิสูจน์ว่าสามารถจะช่วยปกป้องทรัพยากรหรือให้ประโยชน์แก่พวกเขาได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด เช่น ลาวพวนซึ่งเคยยอมรับความเป็น “ไทยพวน” อยากกลับไปเป็นลาวพวนเหมือนเดิม ชาวไทยมุสลิม เช่นมลายู และจีนฮ่อ ก็หันไปผูกพันกับตะวันออกกลางมากขึ้น และคนอีกหลายชาติพันธุ์ก็ได้สร้างความสั่นไหวทางอัตลักษณ์เพื่อความสะดวกในการดำรงชีวิต เช่น บางครั้งเป็นไทย บางครั้งกลับไปเป็นไทใหญ่ หรือกระเหรี่ยง ฯลฯ ซึ่งหากรัฐไม่เข้าใจในจุดนี้ มีความระแวง กีดกัน เบียดขับ (exclude) คนที่ไม่ใช่ไทย หรือพยายามทำให้ชาติพันธุ์ต่าง ๆ “กลายเป็นไทย” โดยการบังคับ ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงขึ้นมา แต่ถ้าหากปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมแห่งชาติให้กลายเป็น “พหุวัฒนธรรม” ย่อมทำให้คนทุกชั้นและทุกชาติพันธุ์หมายรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติไทย” และวัฒนธรรมของตนเป็นส่วนหนึ่งของ “วัฒนธรรมแห่งชาติไทย” โดยทุกคนมีโอกาส “รักชาติไทย” (คือรักคนทุกสถานภาพและทุกชาติพันธุ์ที่ประกอบกันขึ้นเป็น “ชาติไทย” และมีโอกาสได้ประโยชน์จาก “ชาติไทย” อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม)

การมีโอกาสได้ทำประโยชน์ให้ชาติและได้ประโยชน์จากชาติ จะนำไปสู่การเห็นคุณค่าของชาติมากขึ้นและผูกพันกับชาติมากขึ้น มิฉะนั้นแล้ว “ชาติไทย” และ “วัฒนธรรมแห่งชาติ” จะหมดความหมายลงไปเรื่อย ๆ ในอนาคตอันใกล้
